

Васіль Вітка

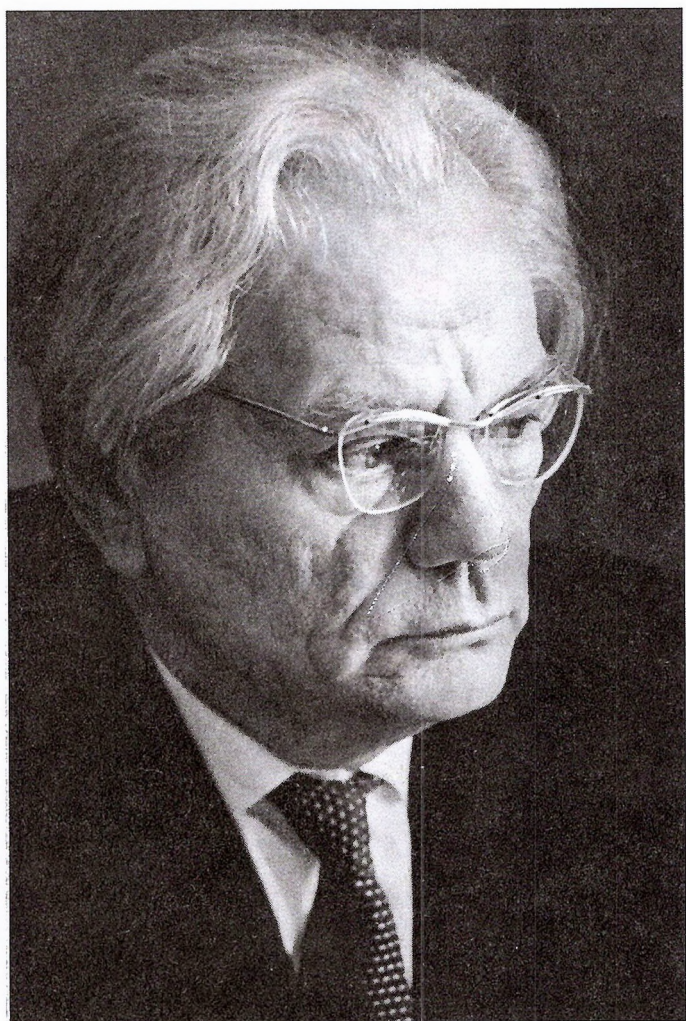
УРОКІ
РОДНАГО
СЛОВА

Васіль Вітка

УРОКІ
РОДНАГА
СЛОВА

Васіль Вітка

УРОКІ
РОДНАГА
СЛОВА

Вершы, казкі,
апаবাদанні

Мінск
«Мастацкая літаратура»
2008

УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)-44
В54

Укладальнік
Т. С. Тарасава

Мастак
М. Р. Казлоў

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказу
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

Вітка, В.
В54 Урокі роднага слова : вершы, казкі, апавяданні / В. Вітка ;
уклад. Т. С. Тарасава ; маст. М. Р. Казлоў. — Мінск : Маст. літ.,
2008. — 264 с.: іл.

ISBN 978-985-02-1062-3.

Заслужаны дзеяч культуры, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі
Рэспублікі Беларусь і ўладальнік Ганаровага Міжнароднага
дыплама імя Х. К. Андэрсена, выдатны дзіцячы пісьменнік
Васіль Вітка быў прыроджаным педагогам. Вось і гэтая кніга з
літаратурнай спадчыны пісьменніка — своеасаблівы падручнік
роднага слова, чароўнага, мілагучнага і шматфарбнага.

УДК 821.161.3-93
ББК84(4Бел)-44

ISBN 978-985-02-1062-3

© Афармленне. ВРУП «Мастац-
кая літаратура», 2008

Ад укладальніка

«Урокі роднага слова» — своеасаблівы падручнік, разлічаны на дапамогу творчаму настаўніку.

Яго напісаў чалавек, якога мы ведаем перш за ўсё як дзіцячага пісьменніка Васіля Вітку. Заслужаны работнік культуры, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі рэспублікі і ўладальнік Міжнароднага Ганаровага дыплама імя Ханса Крысціяна Андэрсена, ён быў прыроджаным педагогам. Усё, што б ён ні пісаў, было накіравана на выхаванне дзяцей, а такія кнігі, як «Дзеці і мы», «Урокі», «Азбука душы», адрасаваны даросламу чытачу, але зноў жа ўзнімаюць актуальныя праблемы маральна-этычнага выхавання дзяцей.

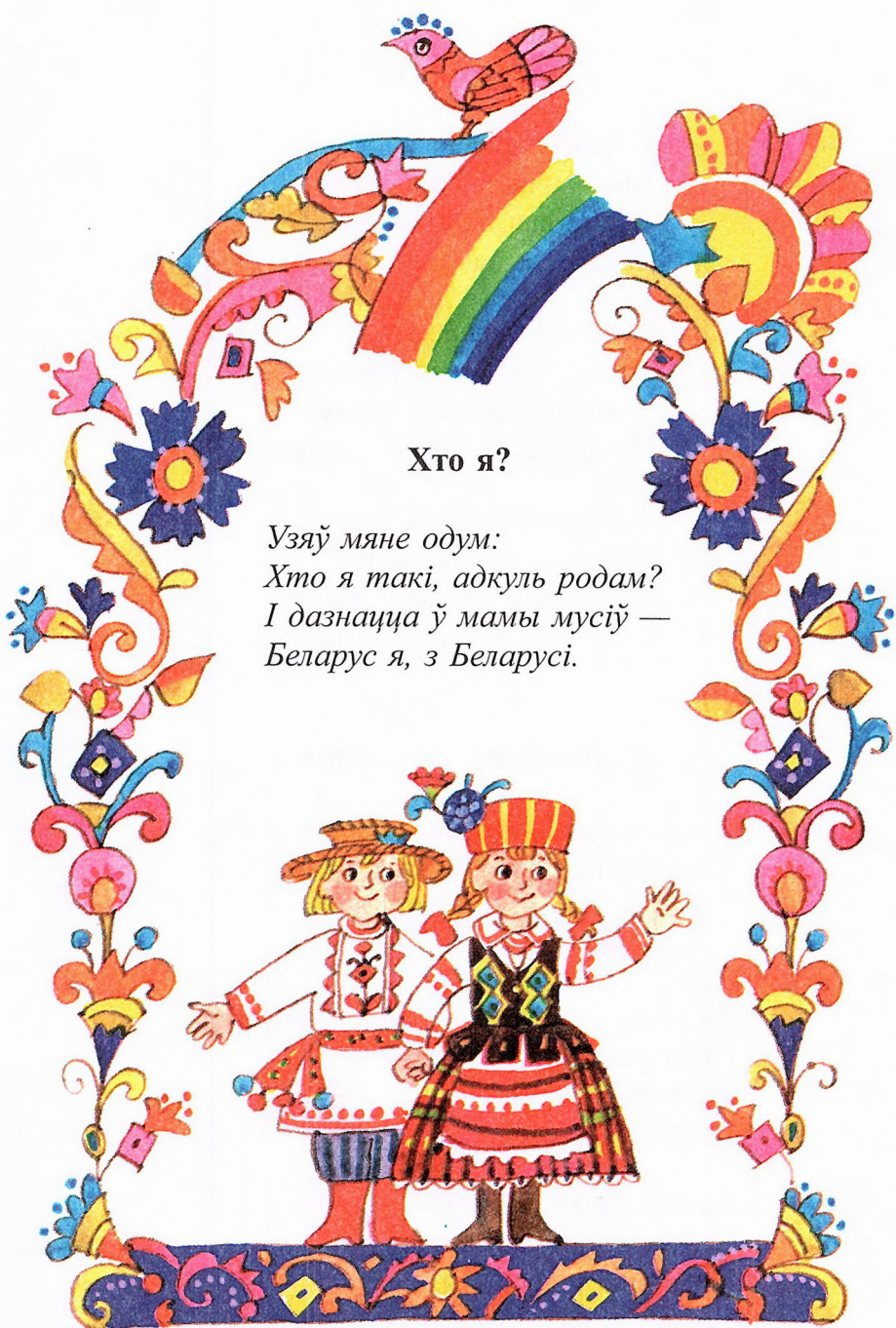
Працуючы над школьнымі падручнікамі для пачатковых класаў, Васіль Вітка задумаў стварыць свой падручнік, распрацаваць свае ўрокі для вучняў пачатковых класаў. Частку іх ён нават правёў на ўсю рэспубліку па тэлебачанні, звяртаючы ўвагу дарослых на выхаванне пачуццяў маленькага чалавека, на яго ўсебаковае развіццё.

«Мудрасць, відушчасць розуму,— казаў пісьменнік,— немагчымы пры сляпым сэрцы». На жаль, яму не суджана было ўбачыць гэту кнігу.

Тэмы для ўрокаў і для якіх класаў выбірае з гэтага дапаможніка сам настаўнік. Не цяжка вызначыць, якія тэксты чытае ён сам, а якія — дзеці.

Тамара ТАРАСАВА

Хто я?

Узяў мяне одум:
Хто я такі, адкуль родам?
І дазнацца ў мамы мусіў —
Беларус я, з Беларусі.

Беларусь

На карце вялікага свету
Яна — як зялёны лісток,
Сасмаглая песня лета,
Жывое вады глыток,

Адвечная калыханка,
Душы запаветны куток.
Трапеча гарачым ранкам
На дрэве нястомны лісток,

А ў навальніцу б'ецца,
Нябачны паміж лісця,
Як роднае матчына сэрца,
Што мне даражэй жыцця.

Развітанне з букваром

З табой прыйшлі мы ў першы клас
Асеннім цёплым ранкам,
А сёння ўжо нам брацца час
За новую чытанку.

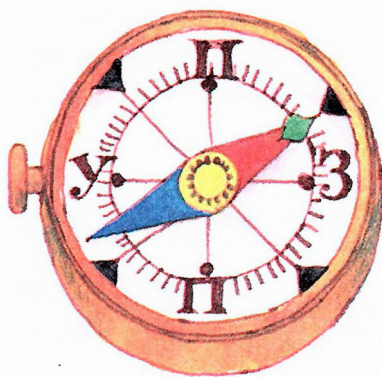
Ляцяць, ляцяць сняжынкi з хмар
І над зямлёю кружаць.
Табе мы дзякуем, «Буквар»,
Бывай, наш добры дружа!

Да нас прыйшла твая сястра
У клас сяброўкай новай.
Прыйшла шчаслівая пара
Дружыць нам з «Родным словам».

КЛАСЫ НА АСФАЛЬЦЕ

Лічылка-скакалка

Опа,	А дзе
Опа,	Наш край?
Опа,	Ты
Амерыка,	Пакліч —
Еўропа,	І я
Азія,	Знайдуся:
Афрыка,	Я
Кітай,	Завуся
Індыя...	Беларуссю!

Компас

Сонейка наша з усходу усходзіць,
Млее на поўдні, ад спёкі стогнучы,
На захад заходзіць — спакой улагодзіць
І ў халадку спіць ля самае поўначы.

Паглядзіце вы на нас

Паглядзіце вы на нас,
Як мы лёгка з класа ў клас

Скачам па дарожцы
Ўсе на адной ножцы.

Падскочылі дзесяць раз —
Скончылі дзесяты клас!

Паспачувайце дзецям, якія, выскачыўшы на пераменку, штораз мусяць самі чарціць сабе гульню, пэцкаць рукі, адзенне ды і насіць з класа крэйду.

На асфальтавай дарожцы перад школай намалюйце некалькі класаў трывалай алейнай фарбай — і вашым вучням весялей будзе вучыцца, пераскакваць з класа ў клас!

Дзень ведаў — свята

Першага верасня асабліва ўрачыста гучыць першы званок. Мы пачынаем вучыцца. Пачынаецца новы працоўны навучальны год.

Вучэнне — праца. Яна заўсёды радасная, калі на кожным уроку мы даведваемся пра новае і цікавае, адкрываем невядомае і неспазнанае.

Нездарма першы дзень заняткаў абвешчаны Днём ведаў — святам усёй нашай краіны.

Мая раніца

Чаму я ні разу не спазніўся ў школу? Таму што ў мяне ёсць надзейны друг, які будзіць мяне. Вы здагадаліся, хто мяне будзіць: будзільнік. Сам я заводжу яго і стаўлю стрэлку званка на час, які мне патрэбны, каб устаць, праветрыць пакой, прыбраць пасцель, уключыць чайнік.

Адзенне, абутак, партфель з падручнікамі і сшыткамі я падрыхтаваў яшчэ звечара.

Пакуль рабіў фіззарядку, чайнік забулькатаў, пускае з носа струменьчык гарачай пары. Я памыўся, паснедаў. Паспяваю яшчэ памыць пасуду, прыбраць на стала і нават падмесці падлогу.

Школа далекавата. Я ведаю, колькі часу займае дарога, але лепей прыйсці ў школу раней.

Я ўжо так прывык да свайго раскладу, што цяпер прачынаюся мінут за пяць раней будзільніка. Прывычка — добрая справа.

Першая пяцёрка

У школу Наташа ўзяла з сабою ляльку Кацю. Пасадзіла побач і сказала:

— Сядзі ціха і слухай, што кажа настаўніца.

Але Каця не магла доўга ўседзець. Як толькі паварочвалася Наташа, паварочвалася і Каця. І мала таго што паварочвалася, кожны раз яна яшчэ і плакала:

— А-а-а!

— Хто гэта плача? — спыталася настаўніца.

— Каця, — адказала Наташа.

— Яна яшчэ малая, — спагадліва пагладзіла па галаве Кацю настаўніца. — Ёй яшчэ рана ў школу. Яе трэба аддаць у дзіцячы сад.

Нядаўна Наташа сама хадзіла ў дзіцячы сад. Добра ў садзе, весела. Але як гэта аддаць Кацю? Сумна зрабілася Наташы. Ды іншае рады не было.

Назаўтра, ідучы ў школу, яна забегла ў сад і папрасіла:

— Няхай Каця ў вас пабудзе, пакуль я ў школе...

Загадчыца Марыя Антонаўна ўсміхнулася і сказала так, як гаварыла заўсёды мама:

— Будзьце спакойныя, грамадзяначка...

Наташа радасна пайшла ў школу. І праўда, цяпер ёй было спакойней. Седзячы за партай, яна старанна выводзіла літару за літарай. Ёй ніхто цяпер не замінаў. «Мама»,— напісала Наташа.

Настаўніца паглядзела і сказала:

— Малайчына! — і загадала яшчэ раз напісаць.

І Наташа, больш упэўнена націскаючы на пяро, зноў вывела дарагое ёй слова.

Настаўніца нахілілася над Наташыным сшыткам і чырвоным алоўкам паставіла пяць. Гэта была першая Наташына пяцёрка.

Як толькі скончыліся заняткі, Наташа памчалася дадому.

— Я пяцёрку нясу! — сказала яна яшчэ ў парозе.

— За што, дачушка? — абрадавалася маці.

— За маму,— адказала Наташа.— За цябе, мамачка...

І толькі ўвечары, калі трэба было садзіцца за ўрокі, Наташа спахапілася:

— Ой, а Кацю ж я пакінула ў садзіку. Пабягу забяру.

— Позна, дачушка, Каця спіць ужо.

Шкада было лялькі, але Наташа ўспомніла словы Марыі Антонаўны: «Будзьце спакойныя, грамадзянка...» — і адразу супакоілася.

Яна разгарнула «Буквар» і пачала вучыць урок.

Мышка

— Мышка, мышка, дзе была?

— Вунь на тым канцы сяла.

— Што ты там рабіла?

— Катоў лавіла,
Усіх загнала ў пасткі...

— А што зарабіла?

— Лычка каўбаскі,
Хлеба акрайчык
З мезены пальчык.

— Дзе ж тое лычка?

— Схапіла сінічка.

— Дзе ж той акрайчык?

— З'еў малы зайчык.

З'елі хлеб, каўбаску,
Вам прыслалі казку.

Верш-гульня. Чытаюць хлопчык і дзяўчынка. Хлопчык пытае, дзяўчынка адказвае.

П П Ш

Я спытаўся ў малыша:
— Што такое — П П Ш?

Доўга думаў малыш:
— Ну й загадку задалі ж...

Думаў дзень, думаў два —
Забалела галава.

Вас цяпер я папрашу:
Памажыце малышу.

Хто адразу адгадае,
Хай руку ён падымае

І гаворыць: — Я гатоў
Растлумачыць тайну слоў...

Нешта ж доўга я чакаю...
Што? І з вас ніхто не знае?

Рук паднятых я не бачу.
Сам тады вам растлумачу:

Першым П стаіць вышыннае
І чытаецца: ПТУШЫНАЯ,

П, што выгнута падковаю,
Азначае: ПАЧАТКОВАЯ,

Ну, а што такое Ш —
Ясна і для малыша.

Пойдзем з намі ў П П Ш,
Усё, што ўбачыш, апішы.

А то, можа, ты ляўша,
Дык дзяцей лепш не смяшы.

Навучыся правай перш,
Тады сілу папрабуй.

Хоч — пішы адразу верш,
Хоч — ракетаю кіруй.

— А хіба мы на ракеце?
Не, давайце пехатой.
Бачыце, як блізка свецяць
Літары на школе той,
На ўсю браму:
П П Ш.

З-пад свайго капелюша
Пазірае на нас, дзеці,
Сам дырэктар, слаўны Пеця.

Пётр Пятровіч ён для вучняў,
Для мяне — друг неразлучны.

— Здароў, Пеця Певунец,
Бурштыновы грабянец!

Ты даруй, брат, што я мусіў
Да цябе прыйсці з экскурсіяй.

Можа, мы прыйшлі зарана,
Што яшчэ ў вас не прыбрана,

Не расстаўлены і парты
І не вывешаны карты?

— Ат,—

махнуў крылом дырэктар,—
Так бывае ў нас нярэдка.

Празвінеў даўно званок,
Не прыйшоў ніхто на ўрок.

Я прачнуўся на зары,
Сабраў сшыткі, буквары,

Па надворку пахадзіў,
Потым вучняў пабудзіў,

Па чарзе пачаў пытаць:
— Як умееце чытаць?

І ніводзін мой сыноч
Не знаў урока на зубок.

Ні адной задачкі
Не рашылі качкі.

Дзюбаю вадзіла гусь
І па карце лазіла,

Ўсё шукала Беларусь
Ў Афрыцы і ў Азіі.

Так шукала ўпарта —
Выдзеўбла ўсю карту.

А дачушка курачка,
Як зляцела з седала,

Выбегла на вулачку:
— Я ж яшчэ не снедала.

А ў нас сёння бліны,
Тата, дай мне выхадны.

Тары-бары, растабары:
Ты купі мне акуляры,

А то я не бачу,
Як рашаць задачу.

— Ты, малая, не хітры,
Не гуляй у жмуркі.

Колькі будзе $2 + 3$? —
Я спытаўся ў куркі.

Адказала курка: — 7.
Збегаю дамоў, пад'ем.

А пасля прыйду з дружком,
З «выдатнікам»-індыком.

А «выдатнік»-індык,
Ён старацца не прывык
Ні лічыць, ні пісаць
І не знае $5 + 5$,
Толькі ўмее балбатаць:

«Блу-блү-блү,
Блү-блү-блү —
Вельмі ж я чытаць
Луб-лү».

Пяты год буквар дзяўбе,
А запомніў А і Б.

— Грамацей, грамацей,
Ты парадуй нас, гасцей.

Калі знаеш А і Б,
Дам загадку я табе:

Дзве сястрыцы А і Б.
Добра гралі на трубе.

Памагчы заўсёды рад
Быў сястрыцам меншы брат.

Сам залез ён у трубу
І як крыкне: — Ту-бу-бу!

Чуюць сёстры — гук не той.
Ах ты, жэўжык, ну, пастой!

А браток з трубы — скок, скок,
І няма — прапаў браток.

Папрабуй улаві
І самога назаві!
Назаві, назаві,
Хто адкажа, дзеці?..
— І!

А «выдатнік»-індык
Сюды — пык, туды — мык:
— Брата іх не бачыў я.
Я не знаў яго імя,
Я не быў у трубе,
Знаю толькі А і Б.

Вось прывёў дырэктар нас
У свой самы лепшы клас.

— Гэта самы клас культурны.
Хто сягоння ў нас дзяжурны?

— Я, пляменнік ваш, Яўтух.
— А прозвішча?
— Пі-я-тух.

— Чаму стол на адной ножцы?
І адкуль у вас на дошцы
Тут кляновыя лісты?
Растлумач, дзяжурны, ты.

Нешта я не разбіраюся:
Палачкі, кручкі, калябкі...
— Пётр Пятровіч, гэта ж гусі
Малявалі свае лапкі!

— Дзе сціралка?
— Ўкрала галка.

— Бачыш, пылам клас пакрыты?
А чаму ты сам няўмыты?
Непарадак, Піятух!

А Яўтух той — хітры зух:
— Пётр Пятровіч, скажу вам,
Дык я ж — сан і ўсюды сам:

Я ж і тут, я ж і там,
Хоць вазьмі ты разарвіся...

— А які ж у цябе сан?
— Старшыня ж я
Сан-
Камісіі.

От якая П П Ш,
Лепш маўчыце, дзеці, ша.
Нізашто больш не вазьмуся
Я туды вадзіць экскурсіі.

Даў зарок
І падпісаўся:
Ваш дружок —
Вясёлкін Вася.

Дзеля цікавасці па гэтай казцы можна зрабіць інсцэніроўку. Загадзя размяркуйце, хто будзе чытальнік, хто Вася Вясёлкін, хто невень-дырэктар, хто гусь, качка, курачка, індук, пеўнік Яўтух. Хто ўмее, хай намалюе назву школы: П П Ш.

Добра, калі ў класе будзе вывешана карта, і той, хто ведае, пакажа ўказкаю, дзе Беларусь.

Дзіцячая мова

Хто з вас назаве слова, якое вымавіў у першы раз? Ма-ма. Так, першае і самае дарагое, з двух складоў: ма-ма. Амаль на ўсіх мовах, ва ўсіх людзей на свеце яно гучыць аднолькава. Заўважце, што ўсе словы, якімі мы называем самых родных і блізкіх, таксама ўтварыліся з двух аднолькавых складоў: та-та, ба-ба, дзя-дзя. І нават маленькія ўнучкі свайго дзеда часцей завуць: дзе-дзя. Так ім лягчэй вымаўляць. Хаця ў той час свайго жыцця, калі дзіця яшчэ нават і не гаворыць, а толькі «гудзе», як кажуць у народзе, яно часцей за ўсё прабуе авалодаць мовай з дапамогай аднаго-адзінага складу: а-а, ай, ох, ам, бух, бай. Але тры апошнія не толькі гукі, а і азначаюць словы: ам — есці, бух — упасці, бай — легчы спаць. Баю-бай, бай-бай — гэта ўжо калыханка, якую спявае малому маці.

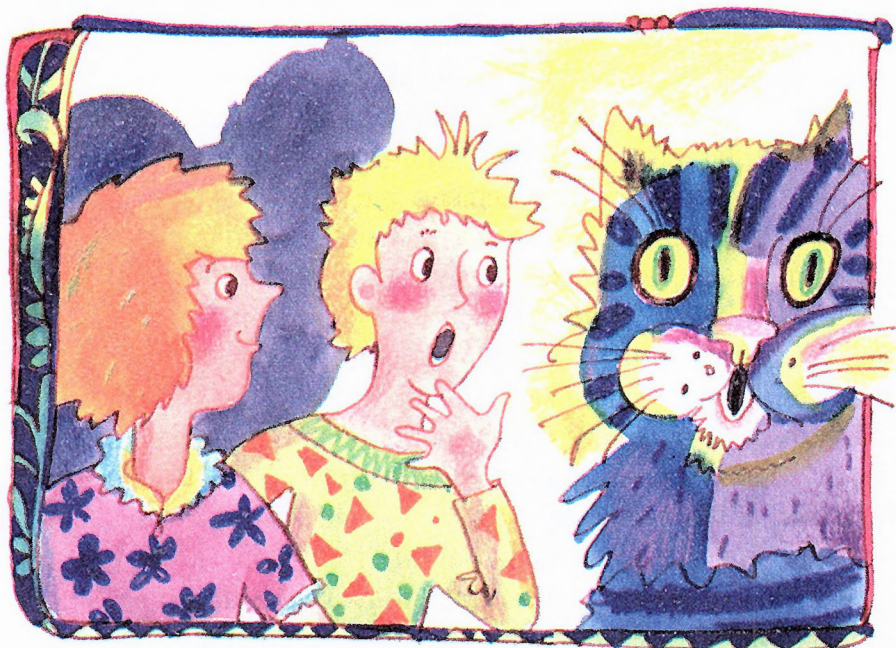
Пасля самых блізкіх яму людзей дзіця пачынае адкрываць і спазнаваць асяроддзе з’яў і рэчаў, якія акружаюць яго і з якімі яно мусіць знаёміцца і мець дачыненне. Першае, што б вы думалі, што ўсяму галава? Ну, вядома, хлеб. Аднак дзіцяці не так лёгка вымавіць гэтае слова, хоць яно і кароткае. Лягчэй: па-па. У многіх мовах, а цяпер часцей і ў нашай так называюць бацьку. І я быў прыемна здзіўлены, калі, чытаючы ўспаміны дачкі Л. М. Талстога, даведаўся, што ў сям’і вялікага рускага пісьменніка дзеці ў маленстве таксама хлеб называлі: папа.

Значыць, ёсць яна, дзіцячая мова, у сваёй сутнасці ўласцівая ўсім дзецям! Гэта мяне вельмі абрадавала. Вось з’ява, якая заўсёды ўражвае дзіця сваёй жывой, трапяткой таямнічасцю,— агонь. Ubачыўшы, адразу ж цягнецца рукамі да яго і, толькі апёкшыся, зразумее, што гэту прыгожую дзівосную цацку чапаць няможна. Да

першага запасу слоў даецца новае: жы-жа. Цікава, што калі нашы даўнія продкі верылі яшчэ драўляным ідалам, былі язычнікамі, дык і ў іх богам агню быў — хто б вы думалі? Жыжаль. Мабыць, яшчэ тады бацькі ў дзяцей запазычылі імя свайму богу. Дзіця апяклося, яму баліць, у яго на пальчыку — болька, але яму лягчэй сказаць: ва-ва. І калі агонь — жыжа або зізя, то холад — зюзя. Замест слова «калыска» лягчэй сказаць: лю-ля. У люлі дзіця люляюць. Успомніце, што і ў рускай мове замест «колыбелька» гавораць: люлька, хоць беларусы, асабліва старыя дзяды, у люльках курылі тытунь. Не ў калысках, вядома, а ў прыладах для курэння, якія называліся люлькі. А вось у малога хлопчыка або дзяўчынкі — радасная падзея: ім пашылі новую кашулю, сукеначку. Такого слова яны яшчэ не могуць вымавіць, гавораць: лё-ля.

У маленькага чалавека, які толькі пачынае гаварыць, доўгія словы замяняюцца кароткімі. Часцей за ўсё адна-складовымі і аднолькава двухскладовымі: есці — ам-ам, малако — ко, яйка — кока, бульба — буба, конь — кося, сабака — цюця, свіння — дзюдзя. Затое многія жывыя істоты адрозніваюцца яшчэ і галасамі: карова — му, конь — іга-га, сабака — гаў, баран — бэ, кот — мяў, курыца — ко-ко-ко, варона — кар, зязюля — ку-ку, верабей — чы-чы-чы. А вось яшчэ з дзіцячай мовы: бяка — нядобры, нехарошы, каляка-маляка — той, хто абый-як піша або малое.

У маёй унучкі сярод першых слоў было: тап-кі. Відаць, таму, што кожны раз, як дзед прыходзіў з работы, ён яшчэ ў парозе, скідаючы чаравікі, пытаўся: «А дзе мае тапкі?» І ўнучка, запамніўшы гэтае слова, як толькі з'яўляўся дзед, ужо гукала: «Та-пкі, та-пкі!»

Страшная сказка

Наташа і Стасік доўга не засыналі. А бабцы хацелася, каб яны спалі. Бабка збіралася ў госці. Яна абяцала, што прынясе пірага. Смачнага, салодкага. Нават кот, які сядзеў на пасцелі, і той не вытрываў і аблізнуўся.

— Раскажы нам казку,— папрасіў Стасік,— а тады ідзі сабе.

Бабка расказала казку. Страшную, пра ваўка. Стасік прыцішыўся. А Наташа пачала плакаць.

— Бабка, не ідзі. Мне страшна.

— Добра, я не пайду. Спіце, дзеткі. Я каля вас буду сядзець...

Як толькі дзеці пазасыналі, бабка надзела новую кофту, завязала белую хустку і нават у люстэрка пагля-

дзелася. Толькі яна там нічога не ўбачыла, бо было ўжо цёмна. А запальваць святло яна пабаялася, каб не пабудзіць дзяцей.

«А калі і праўда папрачынаюцца, а мяне не будзе,— падумала бабка,— яны ж з плачу пазаходзяцца...»

Але бабцы вельмі хацелася пайсці ў госці. І тады яна надумалася зрабіць другую бабу. Узяла дзве падушкі, надзела на іх старую сукенку, а малую падушку абвязала хустачкай і паклала зверху...

Стасіку ўночы захацелася піць. І ён праз сон папрасіў:

— Малачка...

Ніхто не абазваўся. Тады Стасіку яшчэ мацней захацелася малачка, і ён прачнуўся. Баба сядзела на сваім месцы.

— Бабка! — гукнуў Стась.

Але бабка нават не варухнулася. Тады Стасік падсунуўся бліжэй і хацеў яе пабудзіць. Толькі крануў за плечы, а яна ўзяла і з'ехала з ложка далой.

Стасік спалохаўся і пабудзіў Наташку. Але тут яны ўбачылі нешта яшчэ больш страшнае. З цемры на іх глядзелі вялікія блішчастыя вочы. Якраз як у таго звера, пра якога бабка расказвала казку.

— Воўк! — закрычала Наташка.

— М-м-яў!..— азваўся воўк.

Дзеці пазналі ката Кузьму. А той пачаў лашчыцца да іх, залез пад коўдру і заспяваў ціхую знаёмую песню.

Цяпер Наташы і Стасіку было не страшна. Хутка яны заснулі зноў. Прачнуліся толькі раніцай і зусім не пакрыўдзіліся на бабку, бо яна такі стрымала сваё слова. Дала кожнаму па вялікім кавалку салодкага пірага. А коціку не здагадалася даць. Тады Стасік сказаў:

— Бабка, дай коціку. Ён пільнаваў нас. З ім нам ніякі воўк не страшны.

Бабка дала пірага і коціку.

Бацькава слова

Вылецеўшы з гнязда, яны яшчэ доўга не маглі адвыкнуць ад яго цяпла. Першыя дні трымаліся блізка дамоўкі. І хоць пачыналі дзень разам з дарослымі, на дасвецці ўставалі неахвотна. І калі б не будзілі, яны спалі б да ўсходу сонца. Дарослыя прачыналіся на цямочку. Спярга паціху і ласкава разварушвалі дзяцей, а калі тыя не падымаліся, ускрывалі на іх рэзкім, сярдзітым голасам. Сцепануўшы крыльцамі, малыя выпырхвалі з гнязда. Але далёка не адляталі. Садзіліся на дроце каля хаты, каля страхі, пад якой вывеліся, і пачыналі церабіць свае белыя хвартушкі на грудзях. Гэта яны ўмываліся, але, як і ўсе дзеці, вельмі ж марудна і доўга. У дарослых не хапала цягнення дачакацца, пакуль яны ўмыюцца.

Бацька і маці ведалі, што малыя не лянуюцца, а не могуць ляцець далёка. У хвасце падлеткаў яшчэ не было таго доўгага вузкага пярэ, якое надае палёту вёрткасць і хуткасць, і пакуль не ўбярэцца ў сілу гэтае праруль, маладыя не адважацца выпраўляцца далёка. Няхай вучацца, практыкуюцца, набываюць упэўненасць, смеласць і спрыт.

Пачынаўся золкі досвітак. Чацвярым ластавянятам было холадна і непрыемна сядзець на дроце. Вецер раздзімаў хвартушкі. Тулячыся адно да аднаго, яны адварочваліся ад сіверу. Тады вецер біў ім у хвасты, і птушаняты, угінаючы шыі, ледзь не валіліся з дроту. Цяпер

яны былі непадобныя на прыгожых, фарсістых ластавак. Іх, натапыраных і расхрыстаных, нават вераб'і маглі палічыць за сваіх. Дзіва, што бацькі, якія вярнуліся з палёту і ўбачылі сваіх сіратлівых дзяцей, адразу кінуліся да малых і, спяшаючыся, пачалі карміць. Прынесенай здабычы хапіла, як кажуць, на першы зуб. Дзеці з такой прагнасцю глыталі кожную мошку і камара, што бацькі на тым часе кідаліся ў новы палёт і неўзабаве вярталіся зноў...

Накарміць згаладалую сямейку было нялёгка. Бацька і маці выбіваліся з сіл. А дзеці ўсё разяўлялі і разяўлялі свае ружовыя, ненаедныя раты.

Першы змогся бацька. Ён прысеў побач з дзецьмі і стаў расціраць сабе грудзіну, распраўляць пер'е на стомленых крылах. Распрастаўшы адно, потым другое, ён радаваўся кароткай часіне перадыху. Адна маці не паддавалася ўтоме. Вельмі ж яна шкадавала малых, раз-пораз падлятала да кожнага і з дзюбы ў дзюбу аддавала спажыву.

Але, седзячы каля дзяцей, бацька заўважыў, што яны ўжо не так прагна кідаюцца да маці. І калі тая падлятала, забываліся нават разявіць рот. Сонца, якое паднялося над хатай, прыгрэла ластавянят. Яны пачалі весела па-тузвацца, штурхацца. Раптам лёгка рвануліся ў паветра.

Доўга з урачыстым, радасным крыкам ляталі ў чыстым блакітным небе, усё шырэйшымі і шырэйшымі кругамі аддаляючыся ад хаты. Налятаўшыся, кожнае зноў вярталася і чакала, калі маці прынясе пачастунак. Бацька дапытліва прыглядаўся да дзяцей і заўважыў, што прыро, ад якога залежалі лёгкасць і спрыт іх палёту, хоць яшчэ і не вельмі доўгае і пругкае, ужо даволі набрала сілы.

Пасядзеўшы яшчэ хвіліну, бацька імкліва шугануў у вышыню. Ластавяняты ўбачылі, як ён кінуўся

напярэёмы маці, што спяшалася да дзяцей, нешта крыкнуў ёй і як яны абое павярнулі назад і зніклі з вачэй.

Доўга чакалі дзеці. Час браўся пад поўдзень. Пара было абедаць. Ластавяняты спадзяваліся, што хутка іх зноў пачнуць карміць. Яны і не падумалі, што бацькі, якія вылецелі на досвітку, самі яшчэ не паснедалі.

Убачыўшы маці, якая маланкай мільганула над імі, ластавяняты ўзрадаваліся і жаласна закрычалі, паразяўлялі раты. Але знянацку з вышыні вынырнуў бацька. І дзеці пачулі адно-адзінае слова:

— Цурык!

Яны не ведалі, што азначае слова, але зразумелі яго як рашучы і строгі загад. Ластавяняты спалохана ўспырхнулі з дроту і ўбачылі, што ў паветры іх акружыў цэлы гурт ластавак, якія прарэзліва крычалі:

— Цурык! Цурык! Цурык!

Малыя ластаўкі ведалі, што іх бацькі пабывалі ў многіх краінах і разумелі чужаземныя мовы. Яны здагадаліся, што бацька крыкнуў такое слова маці, каб зразумела толькі яна. Маці, вядома, знала, што цурык па-нямецку азначае — назад! І яна з аднаго слова зразумела ўсё.

— Хопіць! Яны ўжо самі ўмеюць лятаць!

З гэтага дня маладыя ластаўкі пачалі лятаць разам з дарослымі.

Лістапад

Як малое птушанятка,
Перабег лісток дарожку.
Кінуўся за жоўтым статкам,
Мільганулі толькі ножкі.

Закружылі па асфальце
За чародкаю чародка.
Любыя, не адлятайце —
Будзе вырай ваш кароткі.

Зменіцца зіма вясною,
Узляціце зноў на дрэвы.
Зноў шчасліваю парою
Я пачую вашы спевы.

Два браты, Сярэбраны і Залаты

Залаты прыйшоў да нас залатой восенню, калі празвінеў першы школьны званок. У гэты дзень мы пачалі вучыцца. І ён сеў за парту разам з усімі.

Сярэбранай зімой прыйшоў яго брат.

Два браты — Сярэбраны і Залаты — нашы сябры.

Залаты разам з намі пачынаў чытаць першыя старонкі буквара. Разам з намі пачынаў пісаць першыя літары.

Мы ўсе стараліся. Але былі і такія, хто гаварыў: «Падумаеш — палачкі, кручкі, калябкі! Я даўно ўмею і чытаць, і пісаць».

Калі прыйшоў Сярэбраны, у кожнага з нас былі падарункі. У каго — пяцёрка, у каго — чацвёрка, у каго...

— Ну, як вучышся, брат? — спытаўся Сярэбраны ў Залатога.

— Гм-гм,— прамармытаў Залаты і схаваў за спіну свой дзённік.

— Ясна,— сказаў у засмучэнні Сярэбраны.— Прыйдзецца падцягнуцца нам з табою, браце. Ці даеш ты слова?

— Даю! — радасна выгукнуў Залаты.

— Глядзі ж, калі ты гаспадар свайму слову...

— Як гэта — гаспадар? — здзівіўся Залаты.— Слова ж — не кот, не сабака, не санкі, не канькі. Як я магу распараджацца словам? Яно не паслухаецца мяне.

— Паслухаецца,— упэўнена сказаў Сярэбраны.—
Паслухаецца, калі ты даеш такое слова.

— Даю! — зноў выгукнуў Залаты, каб не засмучаць
Сярэбранага брата.

— Ну, калі даў слова — трымай яго,— сказаў Сярэб-
раны Залатому, і яны пачалі вучыцца разам.

І так не толькі ў казках бывае, калі Сярэбраны Зала-
тому памагае.

Забіякі

Знайшлі пеўні зломак-грэбень.

А нашто ён ім патрэбен?

Як схапіліся сварыцца,

Потым біцца, калаціцца.

Вырваў лысаму руды

Палавіну барады.

Ледзьве я разбараніла,

Памірыцца ўгаварыла,

Рады пеўні разысціся,

Ды не могуць адсапціся.

Пасля чую голас лысага:

— Ты адкуль, дачка?

— З Барысава.

— А чыя ты?

— Дзянісава.

— Як завуць цябе?

— Гануся.

— А што робіш?

— З вас смяюся.

ЛІЧЫЛКІ

Як радасна адчуваць усе гукі роднага слова! Як хораша, калі яно іграе, як вясёлка на небе пасля дажджу! Ёсць словы, якія хочацца бясконца паўтараць. Яны самі завучваюцца, бо гэта вясёлыя словы, іх мы любім змалку. Гэта — лічылкі. З лічылак пачынаюцца нашы гульні. З лічылак пачынаецца наша навучанне, мы вучымся лічыць.

Раз, два, тры, чатыры

Раз, два, тры, чатыры —
Зайчык вушкі натапырыў.

Ідзе з лесу воўк, воўк
І зубамі шчоўк, шчоўк.

Мы схаваемся ў кусты:
Зайка, я, і ты, і ты,

Ты ж, ваўчына, пачакай,
Як схаваемся — шукай!

Попел, попел...

Попел, попел, папяльніца,
Ты — мой брацік, ты — сястрыца,
Ты — дружочак, ты — падружка,
Ты — козачка, а ты — птушка.
Табе крыльцам накрывацца,
Нам усім — хутчэй хавацца.

Гасцінцы

У хусцінцы —	Тваражок,
Тры гасцінцы:	Табе, свінка,—
Табе, братка,—	Хусцінка:
Шакаладка,	Умыйся,
Табе, дружок,—	Утрыся
Піражок,	І спаць
А сястрычцы —	Лажыся.

Малыя аленікі

Малыя аленікі,	Бегемот — ананасы,
Елі варэнікі,	А янот — бульбу з квасам.

Журавель — журавіны,	Жук жур жор,
А жырафа — апельсіны,	Тхор сыр цёр,

Грызла рысь рыс,
Барбос — барбарыс.

Вам наце
Па аладцы.
Табе, браце,—
Закрывацца.

Булава

Раз, два — булава,
Тры, чатыры — падчапілі,
Пяць, шэсць — табе чэсць,
Сем, восем — цябе просім,
Дзевяць, дзесяць — дай павесіць,
Дай павесіць булаву
На тваю галаву.
А ты стой і маўчы,
Сам спачатку лічы.
Дзесяць раз лічы па дзесяць,
А не злічыш — стой хоць месяц.

Якія лічылкі ведаеце вы? Мабыць, ведае кожны, ды і не адну. Падрыхтуйце і правядзіце ў школе асобны ўрок лічылак. І няхай раскажа кожны сваю.

Дзень нараджэння

Прыемна, калі помняць твой дзень нараджэння, віншуюць цябе, жадаюць здароўя, поспехаў.

А ці помніш ты дні нараджэння сваіх маці, бацькі, бабулі, дзядулі, братоў і сясцёр?

Колькі чалавек у сям'і — столькі і дзён нараджэння. У гэты дзень кожнаму дарага тваё віншаванне. Прыемна будзе, калі ты падрыхтуеш і падарунак — кветкі, вырашчаныя табою, малюнак, рэч, зробленыя сваімі рукамі, нарэшце, добрую адзнаку ў гэты дзень у школе. Непрыгожа прасіць у маці, у бацькі грошай, каб купіць ім падарунак.

Дзень нараджэння — сямейнае свята. Не трэба абвяшчаць усім і кожнаму, калі ў цябе дзень нараджэння. Блізкія табе людзі, родныя і твае сябры, самі помняць, калі ты нарадзіўся.

Добры звычай саджаць дрэва ў адзнаку якой-небудзь важнай падзеі ў сям'і. Хто дрэва пасадзіў — дабро людзям зрабіў. Заўваж, што прыказка гаворыць: зрабіў дабро не толькі сабе, а людзям, многім людзям. Дрэвы ўпрыгожваюць жыццё цэлых пакаленняў.

Вось ты пайшоў у школу. Пасадзіў дрэўца ў сваім ці ў школьным садзе або на вуліцы ля свайго дома. Ты расцеш, і дрэва тваё расце. Нездарма многія дрэвы маюць свае імёны: дзедава груша, маміна яблыня, татаў клён, Іванава вішня.

У памяць родных і блізкіх, што загінулі на вайне, людзі таксама даюць дрэвам імёны. Дрэвы захоўваюць памяць аб добрых і дарагіх людзях.

ЦІКАВА ВЕДАЦЬ. У нас, на Беларусі, ёсць такія дрэвы, асабліва дубы, якім ужо болей як паўтысячы гадоў. Каб ахапіць таўшчыню такога дрэва, трэба ўзяцца за рукі пяці-шасці мужчынам. А па вышыні такія волат роўны дому ў дзесяць — пятнаццаць паверхаў. Вядома таксама, што некаторыя дубы дажывалі да тысячы і нават да дзвюх тысяч гадоў.

Азбука Васі Вясёлкіна

Рашыў Вясёлкін Вася:
— Сам адкрываю школу.
Збіраю ў першым класе
І птушак, і жывёлу,
Усіх звяроў на свеце.

І вы прыходзьце, дзеці.
Ў мяне такая кніжка ёсць,
Што рады будзе кожны госць.
Я літары вам пакажу,
Пра ўсе малюнкi раскажу.

Глядзіць Васіль наўкола:
Хто ж першы прыйдзе ў школу.
А тут з двара:
— Здароў, Вясёл!
— А ты хто будзеш?
— Я асёл.

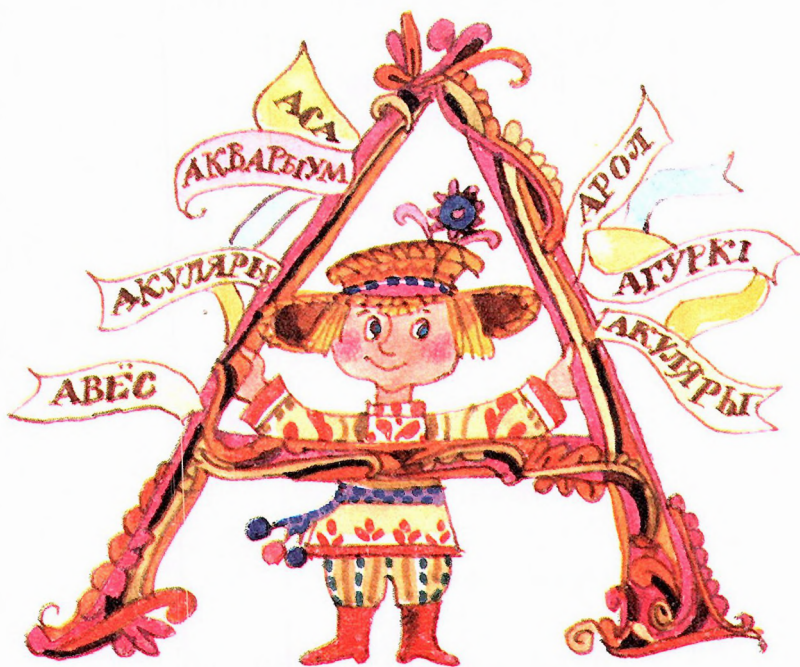
Стаіць і дзівіцца Васіль:
— Нашто аслу аўтамабіль?
Куды вязеш ты агуркі?

— А гэта звычай мой такі,—
Яму адказвае асёл.—
Саджуся з кнігаю за стол —
У рот адразу ж агурок.

— Нашто?
— Каб ведаць лепш урок.

Давай вучы мяне, Вясёл,
Саджай хутчэй за парту.
Ты ж ведаеш, сярод живёл
Я самы, брат, упарты.

— Па-першае, я не Вясёл,—
Сказаў Вясёлкін Вася,—
А па-другое, стаўлю кол
За панібрацтва ў класе.

А

— Буквар мы пачынаем з А,
І я заўважыць мушу:
Не вельмі цяміць галава,
Хоць і даўгія вушы.

Хапае слоў апроч асла,
Што пачынаюцца на А:
Арол, акварыум, алень,
Аса, акула, авадзень,
Авёс, алмаз, атара,
Алена і Алеся
І нават акульяры,
Што ты на нос павесіў.

Як закрычыць асёл: — Браткі,
Вось для чаго мне агуркі!
Ў мяне іх цэлая гара.
За розум брацца мне пара.

Як з'ем апошні агурок —
Урок засвою назубок.

Б

А гэта, дзеці, што за франт:
Завіты ўвесь, на шыі — бант,
І так ілбом у бубен б'е:
— Прыміце ў клас,
Я знаю Бэ-э-э!

Прыняць выдатніка, прыняць!
Ён заслужыў адразу пяць.

В

Хто гэта лісця нанізаў
На вострыя іголки?

А вожык Васю так сказаў:
— Вітаю вас, Вясёлкін.
— Я рад,— прызнаўся Вася,—
Ды чым жа ты заняўся?
— Навошта льеш,— пытаю я,—
З вядра ваду на вераб'я?
— Мы з вераб'ём у пары
Збіраем вам гербарый.
Дружок мой запыліўся,
Хачу, каб ён памыўся.

Сягоння ўсе глядзяць на нас,
Бо мы прыйшлі ж у першы клас.

Г

Напэўна, дзеці, вы змаглі б
Сказаць і самі: гэта — грыб.
І прозвішча, як у людзей,
У вучня — Баравік.
І ён у школу ўжо ідзе,
Хоць ростам невялік.

Хай невялік, хай невысок,
А ведае здавён
І той лясок, і верасок,
Дзе нарадзіўся ён.

Д

І дзяцел ведае свой дом
На дрэве са старым дуплом.

Калі і непагадзь — ну што ж,
Не страшны дзецям снег і дождж.
Як добра ў дзятла пад крылом,
Калі такі выдатны дом!

Хто знае Д знайсці нам дзе?
Пытайце ў бацькі, ў маці,
Шукайце ў дзятлавым гняздзе —
Падкажа добры дзяцел.

Е Ё

А за дзвярыма: тук-тук-тук.
Пытае Вася: — Што за стук?
Зноў дзяцел? Не, зусім не ён —
Прыйшоў у школу паштальён.
— Вам тэлеграма ёсць адна.
Здзівіўся Вася: — Ад каго ж?
— Напэўна, што з рачнога дна,
Бо тут унізе подпіс: «Ёрш».

— Ну што ж, якраз да часу.
Чытайце ўсяму класу.
Ш-ша, слухайце, што піша ёрш:
«Жыву за іншых я не горш.
Малым паставіў ёлку.
Выпісаў «Вясёлку».
Ды вось бяда: сыны мае
Не ведаюць ні Ё, ні Е.

Да вас у школу трэба плыць,
Але, парайце, як нам быць.

Калі паступім мы туды,
Дык жа загінем без вады...»

Сказаў Вясёлкін: — Точна,
Хай вучацца завочна.

Ж 3

Тут Вася адчыніў акно:
— А гэта што там за яно —
Ці не пад'ёмны гэта кран?
Зірні на вуліцу, баран.

Зірнуў баран, спужаўся:
— Яно з хвастом, з нагамі,
З вушамі і рагамі,
Пад стол хавайся, Вася,
А я залезу ў шафу!..

Вясёлкін рассмяяўся:
— Ды гэта, брат, жырафа.
Яна паспела ў самы раз.
Прашу, прашу, заходзьце ў клас.
Сядайце, калі ласка, ў нас!
Жырафа рада б сесці,
Ды ў школу ёй не ўлезці.

Заўважыў заяц звера,
Збялеў і — шмыг за дзверы,
Па калідоры — скок-скок-скок.
Ён думаў, што з'явіўся воўк.

На парту ўскочыў з перапуду:
— Вучыцца болей я не буду! —
Хапіў адзін, другі званок:
— Хутчэй канчай, Васіль, урок!

Цягнуўся цэлы месяц
У класе перапынак,
Шукалі зайца ў лесе
Ля ўсіх дубоў, асінак.
Уцёк са школы Зай, уцёк.
— Што ж, без яго пачнём урок,—
Сказаў Вясёлкін Вася
І за журнал узяўся,
Бо цвёрдую меў звычку —
Штодня веў пераклічку.

І Й

— Індык,— спытаўся Вася,—
А ты куды сабраўся —
Ў гурток шыцца і кройкі?
Дзеля чаго ў запасе
Ў хвасце ў цябе іголки?
Чаго ты так надзьмуўся,
Ад вучняў адварнуўся?

— Хаджу я важна па зямлі,—
Затрос індык бародкаю,—
Бо ведаю, што ёсць два І:
І доўгае, Ё кароткае.

Усё я ведаю, пытай.
Напрыклад, іней, гай і май,
Ігнат, Іван, Ірак...

— А бэ-э-э? — не вытрымаў баран.
Не паважаю я цябе,
Бо ты сказаць не ўмееш: «Бэ»!

Спакойна Васева рука
Лягла на дзённік індыка.
— Ты адказаў мне бойка,—
Сказаў настаўнік Вася,—
Але я стаўлю тройку,
Каб больш не зазнаваўся.

К

А качаня і кацяня
Паміж сабою як радня.
Усюды разам удваіх,
Не разальеш вадою іх.

У клас увойдуць, знімуць шапкі,
Пасядуць і — угору лапкі,
Бо качанятка і каток
Заўсёды ведаюць урок.

Выдатнікам настаўнік рад.
А хто іх выхаваў?
Дзетсад.

Л

— А што нам скажа ліска?
— Нічога не скажу.
Не падыходзьце блізка:

Вы ж бачыце, сяджу
Ўвесь дзень перад люстэркам,
Занятая прымеркай.
Напэўна, што завузка
Нейлоновая блузка,
А модная спадніца
Так цісне ў паясніцы...
— Ліса і лісяняtkі,
Пакіньце вы заняткі!
У вас, у модніц,— свой прыцэл.
Мы вывучым і самі Л.

М

Зірнуў Васіль у кніжку:
— А дзе маленькі Мішка?

— А вунь, на школьным ён двары,
Сам у акно пабач.
Прыйшоў да нас мядзведзь стары,
Купіў унуку мяч.

Старому сумна ў лесе
На персанальнай пенсіі.
Сюды штодня хадзіць ён рад,
Насіць малому мармелад.

Такі ж ужо чулівы дзед,
Вунь прывалок веласіпед:
«Бяры веласіпедзік,
Катайся, мой мядзведзік!»

Сказаў настаўнік: — Ой, дзяды,
Нямала мне ад вас бяды.
Так песціце вы ўнукаў —
Зрываеце навуку.

Н

Навуку любіць насарог,
Калі здалёк прыехаць мог,
Аж з Афрыкі, Нігерыі.
Але ступіў ён на парог —
Не можа ўлезці ў дзверы.
Жырафа рада земляку:
— Жаданы мой, чаканы...

— А ты, жырафачка, адкуль?
— Твая суседка — з Ганы.

— Канікулы, — сказаў Васіль, —
Браткі, не пашкадуем сіл.
Пашырыць трэба школу,
Пляцоўку для футболу,
А для гасцей замежных
Паставіць клас сумежны.

— Ура! — абрадваўся баран, —
Я зараз намалюю план.

І пачалася праца,
Рад кожны быў старацца.
Стаў за учотчыка індэк,

Сам працаваць ён не прывык.
Пляцоўку расчышчаў асёл,
Бо вельмі ж ён любіў футбол.

— Ёсць разгарнуцца дзе цяпер! —
Сказаў мядзведзь-пенсіянер.
Стаў пілаваць бяргенні.
Ён пільшчык быў адменны.
Уважліва сачыў унук,
Каб не парваць пілы аб сук.

Знайшлі і вучні-малышы
Сабе занятак па душы.
Тут завіхаліся штодня
І качаня, і кацяня.

І нават зай-зайчына
Вярнуўся, малайчына,
І стаў на дапамогу
Самому насарогу.

Пыхцеў,
Стараўся
Насарог,
Ажно пацеў
І нос,
І рог.

Жырафа следам бегла
І падавала цэглу.
Упраўна брала з долу
Яна любыя высі...

Пабудавалі школу —
Спыніся і дзівіся,
Якія гмахі ўзніклі.
Вось гэта дык канікулы!

О

І зноў увесь сабраўся клас.
Зірнуў у кнігу Вася:
— На чым спыніліся той раз? —
Ён у крата спытаўся.

Разявіў крот шырока рот
І прастаяў бы, можа, год.

Была ў гасцях у школе
З дзетсада ляля Оля.
Сама не знаючы таго,
Яна і паказала: О!

П

— Навошта пеўню парасон,
Чаго стаіць на плоце ён
Якраз ля нашых жа акон?

— Схаваўся, дзеці, я ў цянёк,
Каб добра вывучыць урок.
— Скажы нам літару сваю!
— Не, дзеці, лепей я спяю.

Хоць з граматаю не ў ладах,
Але спяваю па складах.
Ніхто так на маім вяку
Яшчэ не пеў «ку-ка-рэ-ку»!

— Ты ўмеў бы значна болей,
Калі б вучыўся ў школе.
Прыходзьце, пеўні, ўсе вы
Да нас у клас на спевы.

Р

— Паслухайце, здаецца,
Хтось ля дзвярэй шкрабецца.
Чакайце, сам праверу.

Зірнуў Васіль на дзверы:
— Дык гэта ж рак.
Адкуль, бядак?
Чаго такі распараны,
Як кіпенем абвараны?

Падняўшы стрэльбу ў ключні,
Рак адказаў: — Мне душна.

— Нашто ты стрэльбу ў клас валок?
Яшчэ націснеш на курок.

— Так,— адказаў ён горда,— так,
Я — лепшы паляўнічы...

Нічога дзіўнага, што рак
У школу не залічан.
Калі не верыш, дык правер,
Пакуль у рэчцы мелка.

С

— А хто ў нас на чарзе цяпер?
Сказалі дзеці: — Стрэлка!
— А дзе яна ў нас, дзеці?
— У космасе, ў ракеце!
Акружыць сонца сорак раз
І прыляціць ізноў у клас.

Т

— Я добра бачу па ўсіх вас,
Ваш пазнаю характар —
Нам тэхнікай заняцца час,
Прыйшоў якраз і трактар.

А гэта вось механік сам,
Славуты на ўсім свеце,
Пакажа ўсе машыны вам,
Пракаціць на ракеце.

Наўрад ці ёсць яму раўня —
Паважны і вусаты...
Падняла лапку кацяня:
— Дык гэта мой жа тата!

Механік тут сынка абняў:
— Як вучышся, дзіцятка?
І адказаў сыночак: — М-мяў,
А я — выдатнік, татка...

І загадала татку
Кацяня загадку:

У Ў

— У галаве У доўгае,
Кароткае ў хвасце.
Выкручваецца, поўзае
На тоўстым жываце.
Уміг жывога зайца
Глыне — і не падавіцца.
Ну, што? Не адгадаў.

Такая ўродзіна удаў,
Убачыш — зойме дух.
Каб ты, пачварына, прапаў,
Так напалохаў — ух!

Яго не пусцім мы ў свой клас,
Бо праглыне ўсіх нас зараз,
І стол, і школьны глобус,
І новы наш аўтобус.
На чым жа мы, татуся,
Паедзем на экскурсію?

І вось ужо завёў матор
Механік дзядзя Коця.

Ён вельмі строгі быў шафёр,
Суровы на рабоце.

І да сябе ў кабіну
Не ўзяў ён нават сына:
— Мне на машыне не радня
Ні сват, ні брат, ні кацяня.

Ф

Сказаў Вясёлкін Вася:
— Хвалю за дысцыпліну.
Мой клас увесь сабраўся.
Гані, шафёр, машыну...

Ляціць аўтобус па шашы.
Глядзяць з акенцаў малышы.
Мігцяць фіранкі, як флажкі,
І шоўкавыя фартушкі.
І новыя фуражкі.
Лагодна і пакорна,
Адзетыя па форме,
Сядзяць індык з барашкам.
А за машынай пеша
Услед жырафа чэша,
А за жырафай — ох-ох-ох —
Цялёпкаецца насарог,
Ажно дрыжыць пад імі дол.

— А вы куды?
— Мы на футбол.
— А хіба ў нас сягоння матч? —
Спытаў шафёр з кабіны.

— А вы — балельшчык, Кот-Вусач?
Дык самі знаць павінны,
Што ў нас на стадыёне
Выдатны дзень сягоння:
Аслам забілі гол зайцы.
Вось малайцы, дык малайцы!

Як усхапіўся тут асёл:
— Шафёр, вязі нас на футбол!
Хутчэй, хутчэй на стадыён! —
Зароў ад горкай крыўды ён.

Ды што паробіш: плач не плач —
Ганебна скончыўся той матч.
Асёл як апантаны
Не мог утаймавацца...
— На плошчу да фантана
Фата-графа-вацца,
Увесь мой клас, збірайся! —
Паклікаў вучняў Вася...
Фацэтны выйшаў здымак —
Цудоўны напамінак
Настаўніку і вучням
Аб дружбе неразлучнай.

Х

Хаця хітрун хамелеон
Не сапсаваў ледзь ўвесь фасон.
То з галавы да самых пят
У хатні хутаўся халат,
То захінаўся ў хусту,

Халву з капустай хрумстаў,
Высоўваў доўгі свой язык,
Лізаў жырафе чаравік,
І, хвалячы свой спрыт і рух,
Хапаў па-заліхвацку мух.

І гэтак надзімаўся,
І ў колерах мяняўся,
Што ўсе не клаліся траха
Ад смеху ў покат: ха-ха-ха!
Аб Васілёвай школе
Прачула ўсё наўколле.
Да нашае экскурсіі
Прыбіліся тры гусі,
Два худыя харты —
Валацужныя браты,
Варона-пабіраха,
Шакал і чарапаха.

Ц

Прыцялёпкала здаля
Адно пацешнае цяля:
— Я ў цырку пабывала,
Я прынесла вам цымбалы.
Залічыце ў клас мяне,
Я ўсё на свеце знаю: м-м-ме!
Васіль сказаў: — Пабачым.
Задам табе задачу:

На градзе яна расце,
Пачынаецца на Цэ.

Аж падскочыла цялятка:
— Знаю, знаю — шакаладка!

Засмяяўся Вася:
— Падумай, не спяшайся.
Я лічу да трох: раз, два...
— Ах, я ўспомніла — халва!

— Памыляешся, красуля,—
На градзе расце цыбуля.
І хоць яна не шакаладка,
А есці трэба для парадку,
Бо ўсе мы знаем, як адзін,
Што Цэ — найлепшы вітамін.

Ч

Вось чарапашычын сыноч
Есць і цыбулю, і часнок.
Няхай яшчэ сыночак
На выгляд чарапачак,
Затое ў нас у школе ён
Ужо вядомы чэмпіён.

Малы чарапашонак
Не носіць распашонак.
Выходзячы на шпацыр,
Ён надзявае панцыр,
Таму не гнецца пад мячом,
Не хіліцца пад молатам.
Расце выдатным сілачом
І незвычайным волатам.

Ш

Мы не змаглі б вучыцца
Ні з воўкам, ні з ваўчыцай.
А вось прыйшоў да нас шакал
І ледзь усіх не ашукаў.

Ён доўга носам шморгаў
І Васіля ўгаворваў,
Нібы прасіўся ў школу,
А сам пры шаблі, ў шпорах
Прынёс дзве торбы толу,
Шнур, дынаміт і порах.

Не, ашуканец шэры,
Табе не будзе веры.
Ты з выгляду — лагоднік,
А сам шпіён і шкоднік.

Ы

Ёсць літары у буквары,
З іх не пачнеш ты слова.
Але запомніце, сябры,
Вы іх абавязкова.
Ну, хто мне іх напіша?

— Мы,— адказалі мышы.—
Каб не было на свеце Ы,—
Запелі хорам мышкі,—
Былі б мядзвездзямі ўсе мы,
Нас дзеці б звалі — мішкі.

Была дзяўчынка ў нас адна,
Рукамі пляснула яна,
Прызналася ўсім шчыра:
— Як добра, што я — Іра!

Ь

Каню прысніўся страшны сон,
Што ён не конь, а кон.

Перапалохаўся бядак:
— Куды падзеўся мяккі знак?
Мне без яго жыцця няма...

Прыбег задоўга давідна
Да нас буланы госць:
— Ці мяккі знак яшчэ ў вас ёсць?
Яму сказаў Вясёлкін так:
— Вось, калі ласка, мяккі знак.
Яго сабе ты забірай,
Бяжы і весела гуляй.
І так быў рады, небарак,
Што зноў знайшоў свой мяккі знак.

Э

— Эх,— спахапіўся Вася,—
Экскурсія ўдалася,
Ды час дамоў збірацца,
Зноў за навуку брацца.
Я загадаў вам эшалон.
Сядайце кожны ў свой вагон.

Купэ — для насарога,
Жырафу — на платформу.
Адзеньцеса ў дарогу
У школьную ўсе форму...

Гудуць па рэйках колы.
Дадому едзе школа.
Ад песень і ад смеху
Чуваць далёка рэха.
Мільгнуўся элеватар,
А вунь — электрастанцыя,
Торф рэжа экскаватар
На рэчцы Балачанцы.
Між родных сосен і бяроз
Імчыцца наш электравоз.

Ю

Вучыцца зноў прыйшла пара.
— Ура! — гучыць сярод двара.
На выстаўку юннаты
Выносяць экспанаты:
Капусту,
 рэпу,
 буракі,
Фасолю,
 моркву,
 агуркі.
Зірніце на цыбулю!
Яе расціла Юля!

Умела пастарацца
Яна на школьнай градцы.
Цяпер усе мы як адзін
Цыбулю Юліну ядзім.

Я

А вось малая Ядзя
Сабрала ў нашым садзе
Пад яблыняю ягады —
Не паядзім за два гады.

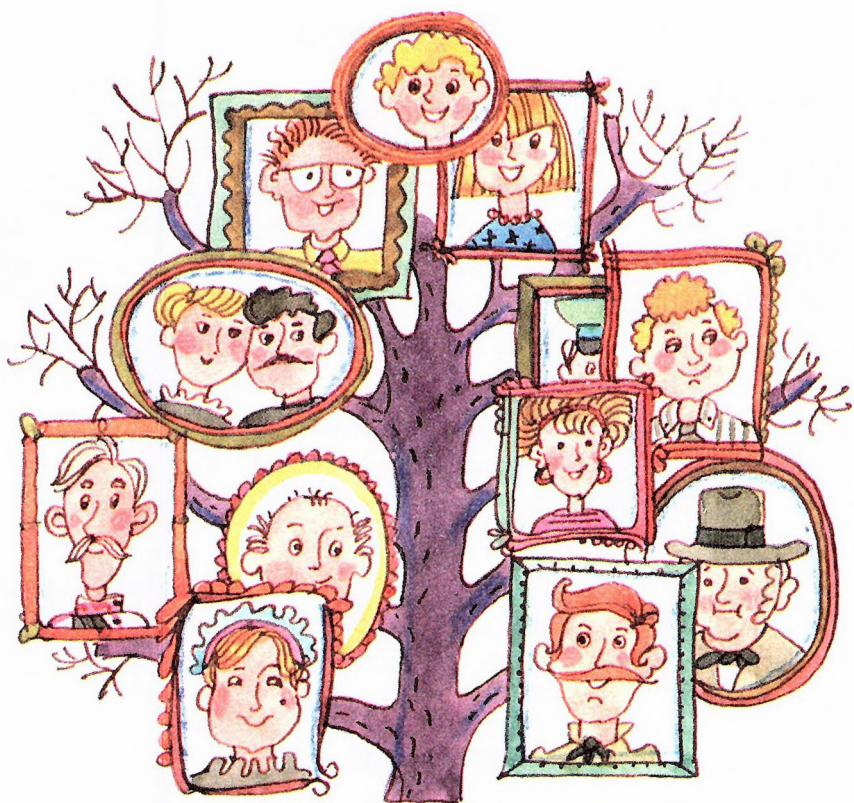
Так вучыцца, стараецца
Дружная сям'я.
На гэтым і канчаецца
Азбука мая.

Чытаць гэтую казку, у якой кожная дзейная асоба нясе сваю літару, пажадана ў часе азнаямлення дзяцей з азбукай у алфавітным парадку, каб літары былі ўзаемазвязаны са сваімі персанажамі і агульным сюжэтам.

Твой род, твая Радзіма

Маці, бацька, сёстры. Яны твае самыя родныя, блізкія.

Добра, калі ў цябе ёсць бабуля, дзядуля — гэта з самага малку твае дарагія сямейнікі. Калі ж іх ужо няма, ці ведаеш ты, хто яны былі, як зваліся, ці ёсць у вас дома іх партрэты, іх фатаграфіі?

Ну а хто былі бацькі тваіх дзядулі і бабулі — твае прадзеда? Як зваліся? Ці захоўваюцца ў вас рэчы, зробленыя іх рукамі, фатаграфіі, пісьмы?

Ці задумваўся ты, адкуль пайшоў твой род, адкуль пачалася твая дарога ў жыццё? Бо твая памяць — гэта памяць твайго роду, а памяць народа — вялікая кніга, якая называецца гісторыя.

Род і народ яднаюцца адным дарагім словам — Радзіма.

Добрая навіна

Толькі яна пераступіла парог, як усе пачулі:

— Мянэ Любоў Мікалаеўна пацалавала!

Гэта было большай навіной, чым пяцёрка, і так узрашыла дзяўчынку, што ў хаце гаворка ішла толькі пра гэтую падзею. Сталі вядомыя нават падрабязнасці, як усё адбылося.

— Я схілілася над сшыткам і пісала, а яна ціхенька падышла і дакранулася да маёй галавы губамі...

— А можа, рукою?

— Не — губамі. Яна добрая, Любоў Мікалаеўна...

— А калі ставіць табе тройкі?

Юля сумелася.

— І тады добрая,— сказала яна з нечаканай радасцю, упершыню зразумеўшы, што добры чалавек заўсёды справядлівы.

Твая памяць

Прыглядзіся ўважліва да свайго наваколля, свайго паселішча, дзе ты жывеш, да дарогі, якую ходзіш у школу. Якія дарогі, якія сцежкі, куды вядуць? Якія дрэвы, прысады растуць абাপал або ўздоўж дарог. Ці ведаеш ты, хто іх пасадзіў?

Добра, каб ты завёў асобны сшытак, у якім раскажаў бы пра сваю мясцовасць — дзе растуць самыя старыя дрэвы, колькі ім гадоў, дзе выбіваецца з-пад зямлі крынічка, ці перасыхае яна калі, хто яе даглядае, каб яна заўсёды была чыстай.

Ці ёсць паблізу ў вашай мясцовасці камяні-валуны, як яны выглядаюць? Хто з самых старых людзей памятае гэтыя камяні? Якія яны былі раней, многа гадоў назад?

Ці трапляліся табе дзе — у полі, лесе, пры дарозе мурашнікі? Ведай, што мурашкі ахоўваюць зямлю і расліны. Добра, калі ваш клас або школа возьмуць на ўлік усе мурашыныя паселішчы.

І асабліва асцярожным і ўважным будзь, калі ты ўбачыш або даведаешся, дзе якія вядуцца птушкі, дзе ўюць свае гнёзды, выводзяць птушанят. Назіраць іх жыццё, звычаі, паводзіны — вялікая асалода для кожнага, хто любіць, разумее лес, прыроду, беражэ і шануе яе.

Пацікаўся, адкуль паходзіць назва вёскі, запішы назвы суседніх вёсак. Распытай у старых людзей, як называліся ў вас асобныя лясныя ўрочышчы, узгоркі і яры, палі, лугі, азёры, рэчкі. Дзе ў вас былі вадзяныя млыны, а дзе ветракі?

Ці ёсць у вашай мясцовасці курганы з часоў даўніх войнаў, як ахоўвае ваш клас, школа помнікі салдатам Вялікай Айчыннай вайны, ці ўсе імёны герояў вам вядомыя?

Як ты назавеш свой сшытак, свае запісы? Назаві — «Памяць». Памяць — самае вялікае багацце чалавека.

Салодкае замарачэнне

Жывучы летам у лесе, я люблю наглядаць мурашак, як яны снуюць ад свайго высокага шматпавярховага дому ў розныя бакі.

Бягуць, спяшаюцца. Кожная мае свой клопат. Адна цягне сухую травінку, другая — сасновую іголку, трэцяя знайшла нежывога блакітнага жука, прыпынілася і заду-малася: што гэта за стварэнне — мамант, слон, насарог сярод нас, мурашак? Трэба паклікаць сябровак. Збягаецца

вялікі натоўп. Яны аглядаюць жука, потым прабуюць скрануць з месца — цяжкі. Сяброўкі разбягаюцца. Але ніводная не забылася, куды бегла.

Рух у іх, як і ў нас, людзей, мае свой парадак. На кожнай дарозе, якая ідзе ад мурашніка, яны трымаюцца свайго кірунку: адна з дому, другая — дадому. Размінаючыся на хаду, бывае, прыпыняцца, каб павітацца, спытаць пра здароўе або кінуць слова пра добрае надвор'е, і бягуць па сваім гасцінцы далей.

Адзін такі мурашыны гасцінец перасякаў высыпаюную жвірам дарожку, па якой я вяртаўся са сталовай. Пасля сьнедання я выйшаў з цукеркай, дастаў яе з абгорткі, узяў у рот і не заўважыў, як паперку кінуў на дарогу. І адразу ж спахапіўся. «Нядобра,— падумаў я,— калі кожны, хто выйдзе са сталовай, зробіць гэтак, як я, закідаем смеццем усю дарогу». Я хацеў падняць паперку, нагнуўся і ўбачыў, што яна, як вялікая грэбля, перагарадзіла мурашыны шлях, нечакана перапыніўшы ўвесь рух.

Першы, хто рашыўся перабегчы грэблю, быў самы малы, але, відаць, і самы смелы муравейчык. Ён спыніўся, паварушыў вусамі, пакруціў галавою і адважна ўзлез на памост. Прыемны пах, які яшчэ здалёк прывабіў муравейчыка, быў такі густы і смачны, што ў яго замарачылася галава. Храбры разведчык не ўтрымаўся і лізнуў паперку.

Эге! Яна не толькі пахла, гэтая паперка. Яна была такая салодкая, што муравейчык забыўся пра ўсё на свеце. Ён ужо не мог адарвацца ад свайго, такога неспадзяванага шчасця.

Мурашак, як і людзей, заўсёды вабіць дзіва. Зацікавіўся адзін — зацікавіліся ўсе. Спыніліся тыя, што беглі з дому, спыніліся і тыя, што спяшаліся дадому.

У адну хвіліну спусцеў мурашыны гасцінец. Усе былі тут.

Як на якой плошчы, сабраліся яны на цукерачнай паперыне. Неўзабаве іх было столькі, што ўціснуцца сюды ніхто б іншы не змог. У гэтым стоўпішчы не заставалася ўжо ніякай прадухі. Чорны клубок, у якім спляліся прагнасць і злосць, варушыўся, як безразважная, сляпая істота.

Болей я не мог вытрываць. Разумныя вы стварэнні, ці мы памыляемся, калі дзівімся вашай працавітасці і стараннасці?

Я схопіў кіёк, падчапіў мурашыны клубок, стаў падкідаць яго ў паветры, потым страсаць іх адна за другой з паперкі.

Асавелыя, ачмурэлыя, яны адразу не маглі апрытомнець. Толькі праз хвіліну-дзве сталі выбірацца на свой гасцінец. Кожная спакваля ўспамінала, куды, у які бок яна бегла, з якім клопатам, і, успомніўшы, выпраўлялася ў дарогу.

Замарачэнне скончылася. Пачыналася жыццё.

Свята настаўніцы

Ужо гатовая ісці ў школу, Юля раптам спахапілася:

— Ой, сёння ж свята!

— Якое, Юлечка? — спыталася бабка.

— Дзень настаўніка.

Позна было шукаць кветак. І бабка зрэзала апошнія астры, якія дацвіталі ў гаршчочках на балконе. Букет атрымаўся бедны і сіратлівы. Гэта адчувала і ўнучка, несучы яго ў школу.

Вінавата падышла яна да стала настаўніцы і паклала кветкі. Села за парту і ніяк не магла супакоіцца. Вельмі ж яна любіла сваю настаўніцу. Хацелася зрабіць ёй нешта асабліва прыемнае.

Юля адкрыла партфелік. Ой, якая знаходка! У партфеліку ляжаў «Залаты пеўнік» — адна-адзіная цукерка. Дзяўчынка абрадавалася шчаслівай нечаканасці. Яна дастала цукерку і паклала побач з астрамі.

Настаўніца ўвайшла ў клас. І хоць яшчэ не зірнула на стол, але так радасна ўсміхнулася — мабыць, убачыла Юлін падарунак.

Ці любіш ты кнігу?

Самая галоўная крыніца, адкуль чалавек чэрпае веды, — кніга. Чытанне — гэта праца думкі. Вучыся думаць, чытаючы. Старайся прачытаць болей, чым табе задаюць.

Любімыя кнігі чытаюць і перачытваюць. Ці ёсць у цябе любімыя кнігі? З іх пачынаецца твая бібліятэчка. Спыраша — маленькая, на адну палічку, а пасля, да заканчэння школы, магчыма, і на цэлую шафу. Гэта будзе бібліятэка тваіх любімых кніг.

Любоў да кнігі пачынаецца з тваіх першых чытанак і школьных падручнікаў. Шануй іх, памятаючы, што пасля цябе па іх будуць вучыцца твае малодшыя таварышы. Падручнікі дзяржава дае табе бясплатна, але гэта не значыць, што яны не маюць ніякай цаны. Чым болей кніга жыве, чым болей яе любяць і шануюць, тым яна даражэй для тых, хто па ёй будзе вучыцца пасля нас.

Сяброўства

Не таму мы сябруем адзін з адным, што, як кажуць, сышліся характарамі,— не! Характары могуць быць розныя, бо сапраўднае сяброўства вызначаецца тым, калі ты бачыш, які цікавы, які душэўна прыгожы твой сябра. І сам ты ад гэтага сяброўства з ім становішся лепшым, болей разумееш навакольны свет, людзей і самога сябе.

Калі запрашаеш сяброў на дзень нараджэння, не вымярай іх павагу да цябе тым, чый падарунак даражэй. Ад таго, што ў такі дзень твае сябры з табою, гэта і ёсць лепшы табе падарунак, гэта ваша агульнае свята.

Даўно па людзях ходзіць прымаўка: «Скажы мне, хто твой сябар, і я скажу, хто ты». А вы задавалі сабе пытанне: чым дарагі вам ваш сябар, што вам дае сяброўства?

У сяброўстве адзін аднаму памагаюць. Калі сябар чаго не разумее — памажы яму, а калі памыляецца ці робіць кепскі ўчынак — не апускай уніз вочы, а смела кажы яму праўду.

Некаторыя думаюць, што калі сябар добра вучыцца, то што яму значыць даць спісаць задачу або сачыненне. Гэта не дапамага. Спадзяванне на гатовае — гэта ўсё адно, што сесці на шыю сябру — няхай вязе. Сяброўства — спаборніцтва, імкненне як мага лепей усё рабіць самому, каб не сорамна было перад сябрам, каб сябар табою ганарыўся. Ні ў якой бядзе сябры не пакідаюць адзін аднаго. Гэта самыя вялікія нашы пачуцці — вернасць і адданасць сяброўству.

Чым чалавек прыгожы?

Паглядзелася Наташа ў люстэрка: «Непрыгожая,— і ледзь не плача.— Вось чаму Петрык не захацеў сесці са мной на адной парце!» І прыслала мне пісьмо, у якім пытаецца: «Як стаць прыгожай?» І я напісаў Наташы, як я разумею прыгажосць.

«А ты падумала, Наташа, што звычайна людзі пра чалавека рэдка гавораць — прыгожы? Гавораць: харошы. Харошы — значыць добры, шчыры, душэўны, сардэчны, чулы, уважлівы, спагадлівы, справядлівы, праўдзівы, цікавы, неабходны ўсім, з кім ён жыве, сябруе, вучыцца, працуе.

Такіх людзей скрозь любяць, паважаюць і шануюць. Нездарма кажуць: добрая душа. Гэтыя простыя словы ой як многа значаць! Харошы, добры, праўдзівы — ён жа ўсім відзён, бо і на абліччы відаць уся яго прыгажосць. Вось самае дарагое багацце і шчасце чалавека.

Здараецца гавораць: ах які прыгажун, ах якая прыгажуня! Паглядзіш, сапраўды — лялька! Самае страшнае, калі такая лялька з малых год упэўніцца, што ў гэтым і ёсць яе шчасце на ўсё жыццё, і толькі тое і будзе рабіць, што глядзецца ў люстэрка і любавання сабою.

Дарагая Наташа, не ты адна пытаешся, у чым прыгажосць чалавека. Пытаюцца многія дзяўчынкі, твае ровесніцы. Адказаць кожнай даволі цяжка. Добра было б, каб у класе або ў школе вы падрыхтавалі і правялі такі ўрок думкі: «Чым чалавек прыгожы?»

Увага да кожнага — гэта павага да яго працы.

Што значыць напісаць пісьмо сябру, таварышу, знаёмаму? Гэта перш за ўсё акуратнасць самога пісьма, а не такая неахайнасць, з якой, на жаль, пішуць многія з вас, шлюць пакамечаныя, выдраныя з сшытка лісткі. А яшчэ

болей засмучае жахлівая непісьменнасць, калі ў пісьме памылак болей, чым слоў. Не кожнае пісьмо лёгка пішацца адразу, яго, бывае, трэба перапісваць некалькі разоў.

Як шкада, што люстэрка паказвае, які ў нас твар, а не паказвае наша нежаданне працаваць, вучыцца, думаць, быць такімі абыякавымі да слова, якое ставіш у радок, не пацікавіўшыся, як яно пішацца.

Колькі б кожны з нас ні глядзеўся ў люстэрка, ад гэтага ён не папрыгажэе.

Давайце часцей глядзець на сябе вачамі іншых людзей, як яны нас бачаць, што ім па душы ў нашай працы, у нашых паводзінах і ўчынках, за што нас цэняць, паважаюць і лічаць харашымі і прыгожымі.

Суседзі

Яна пасялілася ў нашым двары на старой ліпе. Дрэва было з такім густым верхам, што дамоўкі нашай новай суседкі, каб і хацеў, не ўбачыш. Але Цімашок з першага ж дня здагадаўся, што на дрэве ідзе няспынная работа. Суседка штораз паяўлялася то з сухой галінкай, то крадком падлятала да плота, на які бабуля павесіла старое Цімашкова паліто, каб яно трохі праветрала на сонцы. Суседка прыхапкам садзілася на аўчынны каўнярок і з усёй сілы кіпцямі скубла поўсць. Колькі паспявала, столькі хапала ў дзюбу і несла на гняздо.

Цімашок не пужаў і не праганяў Варвары. Так назваў ён яе, хітрую і асцярожную, таму што аднаго разу пачуў, як яна некаму паціху абазвалася словамі, зусім непадобнымі на кар, кар, кар, а хутчэй — вар, вар, вар.

Доўга сядзела Варвара на старой ліпе так ціха, што Цімашок нават падумаў, ці не пакінула яна гатовай дамоўкі. Але ж не. Калі ў гняздзе з'явіліся дзеці, яна ўжо не магла стрымаць голасу — то паціху сварылася на іх, то ўшчувала, то вучыла.

З гэтае пары ў яе ўжо не было вольнае хвіліны. Трэба было накарміць сямейку — і немалую. Раз-пораз лятала Варвара то туды, то сюды, але трымаючыся бліжэй двара. Дзеці штодня мацней і мацней падавалі галасы. Голад, як кажуць, не цётка. І Варвара пачала вышукваць спажыву ўжо і на сваім двары.

Бабуля строга наказала ўнуку, як вока ў ілбе, глядзець куранят, якіх кагадзе што выседзела квахтуха і вывела на двор.

Цімашок пільна вартаваў курыную сямейку, хоць Варвара і не думала хапаць куранят. Яна разумела, што ў добрым суседстве не павінна быць ні крыўды, ні шкоды.

Вараняняты, падужэўшы і навучыўшыся махаць крыльцамі, пачалі самі злятаць на паплавец па той бок вуліцы. Варвара вучыла іх, як высочваць у норках мышэй, як і дзе шукаць жукоў, вусеняў, павукоў. Нават на вуліцу выводзіла, калі паблізу не было машын, людзей, і паказвала, што і тут сёе-тое можна знайсці ці ўхапіць.

Неспадзеўкі здарылася бяда. Адно варанянятка ўбачыла, як Цімашок сыпаў куранятам залацістыя зярняткі проса, і так захацела паспытаць гэтага далікатнага ласунку, што не ўцяrpела і храбра рынулася ў курыны гурт. Кураняты разбегліся — хто куды, а на двары падняўся такі гвалт, што з сабачае будкі адразу ж выткнулася калматая галава Пальмы.

— Гаў, гаў, гаў! — пачуўся яе грозны голас.— Што тут робіцца? — быццам спыталася яна і тут убачыла малога разбойніка, які ўсё яшчэ прагавіта хапаў драб-

нюткія зярняты ледзь не з-пад самых яе лап. Пальма не вытрывала такой знявагі. У яе самой нарадзіліся дзеці, але яна ні ў кога не рвала кавалка з роту. Пальма раззлавалася і хапіла птушаня за крыло.

Варварын сыноч з перапуду і болю падняў такі лямант, ажно плачам і енкам зайшлося ўсё гняздо на старой ліпе.

Сорамна зрабілася Пальме, гледзячы, як малое ляжала ў яе перад носам, трапятала крыльцамі, а ўзляцець не магло. Тады яна нагнулася над бездапаможнай птушкай і пачала залізваць ёй балючае крыло.

Варанянятка паспакайнела і сцішылася. Пальма пысай падсунула яму пасудзіну, з якой ела сама. Там была прасяная каша, прынесеная ў абед Цімашком — мяккая, смачная. Цяпер, асвойтаўшыся і пасмялеўшы, варанянятка само залезла ў сабачую будку і прытулілася ў цяпле паміж малых шчанятак. Варанянятку тут спадабалася. І хоць маці раз-пораз падавала з гнязда трывожны голас, звала яго, але, пачуўшы, што сыноч абзываецца без жалю і скаргі, супакоілася.

Так і жылі — Варвара на вяршэчку старой ліпы, а сыноч у сабачай хатцы. Колькі дзён перагукваліся.

— Ну, як табе там? — пыталася маці.

— Мне тут добра,— адказваў сын.

Разам з сям'ёй Пальмы ён снедаў, абедваў і вячэраў, бо Цімашок заўсёды дакладаў у міску і на яго долю. Часам шчанюкі стараліся адагнаць, адапхнуць яго, але Пальма гыркала на іх, нават ушчувала каторага, заступаючыся за варанянятка, як за меншага і слабейшага. Гэтак Варварын сын быў гатоў і надалей заставацца тут, але маці ўбачыла, што сыноч пачаў болей упэўнена махаць крыламі, нават падлятаць і садзіцца на плот, і забрала яго ў гняздо.

Што Варвара не мела крыўды на Пальму, а была ёй удзячна за спагаду, няцяжка было зразумець з іх частых прыязных суседскіх прывітанняў.

— Вар-вар-вар! — чулася з гнязда.

— Гаў-гаў-гаў! — адказвалі з будкі.

СКОРАГАВОРКІ

Чаму яны так называюцца? Вы скажаце, таму, што павінны гаварыцца сора. Што праўда, то праўда. На тое яны і сорагаворкі.

А вось дзеля чаго яны нам? Поўны адказ дасць той, хто скажа: сорагаворкі памагаюць нам вучыцца. Вучыцца радасна, весела, у ахвотку. Галоўнае ў сорагаворцы не ў тым, каб яе сора сказаць, а правільна, выразна і прыгожа вымавіць кожнае слова. Сорагаворкі вучаць нас гаварыць, развіваць, узбагачаць нашу мову.

Якія вы ведаеце сорагаворкі? Давайце падрыхтуем урок сорагаворака, да якога кожны вучань вывучыць на памяць якую захоча сорагаворку. Некаторыя ж сорагаворкі, найбольш цікавыя, будзем расказваць голасна, гуртам, усім класам.

Рак

Рак поўз паўз барак,
Сустракае рака грак:
— Здароў, рак, дай руку,
У раку завалаку.

Кобра

Улавілі кобру,
Пасадзілі ў торбу.
Калі ў торбе кобра —
Гэта вельмі добра.

Абыяк

Абыяку — абы-як,
Або гэтак, або так.
Абыяку — абы,
Абы збыць абы-куды
Абы-што, абы-чыё,
Абы толькі не сваё.
Абыяк — абібок.
Вось і ўвесь яго
Урок.

Воўк

Хвошча, хвошча дождж,
Воўк схаваўся ў хвошч.
Хвост пад хвашчом,
А сам пад дажджом.

Сорак сарок

Прыручыць сароку —
Адна марока,
А сорак сарок —
Сорак марок.

Тарарам

Драч-рвач,
Зубны ўрач,
Што за крык,
Што за плач,
Што за гам —
Тарарам?

— Зубы рву
Камарам,
Каб не грызлі камары
Доктаравай дзетвары.

Ці лілі?

— Ці лілі алей у рэдзьку,
Ці лілі?

— Ты не цілілікай, Федзька,—
Сам налі.

Скача грак

Так і сяк
Наўскасяк
Скача грак
Кракавяк.

Скача так
З грачыхаю,
Што шпак
Ад пылу чыхае.

Бабры

Дабёр бабёр,
Бабраняты — на падбор.
Малайцы бабры,
Нашых рэк гаспадары,
Вартавыя крыніц,
І куніц,
І суніц,
І лясоў,
І ласёў,
І птушыных галасоў.
Хто заб'е бабра —
Не пабачыць дабра.

Крот

Хадзіў певень на падворку
І знайшоў сорагаворку:

Падрыў крот
Крывы плот,
Рые норку
Ў агарод.

Трэ пастрашыць недарэку:
— Ку-ка-рэ-ку! Ку-ка-рэ-ку!

Затаіўся ў норцы крот —
Як зямлі набраў у рот.

Тачыляс

З трэцяга ў чацвёрты клас
Не прайдзе тачыляс,
Бо не вучыцца ўвесь час —
Точыць лясы тачыляс.

Пасярод двара

Пасярод двара — гара,
На вяршэчку — сані.

А хто што дастане —
Гаварыце самі.

Сонечка — саначкі,
Верачка — вярвачку,
А малы Іваначка —
Скорагаворачку.

Белая Русь

Ёсць розныя тлумачэнні, адкуль паходзіць назва нашай Радзімы. Адны тлумачаць, што Белая Русь — гэта тая большая частка, якая прыняла хрысціянскую веру і хрысцілася раней, чым тая, якая называлася Чорная Русь. Другія вучоныя тлумачаць, што Белая Русь называецца гэтак таму, што была вольнай, незалежнай ад мангола-татараў.

Болей тысячы гадоў таму назад усходнія славяне, у тым ліку і беларускія плямёны, ядналися ў адной дзяржаве,

цэнтрам якой быў Кіеў. Таму і сама дзяржава звалася Кіеўская Русь.

Першым жа дзяржаўным утварэннем на Белай Русі было Полацкае княства. Яно ўзнікла яшчэ да Кіеўскай Русі.

Назва Белая Русь распаўсюджвалася на землі, у якія ўваходзілі гарады Мазыр, Мсціслаў, Віцебск, Орша, Полацк, Смаленск. Землі ў верхнім і сярэднім цячэнні Нёмана называліся Чорная Русь. Тут былі ўжо вядомыя такія паселішчы, як Гарадзен (Гародня), Навагародак (Наваградак), Услонім (Слонім), Ваўкавыск, Нясвіж, Слуцк.

Пасля нашэсця мангола-татараў і распаду Кіеўскай Русі як дзяржавы, калыскі трох славянскіх народнасцей — рускай, украінскай і беларускай, — на Белай Русі і суседніх старажытных літоўскіх землях утвараецца новая дзяржава — Вялікае княства Літоўскае са сталіцай у горадзе Наваградку. Пераважная большасць насельніцтва Вялікага княства была беларуская. І хоць называлася па назве дзяржавы ліцвінамі, але гаварыла па-беларуску так на працягу болей чым паўтысячы гадоў. Вялікае княства Літоўскае лічылася славянскім, і яго дзяржаўнай мовай была беларуская. На ёй напісаны самыя вядомыя ў гісторыі законы Вялікага княства. Гэты час нездарма называюць эпохай Адраджэння, актыўным развіццём і ўздымам старажытнай беларускай культуры, навукі, друкавання вядомых кніг, аўтарамі і выдаўцамі якіх былі славуць Францішак Скарына, Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Сімяон Полацкі і многія іншыя.

Болей трохсот гадоў таму назад, калі маскоўскі цар Аляксей Міхайлавіч, бацька Пятра I, заняў украінскія і

беларускія землі, ён стаў велічаць сябе: «гасудар-самадзержаць усея Вялікая і Малыя і Белыя Расіі».

Пад Вялікай разумелася Расія, пад Малой — Украіна, а пад Белай — Беларусь.

Памяць зямлі

Якая, вы думаеце, самая цікавая кніга на свеце? Адразу не адкажаце, не здагадаецеся. Гэта кніга — зямля, на якой мы жывём і якая з першых год нашага жыцця штодня вучыць нас гісторыі, мове, штодня і штораз адкрывае нам усё новыя і новыя словы, значэнне і сэнс якіх мы вучымся спазнаваць і разумець.

Жывое асяроддзе акружае нас: жывёлы, птушкі, самыя малыя істоты, а таксама расліны, кветкі, дрэвы. І ўсе яны маюць свае імёны. Тысячы і мільёны назваў існуе на зямлі. Кожная яе мясцінка мае сваю назву.

Чалавеку дарага мясціна, дзе ён нарадзіўся, адкуль пачаўся род яго сям'і, і ўсе сляды, справы, памяць, што пакінулі аб сабе яго продкі. Усё гэта, як найдаражэйшую спадчыну, беражэ памяць зямлі, нясе праз гады, праз вякі ў імёнах, у назвах, у словах, у мове, у паданнях і легендах.

Людзі даюць імёны не толькі сваім дзецям, а ўсяму жывому наваколлю, імёнамі называюць зямлю, на якой жывуць, дарогі, па якіх ходзяць і ездзяць, кожную ваколіцу, дзялянку, лес, рэчку, луг, палетак, выпас.

У маёй вёсцы яшчэ і дагэтуль не забыліся назвы лугоў: Дубраніца, Задвор'е, Тапіла, Толева, Лявошына, Мякіш, Падлужак, Рагожына, Клінкова; балоты зваліся Пожар, Сакера, Плёса, Папоў клін. Лес зваўся Крошня. Надзелы зямлі, якія атрымалі бедныя сяляне пасля

рэвалюцыі, называліся Рэзы. Чаму Рэзы? А таму, што зямлю мераюць, наразаюць, прыразаюць. Не буду вам тлумачыць паходжанне кожнай назвы, зазначу толькі, чаму балота называлася Пожар. Лёгка здагадацца, што пожар ад слова «пажар». Звычайна ў летнюю суш тарфяныя балоты часта гарэлі. Цяжкі куродым да позняй восені слаўся па зямлі, і, бывала, яго густы і горкі пах даходзіў ажно да вёскі. На балоце выгаралі вялікія і глыбокія яміны, якія ў нас называліся па-рознаму: выжарыны, азярыны і нават чортавы вокны. Запоўненыя паводкавай вадой з палескіх рэк і рэчак, гэтыя выжарыны вельмі ж любілі шчупакі і ўюны. У першыя замаразкі, па яшчэ маладзенькім шкляным лядку мы, хлапчукі, бегалі лавіць рыбу. На ўюноў у палонкі ставілі рашота, а за шчупакамі, вёрткімі і няўлоўнымі, ганяліся з дубовымі бічамі. Аднаго разу я неспадзеўкі бултыхнуўся ў палонку, пад лёд па самую шыю. Мокры з ног да галавы, што ставала сілы, кінуўся дадому. Кіламетры два ці тры ляцеў без аглядак, пакуль не дапяў да хаты, да гарачай печы. Чамусьці ўсё помніцца і дагэтуль, хоць балота таго даўно і следу няма: дарэшты асушана і пераворана.

ЗАГАДКІ

Хто не любіць загадак? Усе любяць. Добра ў вольную часіну падумаць, каб уцяміць і разгадаць, пра што ў іх гаворыцца, бо ўсе загадкі складаюцца з хітрых слоў. Вось паслухайце: «Сам у ботах, а хаджу на галаве». Хто ён — гэты вясёлы дзівак і штукар? Аказваецца, цвік у падэшве. А гэта што за разбойнік, што з самых пялёнак ужо хапаецца за кій? «Як нарадзіўся, так за кій схапіўся». Думайце, думайце,

добра думайце. Не здагадаліся? Расліна — хмель. Бачылі, як ён хапаецца за кожную галінку, за дрэўца ў лесе, каб расці ўсё вышэй і вышэй?

Вось якія хітрыя словы ў загадках. Думаеш, што яны гавораць тое, што азначаюць, ажно — не. У іх ужо зусім іншы сэнс. Загадкі вучаць нас кемлівасці.

Малы Малышак
Зваліўся з вышак,
Не так пабіўся,
Як шапачкі забыўся.

(Арэх)

Адгадалі?

Загадкі вучаць думаць вобразамі, цэлымі карцінамі. Бывае, што адно і тое ж слова мае зусім розныя значэнні.

Повен хлявец
Белых авец.
Добра жывецца,
Лёгка жуецца
Дружнаму статку.
Хто засмяецца —
Скажу вам адгадку.

(Зубы)

*Усе засмяяліся — усе здагадаліся.
А такую загадку хто адгадае:*

На палачцы — галачка,
Халодная качалачка,
Аб губачкі трэцца,
Просіцца пагрэцца.

Ты яе паліжы
І на вушка мне скажы —
Як яна завецца?

*Кожны, хто падняў руку, скажэ мне адказ па сакрэту,
толькі на вушка. Цікава, ці ўсе адгадалі. (Марожанае.)*

Яшчэ адну смачную загадку вам загадаю:

Круглы, як сонца,
Шыпіць пад ім донца.
Падрумяніцца бачок —
Скоціцца на рушнічок.

(Блінец)

*А хто з вас адкажэ, пра якую бабулю гаворыцца ў гэтай
загадцы:*

Хоць бабуля злая —
Нікога не чапае.
Але кожнаму дасць здачы:
Хто пакрыўдзіць — сам заплача.

(Цыбуля)

*А пра якіх братоў гаворыцца ў загадцы «Браты»? (Чы-
тае вучань.)*

Пабывалі на ўсім свеце,
Вандравалі на ракеце,
Удваіх браты не раз
Бачылі Венеру, Марс,
А сустрэцца не могуць,
Хоць жывуць цераз дарогу.

(Вочы)

А пра брата і сястру? (Чытае вучань.)

Брат сястру пабачыць рад,
Але строгі ў іх расклад:
Прачынаецца сястра —
Брату спаць ісці пара.

(Сонца і Месяц)

Не спяшайцеся з адказам. Калі адгадалі ўсе правільна — адкажыце разам, усім класам.

Якія загадкі вы яшчэ ведаеце? Папытайце дома ў сваіх родных, якія загадкі ведаюць яны. Запомніце і загадаеце ў школе.

А вось гэтыя адгадайце самі.

З цёмнай хмары

З цёмнай хмары наўскасяк
Скочыў на зямлю басяк
І пусціўся басанож.
Вы яго пазналі?..

(Дождж)

Вадавоз

Заліхвацкі вадавоз
Воз вады па небе вёз,
Гэтак грукацеў вядром,
І мы ўсе пазналі...

(Гром)

Страшны звер

Пасля дождыку ў чацвер
З лужы вылез страшны звер:
— Ква, ква, ква,— усіх спужаў бы,
Калі б мы не зналі...

(Жаба)

Сем вясёлых муляроў

Сем вясёлых муляроў,
І такіх, што будзь здароў,—
Аж паўнеба распісалі.
Выйшла што — не знаюць самі.
Той, напэўна, адгадае,
Хто часопіс наш чытае.

(Вясёлка)

З-пад капелюша

З-пад капелюша,
З-пад капялюшычка
Даставалі спарыша
У пялюшачках.
Вылузвалі са шкарлупкі —
Забалелі нашы зубкі.

(Арэх)

Не пытайся ў мамы

Не пытайся ў мамы —
Сам гавары:
Хто бегает над намі
Нагамі
Дагары?

(Муха)

Пад адным брылём

Пад адным брылём
Чатыры браты.
Зойдзеш у дом —
Убачыш іх ты.

(Стол)

У яры хаваюся

У яры хаваюся,
У берагах бягу,
За гару хапаюся —
Устаць не магу.

Калі б толькі ўстала —
Да неба б дастала.

(Рака)

Сяку, сяку

Сяку, сяку
Уздоўж раку,
Еду, еду —
Ніякага следу.

(Човен)

Сёстры

Расчашу сама адну,
Сама заплятуся,
А другое не крану,
Пагладзіць баюся.

Шасне грэбень востры —
Травы ніц кладуцца.
Што гэта за сёстры,
Як яны завуцца?

*(Каса, якою косяць,
і жаночая каса)*

Музычная азбука

Гэтая азбука называецца гама. Што такое гама? Гэта лесвічка гукаў. Кожная нота — ступенька, па якой наш голас падымаецца ўсё вышэй і вышэй аж да самага вер-ху, а пасля спускаецца ўніз.

Давайце паходзім па гэтай лесвіцы.

Калі забудзеце, колькі нот у гаме, успомніце вясёлку, у якой столькі ж колераў, колькі у гаме нот,— сем.

Сямя колерамі можна намаляваць карціну, а з сямі нот можна скласці песню.

Якія вы ведаеце песні?

Ці можаце адрозніць песню ад танца?

Які мы выберам танец, каб трохі патанцаваць? Да-вайце спярша вальс. Хлопчыкі падыходзяць да дзяўчы-нак і з лёгкаім паклонам запрашаюць іх на танец. Пасля танца кожны дзякуе сваёй партнёршы і адводзіць на месца, дзе яна стаяла або сядзела. А цяпер давайце стан-цуем польку. Чым адрозніваецца вальс ад полькі?

А чаму лягчэй і весялей ісці пад гукі марша?

Ці можна адрозніць радасную мелодыю ад сумнай?

Паслухаем песню, якую нам спявалі нашы мамы, калі мы былі яшчэ зусім маленькімі. Як гэтая песня называ-ецца?

Якія вы ведаеце музычныя інструменты? З якіх інст-рументаў складаецца аркестр народнай музыкі? А з якіх сімфанічны аркестр?

Азбука души

Ці ведаеце вы гэту азбуку? Вы можаце здзівіцца і сказаць: мы не толькі ведаем азбуку, мы ўжо ўмеем чытаць, пісаць і лічыць.

Але гаворка ў нас пра іншую азбуку, якую кожны з нас павінен вучыць заўсёды — гэта азбука ведання чалавека. Гэта азбука вучыць спазнаваць самога сябе — хто я такі, як разумею сябе сам, як мяне бачаць іншыя людзі.

Літары і лічбы лягчэй вывучыць. Не так цяжка навучыцца чытаць і пісаць.

Будзем вучыць азбуку души. Ці ўмееце вы прачытаць думку ў вачах дарагога вам чалавека, радасць або засмучэнне на яго твары, пачуць хваляванне і трывогу ў яго голасе?

А лісток на дрэве ў розныя поры года, а бясконцае начное неба, поўнае таямніц і загадак, а далёкая-далёкая песня, у якой вы яшчэ не ўлавілі аніводнага слова, а ўжо добра адчулі і зразумелі настрой чалавека, які яе спявае?

Ці можа жыць чалавек толькі розумам, без пачуццяў, без души і сэрца, без спагады і спачування болю, гору і няшчасцю іншых людзей?

Рабі дабро не толькі тады, калі бачаць людзі, будзь чулы, уважлівы да людзей усюды і заўсёды.

Самая вялікая каштоўнасць на свеце — чалавек.

НАШЫ ПТУШКІ

Жаваранак

Хто прыносіць нам вясну,
Сонцам поплаў меціць,
Будзіць поле ада сну? —
Жаваранак, дзеці.

На раллі яшчэ лядок,
Не абсохла глеба,
Вестунок — за званок
І хутчэй у неба.

І звініць, звініць званок
У блакітным свеце.
Кліча нас на свой урок
Жаваранак, дзеці.

Шпак

Прасіў шпак вераб'я:
— Пасвішчы, браток, як я.

Верабей — і так і сям,—
Не, не ўмее ён, як шпак.

Не пад сілу вераб'ю
Засвістаць: фію, фію!

Бусел

Даўганогі землямер
Схапіў жабу за каўнер,
Па траве павалачыў,
У канаве намачыў,

Вострым носам дзеўбануў,
Уздыхнуў і — праглынуў.

Пліска

Каля рэчкі блізка
Скача, скача пліска
На цыбатых ножках
У чорных панчошках,

Хвосцік толькі бліскае —
То ўгары, то нізка ён.
Плісачка ківаецца,
Дзеці пацяшаюцца:

— Вазьмі мяне, птушка,
На хвасце пагушкай.

Івалга

Вам адно сказаць магу:
Не забудзьце ўсе, хто гляне,

Прыгажуню івалгу,
Птушку ў жоўтым сарафана.

У народзе ёсць прымета:
Івалга прыносіць лета.

Гарыхвостка

Пусціў погаласку дрозд:
— У гарыхвосткі гарыць хвост.

Ад такое навіны
Недалёка да маны.

— Хвост заўсёды мой палае,
А ніколі не згарае.

У мяне ён — нападрос.
Пазайздросціў,
Пэўна,
Дрозд.

Дрозд

— Адкажы, чаму ты, дрозд,
Гэтак здорава падрас?
— Шмат увосень еў рабіны,
Ну, а гэта ж — вітаміны.

Ястраб

Паміж лясное гушчыні
Убачыце вы часта,
Як кідаецца з вышыні
Уніз дзюбасты ястраб.

Трывога! Крык! — і цішыня
Ізноў на кожнай хвойцы.
Хто ж засмуціў прыгожасць дня —
Забойца.

Не ловіць мошак ён і мушак —
Драпежнік забівае птушак.

Жаўна

Чорны дзяцел здаўна
Назваецца — жаўна.

У чорнага волата —
Магутнае долата.

Дзеўбане ў сасновы сук —
Па ўсім лесе грыміць грук.

Ён не думае пра спевы —
Чорны дзяцел лечыць дрэвы.

Гіль

Мы яго не толькі ў кніжцы,
Бачылі ў садку.
У чырвонай ён манішцы,
Шэрым пінжаку.

Ссунуў шапачку на вочы,
Хвосцікам — віль, віль.
Жыць у клетцы ён не хоча,
Любіць волю гіль.

Амялушка

Ці прыйшлося з вас каму
Бачыць гэту весялушку?
Да нас толькі на зіму
Прылятае амялушка.

Скача госця па рабінцы
У чырвонай касынцы.
Адну гронку абірае,
На другую паглядае.

Без турбот яна не ўседзіць —
Усе кусцікі агледзіць —
І ядлоўцу, і амелі.

А заціхнуць мяцелі,
У шчаслівую гадзіну —
Зноў на поўнач, на радзіму!

Сінічкі

Хто там грукае ў акно?
Гэта вы, сінічкі?
Я прачнулася даўно,
Запляла касічкі.

Вось надзену кажушок,
Выбегу на ганак,
З лесвіцы змяту сняжок,
Вынесу сняданак.

Скварка тут і тваражок,
Скрылічак каўбаскі,
Цёплы з мясам піражок —
Ешце, калі ласка.

У абед, сінічкі, зноў
Прылятайце смела.
Ну, а мне — пара дамоў,
Я ж сама не ела.

Крыжадзюб

Глянёце вы на дзівачка,
Што з гняздзечка-гамачка
У завею, у мароз
Высунуў дзюбаты нос.

Гэта смелы крыжадзюб,
Не баіцца ён завей.
Лес яловы вельмі ж люб
Для яго малых дзяцей.

Любата для птушанятак
У гняздзечку ў гэты час —
Ёсць і шышак, і зярнятак
Аж на ўсю зіму запас!

Сіваваронка

Добра, дзеці, паглядзіце
І запомніце сяброўку,
Што пашыла з аксаміту
Сабе сінюю абноўку.

Наша госця — афрыканка,
Мілая сіваваронка,
Адлятае сёння зранку
У далёкую старонку.

Вольна ёй у нас жылося,
Не была ніколі ў крыўдзе,
Але вось настала восень,
Хутка замаразак прыйдзе.

Хай шчасліва ёй ляціцца
Цераз рэкі, горы, доли,
Самай слаўнай вучаніцы,
Выпускніцы нашай школы.

Удод

З галавы да плеч руды,
Сам стракаты і сівы.
Гэткай доўгае дуды
Не бачылі зроду вы.

Прычасаў свой чубок
І бярэцца за ўрок.
Сеў над кнігай: — Ду-ду-ду,
Скора ў школу я пайду.

Не вылазь з дупла, удод,
Не смяшы лясны народ.
Ты да школы не дарос,
Хоць і маеш доўгі нос.

Круцігалоўка

Надта ж мянушку
Прыдумалі лоўка:
Назвалі птушку —
Круцігалоўка.

Надзіва ўдалася
З вёрткаю шыяй.
І ў нашым класе
Ёсць такія:

Не ступяць і кроку
Яны без падказкі —
Не ўспомняць урока,
Не раскажуць казкі.

Вухам так і водзяць —
Дзе пачуць бы слоўка,
Як на вербалозе
Круцігалоўка.

Сарока

З панядзелка да суботы
Мне вучыцца неахвота.
Каб дазволілі ў нядзелю —
Ў школе цэлы б дзень сядзела.

Белабокая хітрыца,
Разумніца вучаніца,
Непатрэбна нам такая —
Гультаёў сваіх хапае.

Тэма «Нашы птушкі» — адна з самых цікавых для дзяцей. Найлепей раскласці яе на некалькі ўрокаў, у падрыхтоўку да якіх ахвотна ўключацца самі вучні. Галоўнае ў задачы гэтых урокаў, каб дзеці расказалі, якіх птушак яны ведаюць, бачылі, чулі.

На Беларусі налічваецца каля трохсот відаў розных птушак. Навука арніталогія падрабязна апісвае кожную з іх. Важна не толькі ўмець адрозніць свойскіх ад пералётных, палявых ад лясных, балотных і рачных, але і запомніць іх назвы, узбагаціць слоўнікавы запас вучняў. Птушыныя імёны ўжо змалку даюць нам вобразнае ўяўленне: якіх самых жаданых гасцей мы чакаем ранняю вясною, якіх цёплаю летняю парою, якія першымі адлятаюць у вырай, якія апошнімі, а хто застаецца з намі і ўзімку і чаму?

Назаву некалькі птушак у алфавітным парадку, а вы кожную з іх у сваіх сшытках запішыце ў адпаведныя раздзелы: **свойскія, палявыя, лясныя, балотныя, рачныя, вясновыя, летнія, зімовыя, драпежныя, пеўчыя.**

Аляпка, аўсянка, бакас, берасцянка, варона, верабей, грак, голуб, гусь, драч, дзяцел, жаваранак, журавель, зуёк, зязюля, івалга, індык, качка, кнігаўка, крапіўнік, круцігалоўка, крум-кач, ластаўка, лунь, лысуха, мухалоўка, нырэц, перапёлка, пеначка, перасмешнік, рабчык, рэmez, сава, салавей, слаўка, сойка, стрыж, турок, турпан, турухтан, удод, фазан, хохлік, чапля, чачотка, шылахвостка, шчыгол, юрок, ястраб.

Вышэйшую адзнаку атрымае той, хто назаве найбольш птушак і дасць апісанне кожнай.

ЦІКАВА ВЕДАЦЬ. Хто колькі жыве? Шчупакі да 300 год, карпы да 150, чарапахі да 175, жабы да 36, чайкі да 44, папугаі да 90, вароны да 70, дзікія гусі да 80, коршакі да 118, арлы да 104, коні да 30, сабакі да 20, кошкі да 12.

ВЯСЁЛЫЯ ЗАДАЧКІ

А гэты ўрок, з якога мы пачнём заняткі, будзе ўрок матэматыкі. І я хачу, каб ён быў вясёлы. Назавём яго — урок вясёлай матэматыкі.

З чаго мы пачнём, з якой лічбы? З адзінкі, з дзесятка, сотні, тысячы, мільёна? Давайце пачнём з нічога. А як, якім знакам абазначаецца нічога? Правільна. Нуль. Пустое месца абвядзём кружочкам. Прыкладзём нуль да нуля — колькі будзе? Памножым нуль на нуль, падзелім. Ці можна падзяліць нуль?

Прачытайце, як трое бабуль дзялілі нуль.

Нуль Буль-Буль

Ішло трое бабуль,
Бачаць, на дарозе — нуль.

Сталі бабкі ўперабой
Разважаць паміж сабой:

— Што рабіць і як тут быць,
Як знаходку падзяліць?

Было б толькі двое нас —
Разабраліся б ураз,

Падзялілі б адмыслова:
Кожнай — роўная палова

Па памеру, па вазе —
Кожнай бабе па дузе.

Кожнай — роўна паўкруга:
Мне — дуга, табе — дуга.

Жаль, што так у нас не выйдзе —
Вельмі ж трэцюю пакрыўдзім...

Трэцяя сказала: — Не,
Будзе вам і будзе мне.

Дзякуй, дзякуй вам, бабусі,
Ў крыўдзе я не застануся.

Мілыя мае падругі,
Забірайце свае дугі,
З вашага дазволу я
Вазьму дзірку ад нуля.

Дзякуй вам, што памаглі
Мне застацца пры нулі,

Бо навокала
Нуля
Круціцца
Уся зямля.

На ўвесць свет
Праславіў Нуль
Сваё прозвішча:
Буль-Буль.

Добра дзецям быў знаём
Круглым тварам,
Круглым лбом.
Малачко любіў, булён,
Возьме бутлю — і нагбом:

Буль, буль, буль,
Буль, буль, буль.

Гляне,
А на дне ўжо —
Нуль.

Буль-Буль-Бульчык круглатвары,
Не любіў ён акуляры,
Бо замест вачэй былі
Ў Буля круглыя нулі.
І заместа носа — нуль,
А пад носам — буль, буль, буль.

І заместа рота — нуль,
Вось адгэтуль і дасюль,
А то, можа, і шырэй,
І вышэй нулёў — вушэй.

Матчын сын, унук бабульчын,
Быў ён самы лепшы вучань.
Не гарэзнік беспрытульнік,
Буль-Буль-Буль быў круглы нульнік.

Больш за ўсё любіў Нуль Буль
З мыла бурбалкі: буль, буль.
Як пачне ў саломку дзьмуць —
Пухіры пывуць, пывуць
І па небе, па зямлі —
Каляровыя нулі.

А аднойчы выдзьмуў шар,
Што падняўся вышай хмар.

І тады надумаў Буля:
Выдзьму я зямную кулю.

Хай яшчэ адна зямля
Круціцца вакол Нуля.

Але мыла
Не хапіла.
Мыла
Буля
Пагубіла.

Так Буль-Бульчык надзімаўся,
Так стараўся,
Напінаўся —
Лопнуў
Небарака
Буль.

Не знайшоў ніхто дасюль
Нават следу анідзе —
Быццам пугай па вадзе,
Быццам бурбалкі:
Буль,
Буль...

Ішло трое бабуль,
Бачаць, на дарозе — нуль.

Сталі бабкі талакой,
Разліваюцца ракой,
Слёзы коцяцца ў бабуль:
Мілы,
Слаўны,
Буль,
Буль,
Буль.

А што, калі ад нуля мы адразу праройдзем да мільёна? А давайце паспрабуем. Я ўпэўнены, што ў вас атрымаецца. Адзін мільён плюс адзін мільён — колькі будзе? Правільна. Тры мільёны плюс чатыры мільёны... Ну, вось, бачыце, як лёгка. А цяпер паспрабуем рашаць задачкі на пальцах. Тут у нас пойдзе яшчэ лягчэй. Колькі пальцаў на адной руцэ? Правільна. А калі палічыць два разы? Давайце разам палічым. Што ж такое — чаму дзевяць? (Нагляднае лічэнне паўтараецца, пакуль дзеці не ўбачаць, што пяты палец кожны раз залічваецца за адзін.)

Аказваецца, на пальцах, калі не быць уважлівымі, цяжэй лічыць, чым на мільёнах.

І так, мы цяпер добра ведаем, што на адной руцэ — колькі пальцаў? Правільна. На дзвюх руках? Правільна. А на дзесяці руках? (Звычайна не толькі дзеці, а і дарослыя замест пяцідзесяці адказваюць — сто. Нічога дзіўнага — так дзейнічае механічная логіка лічэння.)

А гэта задача пра рукавічкі і панчошкі. Рукавічкі для чаго? А панчошкі? Дык вось паслухайце пра панчошкі і рукавічкі:

Маша коціку на ножкі
Звязала цёплыя панчошкі,
А малой сястрычцы —
Панчошкі і рукавіцы.

Колькі пар было панчо? І колькі рукавіц?

Пара — гэта колькі? Колькі панчо? Звязала Маша коціку? Чатыры. А колькі гэта пар? Дзве. А колькі панчошак сястрыцы, а колькі рукавіц? Адну пару панчо і адну пару рукавіц. (Усяго тры пары панчо і адну пару рукавіц.)

На гэтых простых задачах мы ўпэўніліся, што на ўроку матэматыкі трэба быць уважлівым — умець слухаць, бачыць і не спяшацца. Давайце паспрабуем рашыць такую задачу:

У кожным кутку
У хаце па катку.

Кожны сядзіць,
На траіх глядзіць.
Колькі куткоў
І колькі каткоў?

Малайцы! Чатыры каткі, чатыры куткі. Цяпер яшчэ адну, такую ж лёгенькую:

На вярбіне — тры галіны,
На кожнай галіне — па тры апельсіны.
Колькі нарвеш —
Усе і паеш.

Ну, колькі нарвалі і колькі з'елі?

Ага! Цяпер вы ўбачылі, што на ўроку вясёлай матэматыкі могуць быць і хітрыя задачкі. Ну што ж, давайце — вастрыце вушы:

За тры вазы дзеразы
Купіў тата тры казы.
А ці кожнаму вядома —
Па чым козы йшлі дадому?

Па чым ішлі? Па дарозе, па зямлі.

А вось яшчэ задачка на слых, на ўважлівасць, задачка з хітрынкай, дзе трэба ўслухоўвацца ў кожнае слова.

Несла Маша ў кошыку дзесяць яек, а дно з кошыка выпала. Колькі яек засталося?

Вы ўмееце слухаць — не засталося ніводнага. Здарылася бяда: з кошыка выпала дно.

Давайце цяпер рашым задачку, якая называецца «Пяты». Тут ужо нам павінны памагчы вучні другога і трэцяга класаў, бо адным класам не справіцца. Слухайце ўважліва:

Чатыры салдаты
Лічылі пяты.
Далучыўся пяты:
— Залічыце мае пяты.

Падышло дваццаць
І яшчэ пятнаццаць.
Пяць казалі: — Братцы,
Трэба разабрацца:

Сорак пят
І сорак пят —
Колькі ж нас —
Усіх салдат?

Вось бачыце, як можа падмануць адно слова: чалавек, пяты на ліку — пяты, а ў кожнага чалавека яшчэ і на нагах — пяты. Кажуць: «Бяжыць — толькі пяты мільгаюць». Колькі ў кожнага з нас пят? Дзве, або іначай — пара.

Сорак пят і сорак пят — колькі ж нас усіх салдат? Сорак. Так мы рашылі задачку пра пяты. Цяжкая задачка, але разабраліся. Добра, што не прыйшлося нам усім разувацца і лічыць ужо не пальцы, а пяты. Дарэчы, колькі ж тут усіх нас? Давайце палічым. А са мною колькі? То колькі ж будзе пят? Так, у два разы болей, чым нас.

Ну, калі мы з такой цяжкай задачай разабраліся, дык усе астатнія пойдучь лягчэй.

Ці бачыў хто з вас сароку? Дзе? Якая яна? Чорная, з белымі бакамі. Сарока-белабока. А хто чуў, як спявае яна? Яна не спявае? А які ў яе голас? Ну, а цяпер вам задача пра сарок:

У нядзелю на урокі
Прыляцелі ўсе сарокі,
Бо не ведалі яны,
Што ў нядзелю выхадны.

У панядзелак на ўрок
Прыйшло сорак сарок.

А ў аўторак за буквар
Яшчэ села дваццаць пар.

Шэсцьдзсят
Сарачанят
Пагуляць зайшлі
У дзетсад.

Калі ў школу на заняткі
Вернуцца сарачаняткі
І пасядуць за урок —
Колькі будзе ўсіх сарок?

Колькі? Адказвайце поўнасьцю словамі. Сто сарак сарок. Давайце ўсе разам гучна скажам: «Сто сарак сарок». Якія тут словы, падобныя паміж сабой? Сарак і сарок. Але адно азначае лічбу, а другое — назву птушкі. Паслухайце цяпер задачку пра меншую птушку, вераб'я:

У старога вераб'я
Грашавітая сям'я:
У кожнага верабейкі
Па чатыры капейкі.

Зляцеліся вераб'і —
Налічылі два рублі.
Колькі ж мае дзяцей
Наш багаты верабей?

Колькі хто налічыў? Так, пяцьдзсят. Нічога сабе сямейка. І ў кожнага колькі капеек? Чатыры. Малавата, на марожанае не хопіць. А калі зноў скласці разам — хопіць? На колькі порцый? Ого, можна кожнаму па пяць разоў дзеўбануць!

Паколькі вы ўжо трохі стаміліся, лягчэйшую задачку я пакінуў на канец урока — задачку пра краўца. Хто гэта — кравец? Што ён робіць? Дык вось: у краўца было сем метраў сукна. Кожны дзень ён адразаў па адным метры. Колькі дзён кравец рэзаў сукно? Сем! Я ведаў, што вы мне гэтак адкажаце, таму вось прынёс сем метраў сукна (палоску

паперы, складзеную ў сем столак) і нажніцы. Хто будзе за краўца — няхай рэжа, а мы будзем лічыць, колькі дзён: адзін, два, тры, чатыры, пяць, шэсць! На сёмы дзень ужо не было чаго рэзаць.

На ўсіх уроках дзеці заўсёды дружна крычаць — сем! І толькі адзін хлопчык падняў руку і сказаў: «Шэсць». Я абрадаваўся і пытаюся: «Чаму шэсць?» А ён гаворыць: «А таму, што сёмы дзень выхадны».

Паспрабуйце прачытаць вершык, складзены пры дапамозе лічбаў: «3 сяс 3 с 5 на 2 рэ. А я ў хаце 1 Міша Бар 1». А вось з дапамогай лічбы 100 можна ўтварыць яшчэ болей слоў: 100л, 100г, 100п, лі100ўка, Э100нія, за100лле, пра100р, заба100ўка... Хто дадасць яшчэ падобныя словы?

Воўк, каза і капуста

Дзядуля задумаўся нездарма: як яму перавезці цераз рэчку ваўка, казу і капусту? Калі ўзяць у човен разам ваўка і казу — воўк казу з'есць. Калі ўзяць казу і капусту — каза капусту з'есць.

Хто паможа, хто падкажа, хто задачу развяжа?

(Першай перавозім казу, пакідаем ваўка і капусту, вяртаемся назад, забіраем ваўка і капусту. Каб ускладніць умову задачы, паспрабуйце перавезці па адным ваўка, казу і капусту.)

3 вясёлых задачак

Задумайце лік. Хто які хоча. Ну, задумалі? Дадайце 3. Дадалі? Дадайце яшчэ 2. З таго, што атрымалася, адыміце задуманае. Адыміце яшчэ 1. Ва ўсіх вас аднолькавы адказ: 4! Давайце рашым яшчэ некалькі такіх задач і разбяромся, чаму заўсёды і ва ўсіх будзе аднолькавы адказ.

Крыніца мовы

Многія дзеці думаюць, што словы кароткія або доўгія залежаць ад таго, якую жывёлу, птушку ці рэч яны называюць. Малая жывёліна, птушка, значыць, і назва іх малая, а вось у вялікіх і назва вялікая.

— Дзядуля! — абрадавала мяне мая ўнучка, якая яшчэ толькі рыхтавалася ў першы клас. — А я ўжо англійскую мову ведаю.

— Малайчына, — пахваліў я. — Ну то як будзе па-англійску — кот?

— Кэт! — упэўнена адказала малая.

— А сабака?

— Дог.

— Ну, а слон?

Тут мая ўнучка збянтэжылася, але не разгубілася:

— Ой, дзядуля, такіх вялікіх слоў я яшчэ не ведаю.

Слон — вялікая жывёліна, значыць, і назва яго павінна быць вялікай. Хаця па-англійску назва слана па колькасці літар большая толькі на тры — элефант. Выходзіць, што наша мурашка роўная англійскаму слану?

Дзіцячая мова, дык ёсць яна ці не? Ёсць. У той перыяд жыцця, калі дзіця толькі-толькі пачынае гаварыць. А потым за нейкія два-тры гады яно авалодвае і мовай дарослых. Гэта для нас самы загадкавы час у жыцці чалавека. Дзеці — геніяльныя творцы мовы.

Калі малое пачынае гаварыць, дарослыя павінны быць асабліва ўважныя да кожнага дзіцячага слова. Вучыцца мове дзіця, разам з ім вучацца, спасцігаюць законы слова і самі дарослыя. Яны вучацца ў дзяцей і многае пераймаюць ад іх. Пры дапамозе дзяцей узбагачаюць мову новымі, асабліва пачуццёвымі адценнямі,

разнастайнымі гукавымі фарбамі. Вы спытаецеся чаму? А таму, што кожнае дзіця нанава адкрывае для сябе навакольнае асяроддзе. Шукае і знаходзіць спосабы свайго дачынення і паразумення з людзьмі, жывымі істотамі, прыродай, якая акружае яго.

Параўнайце дзіця гарадское з вясковым, якое жыве на зямлі. Параўнанне будзе не ў карысць гарадскога, якое свет успрымае ўжо гатовым, адлюстраваным у кнігах, на блакітным экране, у кінатэатры, у радыёперадачы. Цяпер большасць дзяцей у горадзе не бачаць, як усходзіць і заходзіць сонца, не бачаць дзівоснага начнога зорнага неба, жывуць без прыроднага наваколля. Для сучаснага гарадскога дзіцяці конь — большае дзіва, чым любая машына.

Раскажу вам выпадак, які амаль што стаў анекдотам. У вялікі горад да сваяка прыехаў на возе, запрэжаным канём, селянін. У двары шматпавярховага дома распрог каня, падкінуў яму ахапак сена, а сам на ліфце падняўся ў патрэбную кватэру. Дзеці з двара першы раз бачылі каня. А адзін хлопчык так быў уражаны, не мог адысці ад каня ні на хвіліну. Гэту такую добрую, рахманую жывёліну ён карміў хлебам з рукі, ірваў пад плотам траву і падносіў каню. Агледзеў і выглядзеў яго з усіх бакоў. І вось нарэшце з дома выйшаў прыезджы госць. Ён падабраў рэшткі недаедзенага сена, паправіў сядзенне, запрог каня і, сеўшы на воз, гукнуў: «Н-но!» Але конь не скрануўся з месца. Яму вельмі спадабалася ўвага дзяцей. Тады той цікаўны хлопчык, што болей за ўсіх круціўся вакол каня, сказаў:

- Дзядзя, а ваш конік не пойдзе.
- Чаму? — здзівіўся селянін.
- А ўвесь бензін выцек!

Малы гараджанін быў упэўнены, што ўсё, што рухаецца, можа рухацца толькі пры дапамозе бензіну. У майго ўнука ўсе цацкі — машыны, машыны, машыны. Сябры, партнёры яго маленства — нежывыя істоты, а навакольны свет — нежывыя рэчы. Баюся, што і свет яго пачуццяў пакуль што не вельмі багаты, не вельмі багатая і мова.

Крыніцы мовы — у жывым асяроддзі, у дачыненні дзіцяці да прыроды, да жывых істот. Паслухайце, колькі дабыні, колькі ласкі ў зваротах чалавека да каня: *кося-кося*, *кось-кось*, да каровы: *псе-псе*, *цёсь-цёсь*, да цялушкі: *целя-целя*, да бычка: *бысю-бысю*, *бысенька*, да свінні: *дзю-дзю*, *дзюдзечкі*, да авечак: *шут-шут*, *шутачкі*, да сабакі: *цю-цю*, да кошки: *кіс-кіс*, *кісанька*, да куранят: *пыль-пыль*, *пылечкі*, да курэй: *ціп-ціп*, *ціпачкі*, да галубоў: *вуль-вуль*, *вулечкі*, да качак: *вуць-вуць*, *вуцечкі*...

Так дарослыя навучалі дзяцей гукаць сваіх хатніх сяброў, узбагачаючы тым самым і сваю, дарослую, і дзіцячую мову.

Шляхі-дарогі

Мае ўспаміны звязаны з назвамі дарог — вялікіх і малых. Пачынаючы ад гасцінца, які па загаду царыцы Кацярыны II быў пракладзены праз усю Беларусь аж да Варшавы і абсаджаны абапал бярозамі. Я добра памятаю тыя бярозы. У дні майго маленства і юнацтва яны дажывалі свой другі век. Кацярынінскі, або, як яго іначай называлі, Варшаўскі, гасцінец, самы вялікі і доўгі, праходзіў паблізу ад маёй вёскі. Якая асалода была ісці па ім, у густой засені старых прысад, улетку,

а зімою — яшчэ большая! Карацейшым шляхам з вёскі да нашага павятовага горада Слуцка была шаша, брукаваная, вымашчаная бітым каменем. Але па ёй сяляне не ездзілі — вельмі ж грукалі колы і трэсла на возе, а коні збівалі капыты і падковы. Ды і я, калі стаў вучыцца ў горадзе, дык на пабыўку дадому хадзіў дваццаць кіламетраў таксама гасцінцам, хоць гэта было нашмат даўжэй, чым шашою. Нездарма я ўспомніў тут, што гасцінец быў невыказнай харашыні, асабліва зімою. Да самых сваіх старэчых год памятаю адзін такі ціхі, сонечны і марозны дзень, якія бываюць звычайна ў студзені. Навакола бясконцая блакітная прастора. Ніцае галлё бяроз усё ў празрыстым шкле. Тоненькія ледзяныя іголачкі пры кожным павеву ветрыку ледзь чутна дакранаюцца адна да адной. І ўся наструненая цішыня поўніцца такімі чыстымі сярэбранымі званочкамі, што ты ўжо не адважваешся ступіць і на адзін крок далей, каб не парушыць гэтага імгнення, гэтай хвіліны хараства, якое так рэдка здараецца бачыць і чуць чалавеку. І я спыніўся. Стаў як укапаны пасярод гасцінца і не памятаю, колькі стаяў — знямелы, не здольны вымавіць ні слова, ні гуку. І раптам невыносна даўкі камяк падкаціў да горла, навярнуліся слёзы, і, непрыкметна для сябе, я стаў плакаць, рыдаць нястрымна, на поўны голас. Колькі я там стаяў і рыдаў, не магу сказаць, бо важней было другое — чаму я плакаў? Цяпер-то я разумею чаму. Ад бездапаможнасці спасцігнуць, зразумець і выказаць словам усю дасканаласць і прыгажосць гэтага імгнення, што так глыбока ўзрушыла маю душу. Тады я пісаў ужо і нават надрукаваў свае першыя вершы. Пасля ж перажытага здарэння доўга не мог ачомацца, і толькі праз некалькі год склаўся ў мяне невялічкі верш пра бярозу, які пачынаўся так:

Як з падзіву анямелая
і застылая ў знямозе,
заламала рукі, заламала белыя
у адчаі
на марозе
пры дарозе...

Гэтаму вершу ўжо болей шасцідзсяці год, але я і цяпер яго ўключаю ў свае кнігі.

Шляхі-дарогі... Паміж гарадамі яны даўжэйшыя, часта калдобістыя, гразкія і непраезныя. Яшчэ меншыя і вузейшыя сцежкі і сцежачкі, пратаптаныя людскімі нагамі. Каб выбіцца на дарогу, вы доўга блукаеце па сцежках, а то і кіруецеся напрасткі, ці, як яшчэ гавораць, нацянькі, назіркам, разораю, цераз поле. У нас адно паселішча так і называецца: Церасполле. Вы ўжо здагадаліся, чаму яго так назвалі. Каб патрапіць у Церасполле, трэба перайсці цераз поле. Няцяжка, вядома, здагадацца, як утварыліся назвы вёсак: Заполле, Загор'е, Падгор'е, Залессе, Падлессе, Прылессе, Залужжа, Падлужжа, Зарэчча, Надрэчча, Прырэчча.

А як вы растлумачыце назву вялікай дарогі — гасцінец? Ці мае гэта назва дачыненне да гасцінцаў, якія звычайна прывозяць нам родныя, блізкія, калі прыязджаюць у госці? Ну, вядома ж, мае, бо ўсе гэтыя словы аднаго кораня: госць, гасціна, гасціная, гасціннасць, гасцяванне, гасцінцы.

Шлях — таксама вялікая дарога, але мае значэнне болей шырокае і ўжываецца ў самым разнастайным сэнсе. Можа пралягаць не толькі па зямлі, а і па вадзе — водны шлях, нават па небе — Млечны Шлях, шлях да іншых планет — зорны шлях. Ёсць яшчэ жыццёвы шлях, баявы шлях, гістарычны шлях, а таксама — шлях як накірунак дзейнасці, спосаб і сродак, якімі дасягаецца мэта.

Казкі і краскі

З чаго пачынаецца сонечны дзень?
Вядома, што з новае казкі.
Зірніце, ледзь дакрануўся прамень
Лясной серабрыстае краскі —

Зазіхацелі кроплі агню,
Апошнія пацеркі ночы,
І праз настылюю цішыню
Выбіўся кволы званочак.

Ашчадна жамчужную іскарку дня
Ландыш нясе у далонях.
Спіць яшчэ ўся палявая радня,
Накрыўшыся коўдрай зялёнай.

Першы прачнуўся Дзядоўнік стары,
Але не ўстаюць без прынукі
Дзеці, што любяць паспаць да зары,
І асабліва — унукі.

Цяжка, вядома, што ні кажы,
Бачыць старому без жалю,
Як тоненькі Дрыжнік спрасонку дрыжыць,
Як туліцца Піжма ў піжаму.

Даўно ўжо з далёкай дарогі прыйшлі
Зачараваныя Брат-і-Сястрыца
І ў захапленні глядзяць на палі,
На хвалі густое пшаніцы.

Маці-і-Мачыха над ракой
З дачкой абнялася няроднай.

Не знае, якой прытуліцца шчакой —
Цёплаю ці халоднай.

Прачнуўся касматы, нячэсаны Сон,
Вылез з начное кашулі.
Сее зязюля на купіне Лён,
Гусі саджаюць Цыбулю.

У кожнага клопат пра свой агарод,
Кожны свае даглядае расліны:
Казёл з казою — Казлабарод,
Свіння — Свінакроп, журавель — Журавіны.

Век не было гультаяў у бары,
Ахвотнікаў на дармоўку.
На расцяробах самі зубры
Сеюць сваю Зуброўку.

Дружна ўзяліся расці Львіны зеў,
Конскае шчаўе, Каціная мята,
А Кураслеп адцвісці паспеў —
Будзе ўраджай багаты.

Будуць ад працы і плён, і спор,
Калі гаспадар хорошы.
Не налюбуюцца мышы з нор
На сіні Мышыны гарошак.

Добра ўрадзіла з самай вясны
Сёлета ў зайца Капуста.
Рад, як ніхто, агароднік лясны —
Грады буяюць густа,

А качаны так і гоніць у рост,
Толькі сабраць бы ўдала...
Глянуў, а за кустом — Лісахвост!
Спалохаўся заяц — і драла.

Умее хавацца ў пушчы мядзведзь,
Пытай — не падкажуць і птушкі.
Не давядзецца самога сустрэць,
Зірні на Мядзведжыя вушкі.

У лапцях хадзілі калісьці ваўкі,
Зараз — у чаравіках,
Але застаўся ўспамін на вякі —
Барвовае Воўчае лыка.

Ёсць Воўчыя ягады і грыбы.
Іх людзі прыдумалі лоўка,
Абы каб самім іх не есці, абы,
Як кажуць, на воўка памоўка.

Аднак жа ад ядавітых траў
Трэба умець бараніцца.
А ты, каб убачыў, ты б іх пазнаў:
Вароняе вока, Куколь, Чамярыцу?

А ты на двары каля дому гатоў
Адрозніць ад красак увесну:
Блёкат, Цыкуту, Балігалоў,
Люцік, Паслён і Пярэсну?

А ці пазнаеш на пустках, ля ям,
Без імянных таблічак,

Як буйна бушуе пан Дурнап'ян,
А побач — паніч Дурнічнік?

Кветкі людскія імёны бяруць,
Ёсць Васількі, Маргарыткі,
Наша здароўе яны берагуць,
Нашы шануюць набыткі.

Бывае, і паджартуюць парой
Над слабасцю чалавечай.
Зёлка па імені — Зверабой
Нікога не б'е, не калечыць.

Прастудзішся — заварыць папрасі
Маліны, Дзіванны, Руты,
Усім прыбаўляе сіл Дзівасіл,
А Валяр'ян у нас доктар славуты...

Вірыць над Сланечнікам радасны рой,
Смокчуць салодкае сонейка пчолы,
І чмель з неразлучнай чырвонай трубой
Вандруе ў паход свой вясёлы.

Адзін авадзень ашалела гудзе
І вывіжоўвае вокам —
Якую хутчэй яму высачыць дзе
Ахвяру непадалёку.

Іван ды Мар'я аднойчы ўвесь дзень
Марна шукалі сыночка.
Бачылі, як ухапіў авадзень,
Хацеў ухапіць ён і дочку.

Анюта на тую хвіліну якраз
Зёлкі на поплаве рвала.
Ад крыўды зрабілася кветкаю ўраз,
Што брата не ўратавала.

І хоць яна голасу не падае
Ні ў лузе і ні ў лясочку,
Але хто ні гляне — убачыць яе,
Пазнае Анюціны вочкі.

У казках ігрушы растуць на вярбе,
Грамаце вучыць варона сароку.
Гавораць, знайшоўся адзін верабей,
Што возера выпіў у спёку.

Ад спёкі ў гаі дзяды-салаўі
Ратуюцца Іван-чаем.
Норма ў іх — самавар на дваіх,
Асушаць, другі закіпае.

Тым часам зямлю ўжо ахутвае змрок,
Клубіцца туман на балотах.
Пара маладым салаўям на урок —
Новыя песні развучаць па нотах.

Весела дзённая казка ідзе,
Бае, што бачыць і чуе,
І за сабою сябровак вядзе —
Вячэрнюю і начную.

Гэтак за днём і мінаецца дзень,
Ночкай змяняецца ночка.
Строга трымаецца ранні прамень
Малога свайго званочка.

Толькі кранецца раніцай ён
Лясной чарадзейнае краскі —
Звоніць сярэбраны тэлефон:
Слухайце, слухайце казкі!

Прачытаўшы казку, вядома, што цяжка адразу запамінаць усе кветкі, зёлкі і расліны. Добра было б, каб раслінам, кветкам, ягадам і грыбам мы прысвяцілі некалькі ўрокаў і пазнаёміліся з імі ўсімі ў полі, у лузе і блізка каля сваёй школы і дому. Толькі пасля гэтага, перачытаўшы казку зноў у класе на ўроку, мы паспрабуем даведацца, як вы зразумелі назвы некаторых лясных, палявых, лугавых і свойскіх зёлак і красак. Чаму яны так называюцца, скажам, гусіная цыбуля, казлабарод, свінакроп, журавіны, зуброўка, львіны зеў, конскае шчаўе, каціная мята, кураслеп, мышыны гарошак, зайцава капуста, мядзведжыя вушкі, воўчае лыка і яшчэ многія іншыя, якія вы ўжо бачылі, ведаеце?

Успомніце назвы кветак, якія паходзяць ад людскіх імён — жаночых і мужчынскіх.

Чаму ў казцы гаворыцца, што «Валяр'ян у нас доктар славуць»?

Якія травы, цвет якіх раслін небяспечныя і шкодныя? Ці запамнілі вы: вароняе вока, куколь, чамярыцу, блёкат, люцік? Гэтыя расліны атрутныя.

Пра якія кветкі складзены народныя казкі, легенды, паданні? Успомніце назвы: іван-ды-мар'я, брат-і-сястрыца, маці-і-мачыха, анюціны вочкі і інш.

Трыпутнік

Уздоўж дарожных каляін,
Уздоўж абходжаных сцяжын
Яго заўважыць кожны падарожны.

Яго нямала топча ног —
І босых, і абутых.
Другі б ужо змарнеў, знямог
У крыўдах і пакутах,
А ён расце, трыпутнік,
А ён цвіце, пакутнік.

Я думаў, можа быць, людзьмі
Ён гэтак пакараны,
А людзі раяць — прыкладзі
Яго лісток да раны:
Суніме боль трыпутнік,
Ўсё выцягне, пакутнік.

З дзіцячых год запомніў я
Шырокі ліст прыкметны
І добрае тваё імя,
Мой дружа запаветны,
Зялёны мой пакутнік,
Трывалы мой трыпутнік!

Блёкат

Нарабілі клопату —
Аб'еліся блёкату
І ляжаць упокат.
Вось што робіць блёкат!

Грыбы

Тыя, што паяўляюцца ў лесе, як толькі сыдзе снег, называюцца смаржкі і страчкі. Іх не ўсе людзі бяруць, бо не ўмеюць і не ведаюць, як іх гатаваць.

Затое ўсе ведаюць цара грыбоў — баравіка. Першыя баравікі на кароткі час аказваюцца цёплаю парою, калі каласуе жыта. Таму і завуць іх каласавікі. Ёсць летнія баравікі, а найболей яны любяць расці восенню ў сасновых барах, бярозавых гаях і ў дубровах. Лёгка адказаць, чаму кожнаму з нас знаёмыя грыбы называюцца падбярозавікі, падасінавікі, сыраежкі, лісічкі, апенькі, махавікі, маслякі, рыжыкі, як і ўсім вядомы — мухамор, хоць і прыгожы, але ядавіты. Ёсць і яшчэ шкодныя. Іх нямала.

Асперагайцеся браць незнаёмыя вам, бо сярод іх ёсць вельмі хітрыя — прыкідваюцца праўдзівымі, каб ашукаць нас і трапіць у наш кошык.

Як узнікалі назвы паселішчаў

Часцей за ўсё яны з'яўляліся разам з чалавекам, які выбіраў сабе месца на жылло. Да яго далучаліся іншыя, і паселішча брала сабе імя, прозвішча або нават мянушку таго, хто першы паставіў тут хату. Напэўна, вы не раз чулі, а то і ў сваёй мясцовасці ведаеце такія назвы: Адамаўка, Аляксееўка, Антонаўка, Андрэевічы, Аношкі, Багрымавічы, Бакуны, Бастуны, Васілевічы, Васілінкі, Васілішкі, Васюкі, Валодзькі, Галавачы, Ганцавічы... Шмат іх, такіх назваў, пачынаючы ад першых літар алфавіта і канчаючы апошнімі: Янукі, Якубаўка, Якімавічы, Ясьмаўка, Яськаўшчына.

Адным словам, мала знойдзецца ў нас такіх імёнаў, якімі б не называліся не то што вёскі, мястэчкі, хутары, а і цэлыя гарады, бо ў радаслоўі кожнага хтосьці ж быў першым пасяленцам, заснавальнікам роду. Не дзіва, што ў дзвюх палескіх вёсках Грамыкі амаль усе жыхарыносяць адно прозвішча — Грамыка. І цяпер ужо цяжка вызначыць, хто каму сваяк, блізкі, далёкі ці ніякі.

Амаль у кожным раёне сустрэнецца вы мястэчка ці вёску Буда, Баравая Буда, Высокая Буда, Чырвоная Буда, Старая Буда, Зімовая Буда, Буда Грэская, Буда-Кашалёва, Кісялёва Буда. Або проста: Будка, Будча, Будзішча. Будай называлася часовае жыллё, і пайшла назва ад слоў «будынак», «будаваць», «пабудова». У лясных будах жылі будаўнікі, якія выпальвалі драўляны вугаль, гналі смалу, дзёгаць.

У нас, на Беларусі, няма гор, затое вельмі многа розных Горак. Як іх адрозніць адну ад адной? Горка, вядома, ад слова — «гара». Вось чаму ў кожнай з іх сваё вызначэнне: якая, чыя. Чырвоная Горка, Мар’іна Горка, Казіныя Горкі, нават Горы-Горкі. А я ведаю назву, што ўтварылася ўжо ў наш час ад зусім іншага слова — «гора». Няма патрэбы тлумачыць, што азначае гэта слова. Непадалёку ад маёй вёскі і зусім побач з суседнімі Селішчамі да вайны пачаў расці невялікі бярозавы гаёк. Захапіўшы Слуцк, фашысты ўзяліся вынішчаць яго насельніцтва. Людзей вывозілі сюды, у гэты гаёк, і тут забівалі. У тыя дні ў народзе і з’явілася назва гэтаму жажліваму месцу: Гараваха.

Калісьці, у далёкія-далёкія ад нас часы, месца для сваіх паселішчаў выбіралі не толькі простыя людзі. Больш за тысячу год на рацэ Свіслач непадалёку ад Мінска стаіць гарадок Заслаўе. Так назваў яго князь Уладзімір Святаславіч у гонар сына Ізяслава, які жыў тут са сваёй маці Рагнедай. На рацэ Бярэзіне полацкі князь Барыс Усяславіч заснаваў горад Барысаў. Са старажытных часоў дайшла да нас назва палескага Турава на Прыпяці. Імя Тура азначала славу і дужасць уладара, які заснаваў гэта паселішча.

Заўважце, што і простыя людзі, і ўладары-князі будаваліся абавязкова паблізу вады, бо ў той час рэкі былі амаль адзіным і галоўным шляхам, што злучаў людзей з людзьмі, вёскі з вёскамі, гарады з гарадамі, народы з народамі. Нездарма Мінск, ці, як даўней ён зваўся, Менск, узнік на рацэ Менка, Пінск — на Піне, Слуцк — на Случы, Друцк — на Друці, Полацк — на Палаце, Віцебск — на Віцьбе, Чачэрск — на Чачоры, Бабруйск — на Бабруйцы.

Ёсць у нас вёскі, якія так і называюцца: Вёска, Новая Вёска, Вясея. Адкуль прыйшла да нас гэта назва сельскага паселішча? Са старажытнай славянскай мовы, у якой вёска называлася весь. Яшчэ і цяпер мы чуем: грады і весі. Град, горад — ад слоў «гарадзьба», «гарадзіць», «агароджа», «Гародня», «Наваградак», «Гарадзішча», «Гарадзья». Паселішча агароджвалі ад чужынцаў, ад захопнікаў высокімі сценамі, а вароты нанач бралі на «замок». Пэўна ж, ад слова «замок» утварыўся і замак — палац, умацаваны вежамі з байніцамі, абкапаны глыбокім ровам.

Зброя ў старажытнасці ведаеце якая была: лукі і стрэлы. Каля Слуцка ёсць Лучнікі. Гэта адна з даўніх вёсак. Яе жыхары не лучыну шчапалі, а былі княжацкімі збройнікамі, рабілі для войска лукі. Таму і зваліся лучнікамі.

На пільнай варце нашай зямлі стаялі беларускія вёскі Сякерычы, Сякераўцы, Сякераўшчына. Яны таксама рыхтавалі баявое ўзбраенне — сякеры, якімі бараніліся ад ворагаў. А ў Стралках, у Стрэльні, у Стральцове, у Стрэлішчах, падобна лучнікам і сякерычам, жылі майстры, што выраблялі стрэлы і самі добра стралялі. У Пікачах і Піктушах славіліся ўмельцы, што рабілі вострыя пікі.

След працы людской

Нялёгка давалася беларусу зямля. У нас даўней было болей лясоў. Там пад ворыва, пад пасевы збожжа прыходзілася церабіць кустоўе, раскарчоўваць лясныя дзялянкі, якія называліся лядамі. Усе паселішчы з гэтымі назвамі гавораць аб іх паходжанні: Лядзен, Лядзіны, Лядкі, Лядна, Лядавічы, Лядцы, Лядзішчы.

Як бачыце, не толькі імёны людскія ўвекавечваліся ў памяці гарадоў і вёсак, а і справы, і рамёствы, і праца нашых продкаў, якою яны займаліся.

Болей за сотню налічыў я назваў, якія чутны на ўсёй Беларусі і паходзяць ад слова «руда»: Рудня, Рудніца, Руднае, Рудавец, Рудаўка, Рудка, Рудзянец, Рудзенск, Рудаўляны, Рудзевічы, Руднікі... У далёкім мінулым усё гэта былі прамысловыя паселішчы, дзе з балотнай руды выплаўлялі жалеза. У нас каля паўсотні паселішчаў з назваю Гута, якая сведчыць аб даўнім развіцці ў Беларусі шкляных заводаў: Гутка, Гутніца, Гутава, Гута Замошская, Гута Ляшчынская, Новая Гута, Старая Гута, Студзёная Гута. Шкляныя вырабы гуты «Нёман», што на Гродзеншчыне, цяпер шырока вядомыя ў нас і за мяжою. Майстроў і рабочых, якія вырабляюць шкло, завуць гутнікі.

Паселішча Бандары, пэўна ж, выславілася некалі майстрамі, якія рабілі на патрэбу людзям добрыя бочкі, цэбры, дзежкі. У Бортніках не зводзіліся знаўцы, якія ведалі, дзе, у якіх лясках поўна ў дуплах дзікіх пчол. Паступова прывучалі іх насіць мёд у вуллі-борці, што рабілі з тоўстых калод і ставілі на дрэвах, каб мядзведзь не дастаў. Сітнікі выраблялі сіты і рашоты.

Суднікі — драўляны посуд: лыжкі, міскі, каўшы, кадаўбцы. Дойліды былі выдатнымі будаўнікамі.

Шмат назваў пайшло ад самога слова «паселішча»: Сяло, Сяльцо, Селішча, Паселішчы, Прысёлкі, Навасёлкі, Выселкі.

Народ дасканала валодаў сваёй мовай, узбагачаў яе, утвараючы словы і назвы для ўсіх тых мясцін, дзе жыў спрадвек. І як жа бяздумна ўжо ў наш час нявечацца народная памяць і мова, мяняюцца многія старажытныя назвы! Замест іх на карце рэспублікі з'явіліся бясконцыя Красны Акцябр, Акцябрскае, Акцяброва, Акцябрына,

Знамя, Краснае Знамя, Знаменка, Атраднае, Сірэнеўка, Лазурнае, Жамчужнае, Красіеўка. Па суседству з маёй вёскай арганізаваўся невялічкі калгас з такой кароткай назвай «Дук». Усё наваколле гэтак і звала яго: «Дук» і «Дук». І мала хто ведаў, што ў паперах ён пісаўся па-іншаму: «Дзень ураджаю і калектывізацыі». Аднак доўга ён не пацягнуў. За сваю нямогласць быў скасаваны ў паперах і далучаны да большай гаспадаркі.

Перакладзіце з рускай мовы словы: «октябрь», «знамя». Напішыце іх па-беларуску.

Зайчык-вадалаз

Наш калодзеж пры самай вуліцы. І хоць ён завецца Ціхонаў калодзеж, ваду з яго бяруць усе, хто хоча.

Вада ў ім заўсёды светлая і чыстая.

Калодзеж капалі мы — я і мой тата. Але як толькі пачалі, бачым — ідуць і суседзі з рыдлёўкамі.

— Прыйшлі памагаць табе, Ціхон,— сказалі яны майму тату.

Тата абрадаваўся, бо гуртам выкапаеш за два-тры дні, а ўдвух мы і за месяц не справіліся б.

І работа ў нас закіпела. Калі пасля абеду я заглянуў у калодзеж, дык аж спалохаўся. Такая была глыбіня.

Тата сказаў:

— Стась, адыдзіся. лепш збірай вунь каменьчыкі, што мы выкідаем наверх з глінаю.

Я стаў ля халоднай жоўтай гары і навыбіраў цэлую копку мокрых і гладкіх галышыкаў. А потым перанасіў усе да аднаго ў агародчык і абклаў імі градкі.

Назаўтра мы спускалі трубы, ставячы іх адна на адну. Калодзеж у нас цэментовы. Тата сказаў мне:

— Зірні, Стасік, як далёка вада.

Я зірнуў і не ўбачыў дна.

— Як мы яе дастанем, тата? — спытаў я.

— Яна сама прыйдзе.

Я крыкнуў у калодзеж:

— Вада!

З самага дна адгукнулася:

— А-а!

Тады я зусім паціху сказаў:

— Стась.

Глыбіня абазвалася:

— Ась!

Тую ваду, што насачылася за ноч, мы з татам вычарпалі. Яна была каламутная, з глеем і пяском.

Гэтак мы выскрабалі дно, пакуль не паказаўся чысты жвір.

Цяпер наша вада самая смачная. Бывае, і не хочаш, а пачнеш піць — не адарвешся.

Не дзіва, што ля нашай хаты спыняюцца і падарожныя і праезджыя. Ніхто не абмінае калодзежа. Людзі п'юць, выціраюць рукою рот і гавораць:

— Але ж і вадзічка ў вас!

У гарачы дзень, ідучы на работу, людзі наліваюць сабе вады ў дубовыя біклажкі, каб было чым прагнаць смагу ў полі. Няма адбою і ад малых. Яны збягаюцца з усяе вуліцы. І мне столькі клопату, пакуль усіх панапойваю.

— Стасічак, выцягні хаця з паўвядзерца.

— Стась, прынясі кубачак, — просяць самыя меншыя, што не ўмеюць піць з вядра.

Я бягу ў хату і выношу вялізную конаўку, якая стаіць у нас у мыцельніку.

Спыраша я ўсіх паіў у ахвоту, а потым сказаў:

— Не буду.

— Хіба табе вады шкада?

— Няўжо ж не.

Тата пачуў мае словы.

— А ты ведаеш, чаму наша вада смачная? — спытаўся ён.

— Чаму, татачка?

— А таму, што ёй не даюць застоўвацца. Чым больш яе п'юць, тым яна смачнейшая. Нікому не шкадуў напіцца, — сказаў тата. — Зняможаны чалавек і той адразу падужэе, як пап'е свежай вады.

І я нікому не шкадуў. Я рад напаіць з нашага калодзежа кожнага. Заходзьце, піце. Калі не можаце з вядра, я вам конаўку вынесу.

Даставаць ваду ў нас лёгка. Над калодзежам мы паставілі калаўрот. Круці за ручку — ланцуг навіваецца на вал і выцягвае вядро.

Круціць я магу. Чэрпаць адно не ўмею. І не толькі я. І нашы суседзі часта тапілі вядро. Хіснуць ланцугом, восілка выскачыць з зашчапкі, вядро — боўць! І няма.

Тады ідуць да нас.

— Ціхонка, — просяць майго тату, — памажы дастаць.

Мы з татам бяром доўгі прут з кручком на канцы і спускаем яго ў калодзеж. Бывае, доўга папаводзіш, папашнырыш ім, пакуль уловіш. І гэтак часта тапілася наша вядро, пакуль мы не прыкавалі яго да ланцуга. І тады ўжо ўсе чэрпалі самі. Як хочаш боўтай — не адарвецца.

Але на маё няшчасце яно такі адарвалася. І якраз жа ў мяне.

Хацеў я маме памагчы, прынесці трохі вады.

Можа, я лішне боўтаў, а можа, вядро было прыкавана слаба. Але толькі зачэрпаў я, пачаў круціць калаўрот,

аж чую — вельмі лёгка ланцуг ідзе. Паглядзеў, а вядра і няма.

Крыўдна мне зрабілася. Мама не памог, а бяды нарабіў.

Як жа ж будзе? Без вады ж застанецца ўся наша вуліца.

Падышлі суседкі, але ніхто нічога не можа зрабіць без майго таты. А ён на цэлы дзень у горад паехаў. Павёз калгасныя памідоры. Ён шафёр.

Тут якраз вуліцаю ішла наша другая машына. Везлі калгасніц на сенакос. Усе ў квяцістых сукенках, у белых хустачках. Вясёлыя. І, вядома ж, прыпыніліся, каля нас. Усім жа хочацца напіцца і з сабою ўзяць нашай вады.

— Стасік! — закрычалі з машыны. — Частуй вадою!

Я стаяў, унурыўшы галаву, гатовы заплакаць.

Тут выбегла з хаты мама, спалохалася:

— Што такое?

— Вядро ўпусціў.

— Яно ж прыкаванае было.

— Адкавалася.

З кабіны вылез шафёр.

— Падумаеш, бяда! — засмяяўся ён. — Не гаруй, Стась. Мы яго як бач дастанем.

Ён узяў прут з кручком на канцы і пачаў вадзіць па дне. Кручок бразгаў па вядры, але ніяк не мог падчапіць за восілку.

Вадзіў-вадзіў шафёр доўгім прутам і не мог даць рады. Вада ўжо зрабілася цёмнай і каламутнай. І як усе ні прыглядаліся — не маглі ўбачыць dna.

Стаўшы на дыбачкі, зірнуў у калодзеж і я. І ў тую хвіліну ўспомніў, што ёсць у мяне памочнік.

— Я ведаю, хто паможа дастаць вядро!

— Хто? — спытаўся шафёр.

— Зайчык! — сказаў я.

— Які зайчык? — спытала мама. І ўсе засмяліся.

— Штукар ты, брат,— сказаў шафёр.

Я кінуўся ў сенцы. Знайшоў у каморцы сваё паліто і доўга абмацваў кішэні. Што такое? Куды ж ён мог прапасці? Нарэшце намацаў-такі, у самым нізе за падкладкаю. Гэта быў асколачак люстэрка. З ім я любіў гуляць, а ў сонечныя дні пускаў зайчыкі. Навядзеш яго, і зайчык куды хочаш праб'ецца.

Калі я падбег са сваім асколачкам і навёў яго на вадугу, усе здзіўлена паглядзелі на мяне. А зірнуўшы ў калодзеж, радасна закрычалі:

— Глядзіце, глядзіце!

— Напраўду дно відаць,— сказала мама.

— А вунь і вядро ляжыць! — І шафёр, нацэліўшыся, крукам падчапіў яго.

Мой тата зноў прыкаваў вядро, і цяпер смела чэрапаюць вадугу ўсе. Калі ж яно і адарвецца, дык невялікая бяда. У нас ёсць памочнік: зайчык-вадалаз.

Жывая душа мовы

Ведаць мову, валодаць словам, складна гаварыць — усе гэтыя выразы мы часта чуем, але не вельмі ўдумваемся ў іх сэнс. Ведаць, валодаць, гаварыць — гэта яшчэ не значыць адчуваць хараство, мілагучнасць, музыку, жывую душу мовы.

Часта кажуць, што нібыта галоўны прынцып беларускай граматы — як гаворыцца, так і пішацца. Выходзіць, самая лёгкая ў свеце наша мова? Як сказаць, так і напішы. Як напісаць, так і прачытай. Аднак жа такая

лёгкась, калі ёй паверыць, ой як хітра можа падмануць. І не толькі ў напісанні асобнага сказа, а нават у напісанні, у вымаўленні адной-адзінай літары, аднаго гука. Вазьміце дзве вельмі блізкія па гучанні літары Х і Ф. Ты сказаў: «Хвізіка». А як трэба сказаць? Ты сказаў: «Фімія». А трэба сказаць? Ты сказаў: «Хутбол». А трэба? Я чуў, як у нашай мясцовасці цёплую кароткую апаратку называюць «хухвайка». А як правільна сказаць і напісаць?

Вось вам заданне. Я напішу словы, якія чуў на слых і, мабыць, вымаўленыя няправільна, а вы напішыце правільна: хвігура, фуліган, фамут, хлот (*мой брат служыць на хлоце*), хронт (*мой дзед быў на хронце*), хрукты, хвокус, хвокуснік, хвота, хватаграфія, хланг (*я стаяў на правым, а ты на левым хлангу*). Заўважу, што на слыху ў нас яшчэ два гукі, таксама блізкія, якія мы часта блытаем. Гэта Т і Ц. Я напішу так, як многія гавораць: «целебачанне», «целевізар», «целефон», «целеграф», «цеатр», «целеграма», «цемпература», «ліцература», «архіцектура», «цермометр». Я ўпэўнены, што вы напішаце правільна, бо ведаеце, што карані гэтых слоў паходзяць з іншых моваў. «Тэле» па-грэчаску азначае «далёка», а «візіе» па-лацінску — «бачанне». Па тэлевізары мы далёка бачым. «Фон» па-грэчаску — «гук». Па тэлефоне мы далёка чуем. «Граф» па-грэчаску — «пішу». Па тэлеграфе мы перадаём пісьмо на далёкую адлегласць. «Тэатр» па-грэчаску — месца для відовішча. «Тэмпература» па-лацінску — паказчык цеплыні цела. «Літаратура» — ад слова «літара». «Архітэктатура» па-грэчаску азначае «будаўнік». «Тэрма» — цяпло, «метр» — мера. Прылада для выяўлення цяпла — тэрмометр.

І яшчэ вельмі ўласцівае нашай мове гукавое спалучэнне дзвюх парных літар ДЗ. Яны як родныя сёстры-

блізняты. Адна без другой не могуць ні гаварыць, ні спяваць. А паслухайце, як яны спяваюць разам, дуэтам: дзень! Для нашага слыху гэта як гук тонка нацятай струны: дзень. І наша вуха ўжо ўлавіла і звон сонечнай цішыні летняга дня, і прастору чыстага высокага неба, і нават палёт пчалы, якая з жоўтым пылком на ножках вяртаецца з поля ў родны вулей: дз, дз, дзень.

«Дзіва!» — скажаце вы. І сапраўды дзіва! У самім слове — дзіва. Жывое дзіва мілагучнасці, дзіва музыкі слова.

Загадаю вам загадку пра адну ўсім вядомую кветку, якая амаль першаю зацвітае вясною, цвіце ўсё лета аж да позняе восені. Усюды цвіце, буе густым жаўтацветам, а адцвіўшы, становіцца сівенькай бабулькай з лёгкім белым пушком на галаве. Дзьмухні — пушок разляціцца ва ўсе бакі, і бабульчына галоўка ўся лысая, хоць бы адна валасінка. Вы, пэўна, ужо здагадаліся, як называецца кветка — дзьмухавец. Чаму ў яе такое імя — таксама здагадаліся. Толькі, я ўпэўнены, не звярнулі ўвагі на адну маленькую дробязь: у вымаўленні самога слова «дзьмухавец» пасля дзвюх неразлучных літар ДЗ паявілася яшчэ трэцяя, нават не літара, а знак — «ь». Слова памякчэла, падабрэла, палагаднела, загучала мякка. А паспрабуйце вымавіць: «Дзмухавец». Слова ўжо не іграе, не спявае. Паспрабуйце дзьмухнуць, не дзьмухаецца!

Пра ролю мяккага знака пагаворым наступным разам.

Чмяліны мёд

Таго дня, калі пачынаўся сенакос, узяў мяне дзед з сабою. Паспрабаваў і я касіць. Махнуў касою, а яна так глыбока ўрэзалася ў зямлю, што мы ледзьве выцягнулі. Тады дзед сказаў, каб я за ім разбіваў пракосы. Гэта работа лёгкая. Ідзі сабе і палачкай раскідай па абодва бакі траву, а яна на гарачым сонцы адразу ж вяне. Потым я доўга бегаў па поплаве, куляўся ў пахучым сене. Стаміўся і ўжо не ведаў, што яшчэ можна рабіць. Аж бачу, дзед прысеў на кукішкі і корпае сцяблінаю сухі мох.

— Што там, дзядуля?

— А вось бяжы сюды, паглядзі.

Я падбег і ўбачыў, што пад мохам ляжыць тоўсты камячок воску, круглы, увесь у ямачках. А вакол яго снуюць вялікія жоўтыя пчолы і гудуць: ж-ж-ж-у.

— Пашукай саломіну,— сказаў дзед.— Я цябе чмяліным мёдам пачастую.

Я знайшоў саломіну. Дзед уваткнуў яе ў васковую ямачку і сказаў:

— Смакчы!

Я калі смактаў, дык у роце зрабілася соладка-соладка.

— Ну, як? — спытаў дзед.

— Ой, смачна!

Я перабраў саломінай кожную ямачку.

— А што ж чмялі будуць есці? — спыхапіўся я.

— Яны наносяць яшчэ,— сказаў дзед.

На поўдзень мы ішлі паўз калгасны пчальнік. А там добры пчаляр, майго дзеда друг. Як убачыў нас, узрадаваўся.

— Я твайго ўнучка мёдам пачастую,— сказаў ён і вынес мне з будана поўную міску мёду — светленечка-

га, чысценечкага і такога духмянага, што мо за вярсту чутно, як пахне. Я еў, еў — і не захацеў.

Потым мы надзелі на галаву сеткі і аглядалі вулі. Яны якраз як хаткі. І дзверы ёсць, але не такія, як у хатах, а толькі адна дзірачка ў сцяне, а пад ёю дошчачка. Пчола далёка лётаюць збіраць мёд, а потым вяртаюцца назад, садзяцца на гэтую дошчачку, як на які ганак, а пасля ўжо лезуць у дзірачку...

Так мне спадабаліся гэтыя хаткі, што і я надумаўся зрабіць такую. Знайшоў дошчачкі, роўна паабпілоўваў дзедавай пілачкай, гладка выстругаў гэблікам і збіў цвікамі маленькую скрыначку.

— Ці не вулей гэты ты робіш? — спытаўся дзед.

— Вулей,— сказаў я.— Пасаджу сюды чмялёў, што мы на поплаве знайшлі. Няхай носяць мёд.

— Маладзец,— сказаў дзед.

Потым я зрабіў стрэшку. У сцяне свярдзёлкам пракруціў дзірачку, а пад ёю прыбіў парожак,— ну, якраз як сапраўдны вулей.

Адвячоркам, калі пачало цямнець, пайшлі мы з дзедам на поплаў.

— Гэтаю парою чмялі спяць, і мы іх усіх да аднаго забяром у вулей,— сказаў дзед.

І праўда. Калі мы адгарнулі мох, яны толькі бзыкалі, а ляцець не маглі. Разам з сотамі мы забралі іх у маю хатку. А тым, каторыя заставаліся ў гняздзе, мы падсоўвалі сухую сцяблінку. Як толькі чмель чапляўся лапкамі за сцяблінку, мы і перакідвалі яго ў хатку.

Вулей я паставіў на прызбе. А назаўтра цэлую раніцу назіраў, як мае чмялі выпаўзалі праз лятку, аглядалі новенькі домік, але ляцець не асмельваліся. Яны доўга гулі там, усярэдзіне, як на якім сходзе. А потым сталі вылазіць на самы краёчак лятка і адзін за адным

выпраўляліся ў дарогу. «Ці вернуцца ж хаця?» — непакоіўся я. Але трывога мая была дарэмнай. Яны вярталіся і ляцелі зноў.

Пад вечар я зняў стрэшку і зірнуў на соты. Іх вочкі былі паўнютокія. «От і ў мяне свой пчальнік», — падумаў я і праз саломінку высмактаў увесь мёд.

Гэтак я ласаваўся штодня і думаў, што яшчэ доўга буду ласавацца. І такой неспадзяванкаю было для мяне, калі аднае раніцы прыйшоў я з саломінкай да вулля і не пачуў там чмялінага гуду. Соты былі пустыя. Я чакаў, можа, з паўдня, але не вярнуўся ні адзін чмель.

— Не можа быць, каб яны адцураліся сотаў, — заспакойваў я сам сябе.

А дзед усміхнуўся і сказаў:

— А ім лягчэй зрабіць новыя, чым безупынку насіць і насіць мёд, а самім нават і не пакаштаваць яго...

Я прапусціў гэтыя словы міма вушэй. А пасля падумаў, што дзед, мабыць, рабіў нейкі намёк. А які?

Сорамна было перапытваць.

Пчала, чмель, аса. Чым яны падобныя і чым адрозніваюцца? Дзе яны жывуць — пчала, чмель і аса? Дзеля чаго людзі разводзяць пчол?

Хто з якой хуткасцю лятае? Пчолы 23 кіламетры ў гадзіну, чмялі каля 18 кіламетраў, камар да 3 кіламетраў, а стракозы ад 100 да 150.

Сонейку

Соня,
Соня,
Сонейка!
Зашумела голлейка.

Долата,
Сыпле
Долу
Золата.

Пачынаецца
Вясна,
Прачынаецца
Сасна.

Залатое, уставай,
Дзень шчаслівы
пачынай,

Точыць
Дзяцел

І мне,
любае, свяці
Ты заўсёды
У жыцці.

Вясна

Паміж снегу ў лесе — дзіва.
Хто ні гляне, скажа: ах!
Я агеньчык зіхатлівы
Радасна нясу ў руках.

Горнуцца дубы, бярозы
Голлем да майго цяпла.
Больш не вернуцца марозы —
Я пралеску прынясла.

Салдат з дзяўчынкаю на руках

Прышло свята Перамогі. У гэты дзень скончылася Вялікая Айчынная вайна. Мы перамаглі фашыстаў, але вайна прынесла нашай краіне незлічоныя страты. У Беларусі загінуў кожны чацвёрты. Амаль кожная сям'я страціла сваіх блізкіх і родных. Памяць пра іх шануецца ўсім народам. Шмат помнікаў героям з'явілася на нашай зямлі і ў іншых краінах. А ў сталіцы Германіі — Берліне — ёсць помнік, які цяпер ведаюць ва ўсім свеце.

На ўзвышшы ў парку стаіць салдат-пераможца з апушчаным мячом у правай руцэ, а леваю прытуліў да сябе дзяўчынку, якая моцна абхапіла яго за шыю.

Чаму гэты слаўны воін стаіць не з аўтаматам, не з кулямётам, не з гранатай, а, апусціўшы меч, трымае на руках як самае дарагое — маленькую дзяўчынку?

Таму, што савецкі салдат перамог ворага і ўратаваў жыццё, уратаваў мір, жыццё ўсіх дзяцей.

Скульптар, які стварыў помнік, многае ведаў пра гэтага салдата і пра гэтую дзяўчынку.

Гэта было ў апошнія дні вайны, калі наша армія ўжо ўвайшла ў Берлін, а фашысты ўсё яшчэ не здаваліся. Яны падсцерагалі нашых байцоў на кожным кроку, з-за кожнага дому сустрэкалі іх агнём. Сярод наступаючых салдат быў і рабочы мінскага радыёзавода Трыфан Лук'яновіч. Са сваёй часцю набліжаўся ён да рэйхстага — галоўнага будынка ў Берліне.

Бой на нейкую хвіліну быў заціх. І тут раптам усе пачулі дзіцячы плач. А Лук'яновіч убачыў дзяўчынку, якая зняможана ўсхліпвала, выціраючы кулачкамі вочы. Яна сядзела пасярод вуліцы, на самай лініі агню.

Сяржант Лук'яновіч, у якога ў Мінску загінула ўся сям'я — двое дзяцей, жонка і маці,— не вытрымаў дзіцячага плачу. Сэрца яго сціснулася ад жалю да нямецкай дзяўчынкі. Ён выпаўз на сярэдзіну вуліцы, прытуліў да сябе дзіця і калі ўжо адпоўз назад да сваёй траншэі, каб спусціцца ўніз, як тут жа ўпаў, забіты фашысцкім снайперам.

Так загінуў савецкі салдат, сапраўдны герой.

Сам загінуў, а дзяўчынку ўратаваў.

Няхай кожны з вас даведаецца дома ў сваіх родных і напіша сачыненне: «Вялікая Айчынная вайна ў гісторыі маёй сям'і» — хто быў удзельнікам, якая засталася і шануецца ў сям'і памяць пра загінуўшых: пісьмы, фатаграфіі, узнагароды, якія іх рэчы засталіся ў вас дома з тых часоў.

Дзе хаваецца вайна

— Дзе хаваецца вайна? —
Запытаўся ўнук у дзеда.
— Хто яго, унучак, зна...—
Адным словам, дзед не ведаў.

А хаваецца вайна
Недалёка ад людзей.
Хлопчык ведаў, дзе яна,
І павёў дзеда ў музей.

Цэлы дзень яго вадзіў,
Паказаў усё падрад.
Колькі там усякіх дзіў:
Мін, снарадаў і гармат!

Ёсць зямлянка, дот і дзот,
Танк з чырвонаю звяздой,
А на дрэве — кулямёт,
Як буслінае гняздо.

Клекаталі там «буслы»,
Што зямля гула вакол...
Паказаў унук малы
Дзеду «мінскі кацёл».

Хочаш — вер ты ці не вер,
А кіпела ў тым катле
Так, што страшна і цяпер.
— Ты баішся, дзед?
— Але.

І здзівіўся ўнук: — А ты ж
Быў адважны партызан...
— Слухай, мілы мой малыш,—
Уздыхнуў дзед і сказаў:

— Болей страшнай, чым вайна,
У жыцці няма бяды.
Застанеца хай яна
У музеі назаўжды.

Лідачка і хмара

— Мама, я цябе парадую,
Ёсць усім загад такі:
Брыгадзір сказаў па радыё
Нам ісці на буракі!

— Лідачка,— спытала мама,—
А хіба ж табе таксама?
— Ён сказаў: — Усе ідзеце —
І дарослыя, і дзеці.

Пойдзем грамадой вялікай
Ратаваць наш агарод.
Кожны хай бярэ матыку —
Там такі парос асот,
Малачай і лебяды —
Проста гора і бяда.

На праполку, на праполку!
Не спазніцца нам бы хоць.
Нездарма ж і перапёлка
Звала звечара: — Палоць!

— Ты, дачушка, і падняць
Не адолееш матыкі.
— Мамачка, я буду рваць
Той асот і пырнік дзікі.

Добра знаю я свірэпку,
Жоўтую яе берэтку,
Крапіву, іванаў чай,
І драсён, і малачай.

Бач, ужо выходзяць людзі.
Мамка, і мяне вазьмі.
Табе сорамна не будзе
За дачку перад людзьмі.

Узяла матуля дочку,
Полудзень, вады біклажку...
— Вось вам вашыя радочкі
На дваіх — не будзе цяжка? —

Глянуў добрымі вачыма
Брыгадзір, не строгі з віду,—
Колькі ж год табе, дзяўчынка?
— Пяты,— адказала Ліда.

Заняла радок, прагнала.
Паляцелі ў завірусе
Сівыя з асоту вусы
І берэткі
Са свірэпкі,
Нават вушы з малачая...
Лідка ажно заспявала:
— Мама, я радок канчаю!

Толькі што гэта за ліха —
На другім радку прыціхла.
Здаўся ён такім бясконцым,
Што прыцьмела нават сонца.

— Мусіць, мамка, канчаць трэба.
Бач, замурзалася неба?
Расце хмара — будзе дождж!
Глянуў брыгадзір: — Ну што ж,

І на хмару ёсць управа.
Тут такая, Лідка, справа,
Каб знайшоўся ў нас ахвотнік,
Добры, кемлівы работнік —
Завярнуў бы хмару тую,
Хай у іншы бок прастуе...

— Я пайду і завярну! —
Падахвоцілася Лідка.—
А ў якую старану?

— Лідка, як табе не брыдка,—
Дзядзька брыгадзір жартуе...

Брыгадзір нібы не чуе:
— Куды хочаш завярні,
Абы нас яна мінула,
Бачыш, як хвастом крутнула,
Быццам джгаюць авадні?

Паглядзі — зусім жа нізка,
Як дастаць рукою — блізка.
Не паспееш носа ўцерці,
Зможаш граблямі падперці.

Пакуль ногі не паслаблі,
Ухапіла Лідка граблі,
Пайшла хмару падпіраць,
Брыгадзіру памагаць.

А назад — узлескам, лугам
Выбегла на сенажаць.
Тут касцы насустрач — цугам,
Косы вострыя звіняць.

— Куды, Лідачка, хадзіла?
— Па загаду брыгадзіра —
Вунь на самы край зямлі,
Дзе дугой гарыць вясёлка.
Нашы сённычы змаглі
Ўправіцца-такі з праполкай!

Брыгадзір наш будзе рады,
Я дала ўсё ж хмары рады:
Граблямі яе прыгнула
І на захад павярнула...

Што было, тое было.
Не было, дык быць магло.
Па душэўным абавязку
Стаўлю я дзяўчынку ў казку,

Бо дазнаўся кагадзе:
Наша Ліда ўсім на дзіва
Зарабіла ў брыгадзіра
Аж дзве нормы за той дзень.

Чатыры пары сутак

Хаця прымаўка і гаворыць: *дзень і ноч суткі ўпроч*, але суткі складаюцца не з дзвюх частак, а з чатырох.

*Якую пару сутак мы называем **раніца**, якую — **дзень**, якую — **вечар**, а якую — **ноч**?*

*Раскажыце пра кожную пару сутак, які час яны вызначаюць, якія прыродныя прыкметы **раніцы**, **дня**, **вечара**, **ночы**, чым, якім клопам у гэты час заняты людзі?*

Чатыры стараны свету

Стань тварам да ўсходу сонца — там усход. За тваёй спіной — захад. З правае рукі — поўдзень, з левае — поўнач. Хто з вас бачыў усход сонца? Не палянуйцеся ўстаць на досвітку, паглядзіце, як яно ўсходзіць. Гэта незабыўнае відовішча. «Хто рана ўстае, у таго дзень доўгі»,— гаворыць народная прымаўка. І яшчэ. Хто з сонцам ідзе на работу — працуе ў ахвоту.

«Узышло сонца», «зайшло сонца»,— гаворым мы. Але кожны ведае, што не Сонца ходзіць вакол Зямлі, а Зямля вакол Сонца. Акрамя Зямлі вакол Сонца кружаць яшчэ восем планет: Меркурый, Венера, Марс, Юпітэр, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон.

Месяц — спадарожнік Зямлі і за месяц часу абыходзіць вакол яе. Зямля паварочваецца вакол сябе за адзін дзень і адну ноч, або, як мы кажам,— суткі. А вакол Сонца яна абыходзіць за 12 месяцаў, за ўсе чатыры пары года: вясну, лета, восень і зіму, якія разам мы называем — год. Чатыры пары сутак: **раніца**, **дзень**, **вечар** і **ноч**.

Якою парою года бываюць самыя доўгія і самыя кароткія ночы? А якою парою года — самыя доўгія ночы і самыя кароткія дні? А калі бывае дзень роўны ночы — у якім месяцы?

Знайдзіце ў календары гэтыя звесткі і запішыце ў сваіх сшытках.

Як мы адрозніваем дні і гады па часе

Дзень цяперашні — сёння, дні будучыя — *заўтра*, *паслязаўтра*.

Дні мінулыя — *учора*, *пазаўчора*.

Год цяперашні — *сёлета*, год будучы — *налета*, гады мінулыя — *летась*, *пазалетась*.

Якою парою года пачынаюцца заняткі ў школе і якою канчаюцца?

Складзіце апавяданне са словамі «сёння», «заўтра», «паслязаўтра», «учора», «пазаўчора», «сёлета», «летась», «налета», «пазалетась».

Наша родная планета Зямля

Выйдзі ў поле і паглядзі, як далёка відаць усё наваколле. А самы край далягляду, здаецца, сыходзіцца з небам. І прастора канчаецца. А падыміся на самалёце і, як кінуць вокам, ты ўбачыш, як шырока раскінуліся лясы, палі, бягуць блакітныя стужкі рэк, далучаючыся да неабсяжнай марской прасторы. А ўсё яшчэ Зямля здаецца роўнай. А ці можна ўбачыць яе ўсю адразу? Можна.

Нашы касманаўты ўбачылі. Людзі высаджваліся ўжо на Месяц. На бліжэйшых да нас планетах пабывалі нашы касмічныя апараты і навуковыя станцыі, якія прыслалі вельмі каштоўныя для навукі звесткі.

Раскажыце, што вы ведаеце пра палёты чалавека ў космас.

Хто быў першым савецкім касманаўтам?

Як называюцца касмічныя караблі, на якіх лятаюць нашы касманаўты?

Як называюцца навуковыя станцыі, якія пабывалі на Месяцы, Венеры і Марсе?

Як прозвішчы касманаўтаў — нашых землякоў-беларусаў?

Назавіце жанчын-касманаўтаў.

Як называецца шлях, на якім лятае касмічны карабель вакол планеты?

Якая розніца паміж касмічным караблём, ракетай і спадарожнікам?

Ці адразу чалавек паляцеў у космас?

Хто былі першыя «пасажыры» на касмічных спадарожніках?

Як называецца адзенне, у якім людзі выходзяць у адкрыты космас?

Як называецца месца, адкуль запускаюць касмічныя караблі і міжпланетныя станцыі?

Тыдзень

Па нядзелі Панядзелак
Пачынае свой надзелак,
І няўрымслівы Аўторак
У рабоце не заморак.

Наперадзе чарада,
Пасяродку Серада,
Даў ёй слова напавер:
Выручыць сястру Чацвер.
Вясёлая Пятніца —
Заўсёды выдатніца,
Мінула Субота —
Скончана работа.

Красуня Нядзеля
Абновы надзела.

Словы: **надзелак** — тое, што і надзел, дзялянка, частка работы, маёмасці, зямлі; **заморац** — заморыш, нядужы, слабы; **напавер** — пазычка пад чэснае слова.

А цяпер адкажы, колькі ж у тыдні дзён і як кожны называецца?

Загадка пра зярнятка

Колькі вас усіх тут ёсць,
Кожнаму дам па зярнятку,
Кожны дарагі мой госць
Хай паслухае загадку:

У калысцы спіць зімою,
А вясною, як прачнецца,
Промню цёпламу ўсміхнецца,
Прыхінецца галавою

Да братоў сваіх — блізнятак.
І ўжо кожны набірае

І да сонца падымае
Жменю залатых зярнятак.

Глянцы, як браты-умельцы
Па зярнятку і па жменьцы
Гэтулькі сабралі збожжа,
Што падняць ніхто не можа.

Вунь вясёлка прабавала,
Мабыць, сем разоў, не меней,
Той набытак небывалы
Зважыць на сваім бязмене.

Пастаяла над зямлёю,
Бачыць, марна траціць сілу
І, сагнуўшыся дугою,
Ледзьве злезла з небасхілу.

І тады аж сем вясёлак,
Сем вясёлак па сем столак,
Падхапіліся заўзята
Зважыць ураджай нязжаты.

Прымяралі так і гэтак,
Перабралі план за планам:
Як зручней падняць палетак —
Ці каромыслам, ці кранам?

Разлічылі ўсё, як трэба:
У сем столак трос напята,
А паміж зямлёй і небам —
Каляровыя канаты.

Ды не ўсё так выйшла гладка
І так лёгка, як здалося,—
Аніводнага зярнятка
Не ўтрымалі тыя тросы,

Разляцеліся канаты.
Вось які ўраджай багаты!
Бо і сейбіт, і араты
Працавалі не на жарты.

Стары колас водзіць вусам,
Аглядае ўсе сцяжынкi,
Засцілае стол абрусам,
Запрашае на зажынкi.

Не сядзіцца перапёлцы,
Лічыць, колькі ў нас дабра,
Па каліву, па саломцы:
«Жаць пара! Жаць пара!

Толькі з гэтаю сцяной,
З неабсяжнай паласой
Мне не справіцца адной
Ні з сярпом і ні з касой».

Хто ж абдыме
Той прастор
І падыме?
КАМ-БАЙ-НЁР.

Да чытання гэтага верша падрыхтуйцеся загадзя. Прынясіце ў клас некалькі каліў спелага жыта, пшаніцы, ячменю, аўса, серп, цэп — прылады, якімі калісьці жалі і малацілі. Камбайн вы бачылі ў полі, бачылі, як ён жне і малаціць.

Спытайцеся ў старых людзей: колькі можна было сярпом нажаць, колькі касой скасіць за цэлы дзень?

Даведайцеся ў камбайнёра, колькі, якую плошчу зжынае ён за адну гадзіну.

Ці бачылі вы старую прыладу для ўзвасявання — бязмен? Калі знойдзеца ў каго, прынясіце напаказ у школу.

Як вы разумееце параўнанне ў вершы вясёлкі з бязменам, на якім яна хацела ўзвасяць багаты ўраджай?

Як з аднаго зярнятка вырастае колас? Падлічыце, колькі ў коласе можа быць зярнятак?

Колас жыта, пшаніцы, ячменю. Чым яны падобныя і чым адрозніваюцца? Ці падобна мяцёлка аўса на колас?

Азімыя і яравыя расліны. Якая паміж імі розніца?

*Як называюцца зялёныя ўсходы азіміны? Ці чулі вы такі прыгожы выраз: «**Жыта рунее**»? А калі гавораць: «**Жыта пайшло ў трубку, колас выплывае, жыта красуе, налівае, спее**»? Як называецца месяц, калі пачынаецца жніво?*

Наш музей

Ці бачылі вы драўляную саху, якую некалі аралі поле; лубянку-сявеньку, з якой рукамі засяваў селянін сваю палоску зямлі; серп, якім жалі жыта; цэп з дубовым бічом, якім малацілі снапы; жорны з двух круглых камянёў, у якіх малолі збожжа на муку; церніцу, у якой церлі лён; калаўрот і прасніцу, на якіх з ільну пралі ніткі; кросны, на якіх ткалі палотны?

Ці бачылі вы калі вопратку, у якую адзяваліся тады людзі? Ці бачылі вы абутак, у які яны абуваліся? Ці бачылі вы самаробны посуд: гаршкі, міскі, лыжкі?

Можа, дзе па цёмных кутках, у сенцах ці на вышках і цяпер ляжаць многія гэтыя прылады і рэчы, ужо нікому непатрэбныя. Але якімі могуць быць карыснымі

яны, калі сабраць іх разам. Гэта будзе музей, у якім мы будзем спазнаваць гісторыю, як жылі людзі раней, якой была іх праца, як ім было цяжка здабываць свой хлеб.

Чаму «квас» пішуць разам, а «к вам» асобна?

Адзін чужаземец, які ўзяўся вывучаць рускую мову, кажуць, вельмі здзівіўся, убачыўшы надпіс на ларку: «Квас». Што гэта за такая незразумелая мова? «Квас» пішуць разам, а «к вам» асобна?

Каб не апынуцца нам у становішчы наіўнага чужаземца, давайце і мы ўспомнім некаторыя спалучэнні ў нашай мове. Болей цікаўным, хто любіць мову і хоча спасцігнуць яе законы, на першым часе раю ўзяцца за чытанне тлумачальных слоўнікаў. З першых жа старонак, з першых літар, з прыстаўкі аб- вы ўбачыце, як утвараюцца іншыя словы: *гон* — *абгон*, *ганяць* — *абганяць*, *гарадзіць* — *абгарадзіць*, *думаць* — *абдумаць*, *ехаць* — *аб'ехаць*, *капаць* — *абкапаць*, *касіць* — *абкасіць*, *ліць* — *абліць*...

Ці ёсць паміж гэтымі словамі розніца? Ёсць, бо яны ўжо маюць іншыя сэнсавыя адценні. Пры дапамозе прыстаўкі аб- ой колькі можна ўтварыць слоў! Бясконца. Паспрабуйце ўтварыць іх, новыя, з такіх: *клеены*, *кошаны*, *кусаны*, *латаны*, *мерзнуць*, *мераць*, *саджаны*, *стрэл*, *точаны*, *ветраны*, *чэсаны*. Пры дапамозе прыстаўкі ад- утварыце іншыя словы з наступных: *бой*, *будаванне*, *вар*, *вучыць*, *гарадзіць*, *гарнуць*, *даць*, *каваць*, *корм*, *лёт*, *помсціць*, *сячы*. Папрактыкуйцеся ў сваіх сшытках. Самі знойдзеце асновы да такіх прыставак: вы-, да-, па-, над-, пад-, раз-, рас-, пры- і нават адной літары — у.

А як жа «квас» і «к вам»? Ці можна іх спалучыць? Цяпер і самі вы ўпэўніліся, што не. Гэта словы зусім розныя па сэнсу: «вы», «вас» — зварот да асобы, а «квас» — назоўнік, які пераўтвараецца толькі ў залежнасці ад сваіх прыстаўных частак: «закваска», «падквасіць», «пераквасіць», «расквасіць», «уквасіць»...

І яшчэ адна парада. Калі перакладаеце з рускай мовы на беларускую, памятайце, што не заўсёды ўсе словы супадаюць. Ёсць словы, якія гучаць і пішуцца быццам аднолькава, а сэнс іх у нашых мовах зусім розны, нават супрацьлеглы.

Па-руску — «благо» — дабро, па-беларуску «блага» — дрэнна. Нават у песні пецца пра благога хлопца: «А той

Янка, той благі, усё смяецца: гі-гі-гі...» А ў прыказцы пра добрага і благога гаворыцца: «Добраму чалавечку добра і ў запечку, а благой багаце не ўнаровіш і на куце».

Слова «польза» па-беларуску — карысць, па-руску ж «корысть» — прагнасць, імкненне да выгоды.

Насякомае, якое скача ў траве і стракоча крыльцамі, па-руску называецца «кузнечик», але ж мы не перакладаем яго «кавалёк», бо па-беларуску ён — «конік». Такіх прыкладаў шмат знойдзе кожны, хто добра ведае абедзве мовы.

Перакладзіце з рускай мовы на беларускую словы «отец», «бабушка», «дедушка», «учитель», «учительница», «ученик», «бумага», «тетрадь», «дневник», «доска».

Словы падобныя, а сэнс розны

Твая чырвоная зорачка і зорка на небе, месяц на небе і месяц часу — ажно чатыры тыдні. Грэбень, якім расчэсваюць валасы, і грэбень у пеўня. Каса ў дзяўчынкі на галаве і каса, якую косяць, а яшчэ каса — вузкая палоска берага на рацэ або на моры. Журавель — птушка і журавель — калодзежны. А вось слова «кол». Добра, калі ён тырчыць у плоце, а калі ў сшытку, у дзённіку, — самі ведаеце, як гэта непрыемна.

А яшчэ аднолькавыя словы часта мяняюць сэнс толькі таму, што, гаворачы іх, мы змянілі націск. Мука́, з якой пякуць хлеб, і му́ка, ад якой чалавек пакутуе, мучыцца. Ка́ра на дрэве і ка́ра як пакаранне. Па́ра, што

ідзе ад гарачай вады, па́ра — лік два і па́ра — час. Па́ра і́сці ў школу, асенняя па́ра, зімовая па́ра. Га́дзіна — мера часу і га́дзіна — гадзюка.

Запішыце сабе ў сшытак гэтыя словы, успомніце іншыя, падобныя па гучанні, але розныя па сэнсу.

Ліса і лісічкі

— Лісічкі, лісічкі,
Вы — мае сястрычкі?
А можа,— дочкі?

Дык дзе вашы хітрыя вочкі?
Скажыце, прашу вас, галубкі,
Дзе хвост ваш, дзе вострыя зубкі?

Сказалі малыя лісічкі:
— Мы між сабою — сястрычкі,
Мы сваёй мамачкі — дочкі,
Самыя дружныя ў лесе грыбочкі.

Цяляткам

Вам, цяляткам, мала кавы,
Вельмі мала чаю —
Выпіце лепш малака вы,
З'ешце малачаю.
Я траву пакашу —
Кожнаму дам па кашу.

Са́ва і савá

Прыйшоў Са́ва ў лес,
На яліну ўзлез,
Падняў галаву,
Убачыў саву́.

— Ты скажы, савá,—
Пытаецца Са́ва,—
А твая дзятва
Ведае забавы?

Выпусці іх на палянку
Да мяне на пагулянку.
Я кожнаму савянятку
Прынёс Савіну загадку:

Чые ноччу ў гушчары
Зіхацяць два ліхтары,
Хто ўсю ноч гагоча,
Спачываць не хоча,

Хто, пабачыўшы святло,
Хутчэй лезе у дупло,—
Хто адкажа мне?
Раз, два...

— Наша мама — сава! —
Сонныя гукнулі совы
І палезлі зноў у сховы.

Барабанка

На двары
Стары
Баран
Грукаў зранку ў барабан,
Пакуль Ганка
Не прагнала
І нагой не топнула.

— Перастань! — сказала.—
Барабанка
Лопнула!
Здзівіўся баранка:
— Якая барабанка?

— Перапонная! —
Сказала Ганка сонная
І адразу спахапілася:
— Я, здаецца, памылілася.

Разбудзіў мяне ты зранку,
Грукаеш бесперастанку,
І я зблытала спрасонку
Барабанку з перапонкай.

***Барабанная перапонка** — тонкая пласцінка ў вуху, якая ўспрымае слыхам гук.*

Доктар Нос

Чаго ходзяць у бальніцы?
Кожны ведае — лячыцца.
Там ёсць многа дактароў
І так лечаць — будзь здароў!

Захварэў і я, пайшоў.
Доктар кажа: — Здайце кроў.
— Ой, не дам, не дам крыві!
Доктар кажа: — Не раві!

Калі можаш — пацярпі:
Усю ноч не еш, не пі
І прыходзь да нас галодны,
Калі ў школе ты свабодны.

Я яшчэ мацней зароў:
— Для чаго мая вам кроў?
Я прыйшоў прасіць даведкі...
Доктар кажа: — Ну і дзеткі...

Што баліць?
— Усё баліць,—
Зноў расказваю ўрачу я.
— У вушах звініць?
— Звініць.
У школу не магу хадзіць,
Я настаўніка не чую.

Доктар — за руку мяне,
Цераз калідор наўскос
Паказаў на кабінет:
«Вуха. Горла. Нос».

Дактароў нам трэба слухаць,
Калі ўжо бяда прыпёрла.
Вуха... няхай будзе вуха,
А пры чым, скажыце, горла?

Я — сапраўдны эскімос,
Эскімо грызу ў мароз,
Мог бы з'есці цэлы воз.
А пры чым, скажыце, нос?

Вуха... Вуха хай правераць.
Я пастукаў ціха ў дзверы.
Думаў я, што там іх трое,
Аж адзін перада мною
Дзядзька з люстрам на ілбе:

— Што, мой дружа, у цябе?
Тут зусім ажыў я духам:
— Вы па вуху?
— Я па вуху.
— А дзе Горла, а дзе Нос?

— Ах, каб ты здаровы рос!
Я дамоў адправіў іх —
Сам працую за траіх.
Я падумаў: «Вось ён дзе,
Хто паможа мне ў бядзе!»
Доктар казырок люстрыны
Апусціў ніжэй на лоб:
— Ну, таварыш паважаны...
Нос у вас цячэ?
— Цячэ.
— Прапішу вам УВЧ.

— Стоп! — крычу я.— Стойце, стоп!
Вы мне вушы правярайце,
Не чапайце вы мой нос,
Лепш хутчэй даведку дайце,
Каб я класнаму занёс.

— Ах, даведку,— сказаў Нос,—
Так бы з самага пачатку.
У мяне іх — цэлы стос.
Бачыш, з подпісам, пячаткай.

Напішу табе па форме
Так, як мае быць:
«Горла ў норме, вушы ў норме,
Нос — укараціць».

Досыць галаву марочыць,
Дарагі мой друг.
— А хто будзе... ук-кароч-ваць?
— А я сам — хірург.

Бачу, кончыліся штукі,
Бачу, доктар мае рукі —
Даў я з кабінета чосу,
Рады, што застаўся з носам!

Чаго ходзяць у бальніцы?
Кожны ведае — лячыцца.
Там ёсць многа дактароў
І так лечаць — будзь здароў!

Пра ўколы, колы, дачу і здачу

У нашай мове шмат слоў, падобных між сабою, але зусім розных па сэнсу. Ёсць у мяне знаёмы хлопчык, які баіцца ўколаў. Звычайна ўсе мы баімся ўколаў, а гэты мой знаёмы гадзіны дзве хадзіў наўкол, пакуль адважыўся на ўкол. Словы аднаго кораня: «кола», «наўкола», а «ўкол», ужо, відаць, ад слова «кол». Непрыемна, калі ў дзённіку ставяць кол, яшчэ болей непрыемна, калі, прыставіўшы спераду толькі адну літару, робяць укол, колюць.

А вось пра другога няўцямнага і бяспамятнага майго знаёмага: *каб атрымаць у магазіне здачу, мусіў ён вярнуцца з дачы*. Цяжка яму будзе давесці касіру, колькі заплаціў і колькі яму вінаваты здачы — позна! Трэба зачыніць магазін, пералічыць усю выручку за дзень, можа, тысячу ці некалькі тысяч, каб знайсці недададзены рубель або пяць капеек. Словы «дача» і «здача», не зважаючы на іх рознасць, маюць агульную аснову. Якую? Вы ўжо самі, паставіўшы іх побач, знайшлі, што іх злучае: дачу даюць, здаюць, а здача — як аддача лішку грошай. А яшчэ бываюць: *здача экзаменаў, здача збожжжа дзяржаве, здача як адказ на знявагу, на крыўду*. Бачыце, колькі значэнняў аднаго слова! Дарэчы, прыставіўшы спераду да слова «дача» літару «ў», вы атрымаеце болей прыемнае слова «ўдача».

Заўважце, што спамянёнае тут слова «выручка» таксама ўжываецца ў двух значэннях: выручка як утаргаваныя грошы і выручка ў яшчэ болей дарагім для нас значэнні, калі мы памаглі некаму ў бядзе, выручылі.

А вось яшчэ прыклад, як адзін гук не на пісьме, а на слых не можа дапамагчы нам адрозніць адно слова ад другога: *грызе сабака, а баранка не можа ўгрызці абаранка*.

Літара або нават цэлае слова, якое прыстаўляецца да асновы, да кораня слова, у граматыцы называецца прыстаўкай.

Не ўдаючыся ў граматычныя падрабязнасці, давайце з вамі так сабе, для разрыўкі, для вясёлай забаўкі проста пагуляем, папрактыкуемся ў складанні слоў хоць бы пры дапамозе адной або дзвюх літар. Возьмем, напрыклад, слова «новы». Дадаўшы прыстаўку аб-, што атрымаем? Прыемныя кожнаму з нас падарункі — абновы.

Гэты механізм словаўтварэння ўласцівы не толькі беларускай, але і рускай мове. Вось усім вядомае слова, жаданае і ўрачыстае: «победа». Як яно ўтварылася? А з бяды ўтварылася. Была бяда (беда), а перамаглі бяду, стала тое, што заўсёды бывае пасля бяды (по беде) — победа!

Жадаю вам, мае сябры, удачы ў навучанні і асабліва ў авалоданні мовай!

Вобразная мова

Людзі, самі не заўважаючы, часта гавораць вобразамі: ідзе дождж, рэчка бяжыць. Хоць усім вядома, што ні ў дажджу, ні ў рэчкі няма ног. «Вецер вые», — кажам мы і ўяўляем сабе вецер у вобразе жывой істоты. Вецер вые, як воўк. Страшна. А пра сонца, бывае, гаворым: «сонейка ўсміхаецца». Сонейка не ўсміхаецца, гэта мы радасна ўсміхнуліся і павесялелі, калі яно выглянула з цёмнай хмары і калі яму абрадавалася ўсё жывое на зямлі.

Кожнае слова, як вы ўжо ведаеце, тоіць у сабе не толькі назву рэчы або з'явы, у ім гучыць наша пачуццё, наш настрой.

Лепш не кратай, лепш не руш
Мой дзіравы капялюш.
Падабаецца — надзень,
Але толькі на дзень.
Раз надзень, два надзень.
Куды хочаш, туды дзень.

*Вы заўважылі, што ў гэтай пацешцы ёсць два аднолькавыя выразы? Якія? **Надзень і на дзень.** На слых яны аднолькавыя, а пішуцца па-рознаму. **Капялюш надзень на галаву, але толькі на дзень, на адзін дзень.***

Піла

Наша вострая піла —
Не піла,
А пчала.

Не піла,
Не ела,
Ні разу не прысела.

А ўсё пела
І гула —
Вясёлая піла.

Папілавала дровы —
Будзьце здаровы!

Тачыльшчык

Тачу, тачу, абточваю,
Начыста заточваю,
Канцы з канцамі сточваю. Калі што недаточана,
А можа, ператочана,
За точку пераплочана,—

Хутчэй,
Хутчэй даточвайце
І не пераплочвайце!

Пажар

Барсук-
Балабон
Б'е ў сук,
Як у звон:

— Ой, бом, бом,
Ой, мой дом!..
Прыбег лось з зубром
І алень з багром,
Бабрыха з бабром
І выдра з вядром,
Расамаха сама...

— Дзе пажар?

— Няма.

Над зямлянкай
барсучынай
Спела буйная
шыпшына.

І сказалі сябры:

— Меней спаў бы ты,
стары.

Лежань, седзень

Лежань лежма ляжыць,
Седзень седзьма сядзіць,
Бягун бегма бяжыць,
Крыкун крыкма крычыць,
Гультай гульма гуляе,
Абібок бок абівае,
Баба дому даглядае,
Дзед унука забаўляе.

*Трэба быць уважлівым, мець добры слых, каб адрозніць
сэнс слова ад гучання.*

Давайце паслухаем яшчэ адзін верш. Чый гэта голас?

Як на лядзе-лядзе
Пастух сала пёк-пёк,
Як прысядзе-сядзе
На пянёк-пянёк-пянёк,
Як пакр-р-руціць ён ражэньчык,—
Ах, каб цябе, каб...—
Скварка: тр-р, кап-кап...
І няма: ўсю з'еў агеньчык.

Гэты спявак вам вядомы: салавей!

Як жа вы пазналі салаўя? Ён жа не гаворыць. Затое гаворыць чалавек. Гэта ён услухаўся ў спеў птушкі і пераказаў сваімі словамі.

Гукаперайманне — так называецца спосаб перадачы нашым, чалавечым голасам галасоў і гукаў жывога свету і прыроды.

Паслухайце яшчэ адзін верш і скажыце — хто гэтак спявае, якая птушка:

Шатавіла-матавіла
Па-нямецку гаварыла,
Пела па-турэцку,
Плакала па-грэцку.

З носіка — шыльца,
З хвосціка — вільца,
Спадыпаду — палатно,
На апашках — шоўк, шоўк.
Зазірнула я ў гумно,
Дзюбачкай шчоўк, шчоўк.

Як у вырай адлятала,
Шмат добра вам пакідала,
Не ўзяла ні жменькі.
Прыляцела, паглядзела —
Няма нічагенькі:
Усё чыста пералушчылі,
Перацерлі, ператрушчылі...
Што нажалі, накасілі —
Без мяне памалацілі.
Ці-лі, ці-лі,
Ці-лі...

*Ластаўка! Мілая наша, жаданая госця, якая прыносіць
нам цяпло, вясну!*

*Народная фантазія пераняла і пераказала ў сваіх вы-
датных творах і мову птушак, і мову звяроў, і мову раслін.
Чытаючы казкі, мы разумеем мову ўсёй прыроды.*

*Пра казкі мы будзем гаварыць асобна. І не толькі гаварыць, але і расказваць казкі і паспрабуем самі іх складаць.
У наступны свой урок мы пойдзем у паход. Пойдзем шукаць казкі.*

Складаем і чытаем казкі

Мы ідзём шукаць казку. Уважна прыглядаемся да ўсяго навакольнага. Як бы іншымі вачыма бачым свет, поўны казачнага хараства, дзівосных фарбаў, колераў і гукаў. Ідзём па вясковай вуліцы, потым доўгім ланцужком цераз поле, луг, вузкай сцежкай. Зацікаўленыя дзеці спыняюцца — хто бярэ ў руку кветку, хто — каласок, хто падымае каменьчык на дарозе, хто шапкай накрыў матыля. Прыглядаюцца, думаюць, ідуць далей.

Спыняемся ля вялізнага дрэва.

— Дзеці, паглядзіце ўважліва вакол сябе. Перад намі свет, поўны загадак і таямніц. Трэба толькі ўмець бачыць, слухаць і думаць.

— Я знайшла! — гукае дзяўчынка.

— Ларыса знайшла казку! — чуюцца радасныя галасы.

— Пакажы, Ларыска!

Дзяўчынка, затуліўшы рукамі, нясе кветку — дзьмухавец, якая вось-вось можа разляцецца пушынкамі.

— Малайчына, ты сапраўды найшла казку. Цяпер давай расказвай.

Дзеці абступваюць дзяўчынку.

— Ну, з чаго пачнём?

Д з я ў ч ы н к а. Вясною, як толькі прыгрэла сонейка, яна першаю выглянула з зямлі, з сухой леташняй травы і адразу ж расцвіла жоўтым цветам. Азірнулася вакол...

— Памагайце, дзеці, усе. Будзем разам складаць казку. Кожны па слову, па два — і выйдзе казка. Вы складайце, а я буду запісваць.

Д з я ў ч ы н к а. Азірнулася кветка вакол...

Х л о п ч ы к. Бачыць: выглянулі з травы і расцвілі іншыя кветкі — маленькія жоўтыя сонейкі.

Другі хлопчык. «Гэта мае сваякі»,— сказала жоўтая кветка, і ёй стала радасна, што яна не адна на свеце.

Дзеці дадаюць — кожны па сказу, па два.

Але з кожным днём прыгравала сонейка, і кветка пачала бялець. Замест жоўтай яна зрабілася белай-белай. «Што ж цяпер будзе?» — спалохалася яна, бо ўбачыла, што ўсе яе сваякі таксама белыя. Чуе кветка — ляціць цяжкі калматы чмель. Яна ведала гэтага чмяля. Ён часта лятаў тут і гудзеў сваім тоўстым голасам, збіраў мёд і ніколі не мінаў яе пялёстачак.

— Што будзе? — трывожна спытала кветка. — Няўжо я загіну і загіне ўся мая радня?

Мудры чмель ёй сказаў:

— Не палохайся. На той год ты закрасуеш тут зноў і ўсе твае дзеці. Толькі трэба зрабіць так, каб вы разляцеліся як мага далей, шырэй і занялі болей прастору, бо тут ужо вы ўсе не змесціцеся.

— А як жа мы разляцімся? — здзівілася кветка.— У маіх жа дзетак няма крыл.

Мудры чмель думаў-думаў, нічога не прыдумаў.

— Думай сама,— сказаў ён, зноў загуў, як самалёт, і паляцеў.

Доўга думала кветка-дзьмухавец і нарэшце радасна ўсклікнула:

— Прыдумала! Прыдумала! — і пачала кветка-мама шыць сваім дзеткам шаўковыя парашуты.

І толькі дзьмухнуў ветрык (дзеці дзьмухнулі на кветкі) — і паляцелі сынкі і дачушкі кожнае на сваім бэлым лёгкім парашуціку. І кожны стараўся адляцець як мага далей, намагаючыся з усіх сіл. Дзе хто ўпаў — там лёг і заснуў да будучай вясны. А як толькі пасля зімы прыгрэла вясновае сонейка прачнулася першаю

маці, глянула — а навокал, як вокам скінуць,— жоўта ад кветак. Грэе сонца з неба, а на зямлі — светла і цёпла ад кветак.

— Як я добра прыдумала! — радасна сказала кветка-маці.

— Малайцы, дзеці! Здаецца, казка ўжо ў нас ёсць. Як толькі мы назавём яе? «Жоўтая кветка». «Дзьмухавец». «Кветка-маці». Бадай, будзе найлепш «Дзеці на парашутах».

Хлопчык. І я знайшоў!

— Што, што ты знайшоў? Пакажы!

На далоньцы хлопчыка мы бачым мураша.

— Падумаеш, мураш, ды яшчэ ледзь жывы, змораны!

— Гэта ён стаміўся, выбіўся з сіл,— тлумачыць хлопчык.— Ён заблудзіўся, збіўся з дарогі, а цяпер не ведае, як яму трапіць дадому.

— Давай, давай, раскажы! — падахвочваюць дзеці.

— А як яму памагчы, хто нашаму мурашу можа памагчы?

Хлопчык. Я ведаю — хто. Страказа. Яны даўно знаёмыя. Нават байка ёсць «Страказа і муравей». А яна толькі што тут лятала.

— Хто?

— Страказа. Трэба папрасіць яе. Страказа, страказа, памажы мурашу!

Страказа — лёгкая на паміне. Дзеці ўжо нясуць яе — радасныя, шчаслівыя:

— Яна згадзілася памагчы мурашу!

Дзеці саджаюць небараку-мурашыка на самалёт, які імкліва падымаецца ўвышыню.

— Бывай, мурашык!

— Дзякуй табе, страказа!

— Вось абрадуецца тата і мама, што іх сыноч на самалёце прыляцеў!..

Адна дзяўчынка, вырваўшы з зямлі травінку, доўга разглядае яе, думае, потым гаворыць:

— А пра травінку можна скласці казку?

— Чаму ж не. Мабыць, ты і раскажаш нам яе.

— Калі не змагу — вы паможаце. Я была ў горадзе. Ішла па вуліцы і раптам бачу: з асфальту прабіваецца траўка. Адкуль у яе, кволенькай, маленькай, тоненькай, столькі сілы? Я думала, думала пра гэту травінку і надумала казку.

— Раскажы, раскажы!

Травінка

Чалавек пабудаваў горад. А каб яму нічога не замінала, пасек дрэвы, якія былі, зраўнаваў зямлю і заліў асфальтам — вуліцы, двары і ўсе сцежачкі. «От,— думае ён,— кругом харашыня, чысціня, як на сталё, хоць кашу стаў і хлеб кладзі». Але нядоўга цешыўся чалавек такой харашынёй. Нідзе ні дрэўца, ні цянёчку, ні халадку! Ні ветрык не зашуміць у лісці, ні птушка не абзавецца, ні кветачка не запахне. Засумаваў чалавек. «Што рабіць? — думае.— Трэба саджаць дрэвы». Узяў рыдлёўку — грукаў, грукаў у асфальт, у камень — не можа прабіць ямачкі. Трэба машыну. Прыкаціў машыну. Уключыў матор на ўсю магутнасць. Трасецца, калоціцца машына, грукаюць малаткі, крышацца стальныя свярдзёлкі — ледзь-ледзь прагрызаюць тую цвёрдзь. Змарыўся чалавек, знямогся, сеў адпачыць. Чуе — пад асфальтам нехта як бы ціхенька скрабецца. Ці не мышка? «Давай,— думае,— пагляджу». Падыходзіць, нахіліўся,— аж гэта кволенькая, зялёная травіначка.

— Ого! — сказаў чалавек. — Калі ў цябе столькі сілы, дык навошта мне сваю траціць! Расці сабе, травінка!

А тая, убачыўшы сонейка, абрадавалася і пачала расці проста на вачах — расце, расце. Чалавек слухае, як патрэскае пад нагамі асфальт, і раптам бачыць, што адна за другой падымаюцца купінкі, а з кожнае — то галінка, то лісток.

— Хто ты? — пытаецца ён у аднаго.

— Я — дубок! — адказвае адзін.

— А я — клёнік! — адказвае другі.

— А я — каштан!

— А я — ліпка!

— А я — ружа!

— Няўжо? — здзівіўся чалавек. — Вы ж якраз мне і патрэбны. Цяпер я буду вас шанаваць і даглядаць.

Усе дрэвы і кветкі так абрадаваліся, пачалі так дружна расці, што цяпер гэты горад называецца горад-сад. Птушкі там гнёзды ўюць, дзетак выводзяць, а пад вокнамі ў людзей свішчуць салаўі...

— Харошую ты нам казку расказала. Яе цікава будзе паслухаць не толькі дзецям, але і дарослым.

Каменьчык

Х л о п ч ы к. А я знайшоў, як ішлі мы сюды, на дарозе...

— Казку?

— Не, я знайшоў каменьчык. (*Хлопчык дастае з кішэні каменьчык.*) Не ведаю, чаму я яго ўзяў. Можа, і з яго казка выйдзе?

— Добра падумаўшы — выйдзе. Уявім сабе, што камень можа гаварыць.

Г а л а с ы. О, каб мог.

— Ну, а каб мог, што б ён нам расказаў? Давайце падумаем. Няхай думае кожны, а я пачну. Мільён гадоў таму назад ён быў вялізным каменем, цэлаю глыбаю, якую сюды, на нашу зямлю, прынеслі з далёкай поўначы леднікі. Скрозь усё пакрылася лёдам. Ішлі гады. Клімат мяняўся. У нас пацяплела. Расталі льды, а каменні засталіся. Стаў чалавек зямлю засяваць, поле араць, а каменні не даюць, замінаюць. Колькі трэба было сілы, каб скаціць з поля такі валун! Але выкочвалі, сцягвалі. Выкацілі і нашага, вось гэтага. А тады ён быў цэлаю гарою. Доўга-доўга ляжаў пры дарозе. І тут знайшоўся майстар. Зраблю, думае, камяні для млына. І зрабіў з яго два вялізныя кругі. Збудаваў млын-вятрак. Паклаў камень на камень — вось вам і жорны. Дзьме вецер, круцяцца крылы ветрака, круцяць тоўсты вал, а вал круціць каменні, каменні мелюць жыта, сыплецца ў мяшкі мука. Ці бачылі вы вятрак? А жорны? Вы не бачылі? Даўно ўжо ніхто не меле ні ў млыне, ні ў жорнах — мелюць машыны. І млынавыя круглыя камяні нікому непатрэбны. Ветрака даўно ўжо няма, а круглыя камяні ляжалі, ляжалі, парасколваліся.

Адзін калгаснік рабіў сабе печ. Прывёз камяні, пабіў іх на меншыя і ўмураваў у печ. Добрая была печ, доўга трымалі цяпло камяні. Але і старая хата адслужыла свой век. Калгасніку пабудавалі новы дом. Робячы новую печ, большыя ўзялі ў падмурак, а гэты маленькі не спатрэбіўся. Так ён апынуўся на дарозе. Ішоў нехта, узяў і шпурнуў далей, другі ішоў — убачыў, падняў, патрымаў у руках, спадабаўся яму каменьчык, і ўзяў яго сабе ў кішэню, і не ведаў, для чаго. Ажно вунь якую казку расказаў нам каменьчык. Дзякуй яму за гэта. Недарма ён пражыў на свеце мільёны гадоў...

— А дрэва? А дрэва што нам можа расказаць?

— Ой, многа. І чым старэй дрэва, тым болей яно бачыла, ведае і памятае. Дрэвы — мудрыя сведкі нашага жыцця. Толькі трэба ўмець іх слухаць. Слухайце, дзеці, уважліва слухайце дрэвы, камяні, дарогі, травы, кветкі, слухайце ўсе гукі і галасы прыроды, галасы нашага жыцця, і вы адкрыеце для сябе многа-многа дзівосных і цудоўных казак!

Генерал верабей

Гэй, дарогу, гэй, шырэй,
Лес густы, высокі —
На машыне верабей
Едзе да сарокі.

У пагонах, у шнурах,
У шпорах са званам.
Белабока толькі: — Ах! —
Сказала з паклонам.

— Калі ласка, ваша чэсць.
Я даўно чакала.
Запрашаю за стол сесць
Госця-генерала.

Налучыўся тут мядзведзь
На такое дзіва.
— Цьфу, няма на што глядзець! —
І ўсміхнуўся крыва.

Усхапіўся верабей,
Адважны задзіра,
Як падыме крык: — Не смей
Зневажаць мундзіра!

Загрудкі мядзведзя — цап:
— Ведай, з кім заняўся!
Ледзьве з вераб'ёвых лап
Мішка ўратаваўся.

Дударык

Сеў у полі на каменьчыку,
Узяў дудку на раменьчыку.

Ду-ду-ду — дуда гудзе,
Полям водгалас ідзе.

Надакучыла іграць,
Каля дуба лёг паспаць.

Вісіць дудка на суку,
Спіць дударык на баку.

Павярнуўся дагары
І так моцна ён захроп —

Скалануўся дуб стары,
Дудка — бух у самы лоб.

Тут яму і сон не ў сон,
На ілбе гудзе ўжо гуз.

Не сабраў і трэсак ён,
Бо ад дудкі — толькі друз.

Падняў хлопец паясок,
Пайшоў з плачам у лясок:

— Куды дзецца мне цяпер?
Цікаваць буду цяцер.

Спадцішка пад куст падпоўз
І цяцёрку — хоп за хвост.

З пёрка выказаў дуду:
— Ой, зайграю, загуду.

Што было, тое сплыло,
Пайду з дудкаю ў сяло.

Я пад першы парог,
А мне з хаты — пірог.

Я на дудцы: ту-гу-гу —
Ўсе нясуць па пірагу:

Мне і мамка — пірог,
Мне і татка — пірог,

Мне і дзядзька — пірог,
Мне і цётка — пірог,

Мне і дзедка — пірог,
І суседка — пірог,

І браценік — пірог,
І пляменнік — пірог.

Назбіраў я пірагоў
Сорак восем карабоў.

Каб яшчэ адзін пірог,
Я зусім бы абнямог.

Перастань, дуда, дудзець!
Дзе мне пірагі падзець?

Сабралася ўся радня,
Памагчы ўсе рады мне.

Запрагаюць каня —
Ён і воза не скране.

Падагналі грузавік,
Для яго груз вялік.

Папрасілі самазвала,
Ў самазвала сілы мала.

Залучыў я камара,
Магутнага званара.

Той адразу ўзяў мой воз,
Пірагі мае павёз.

Ай камар-маладзец!
Тут і казцы канец.

Хто памагае сонцу

У вясновы доўгі дзень
Так яно папрацавала,
Што, зняможанае, ў цень,
Дзе стаяла, там і ўпала.

І праспала усю ноч
На балоце каля пушчы.
Рада ўстаць — не можа воч
Ні падняць і ні расплюшчыць.

Што рабіць і як тут быць —
Сонца беднае не знае.
Стаў пастух яму трубіць,
Бачыць — не дапамагае.

Стаў ён выганяць кароў —
Ні адна не йдзе на пасту.
Між палёў, лугоў, бароў
Соннае пануе царства.

Не здагадваецца свет,
Што мінула ўлада ночы.
Дзеці снедалі ў абед,
Спалі — хто калі захоча.

І такі пайшоў бязлад,
Што не ўцяміць і старому:
Дзед прывёў унука ў сад,
Калі ўсе пайшлі дадому.

Мамы ў яслі малышоў
Павялі пасля работы.
Тата ў магазін пайшоў,
Маміны абуўшы боты.

Вучні ўсталі, зноў ляглі,
Бо гадзіннікі стаялі,
Ўсе ж яны па сонцу йшлі,
Пеўні беспрабудна спалі.

Зблыталася ўсё ў той дзень,
Не разблыталася б, мусіць,
Каб на вязе, на гняздзе
Не прачнуўся стары бусел.

Выйшаў на шырокі двор,
Глянуў у прастор бясконцы.
Не знайшоў на небе зор,
А над забалаццем — сонца.

Перадаўся буслаў страх
Ад суседа да суседа.
Махануў за птахам птах,
Прыляцелі ўсе да дзеда.

Кожны ведаў, што рабіць.
Глянулі з вяршыні вяза —
Бачаць, сонейка не спіць,
Сонейка ў дрыгве завязла.

Мітусня і валтузня
Не па ўласнай там ахвоце.
Б'ецца, беднае, паўдня,
Ледзьве бачнае ў чароце.

Промень даў нырца — і ўсплыў
На лістку, як на далоньцы.
Падхапіліся буслы
Памагаць усходу сонца.

Падчапілі — паднялі!
Колькі сілы — глянуць любя:
Шар чырвоны па зямлі
Коцяць, аж мільгаюць дзюбы.

Выкацілі на грудок.
Пад нагамі прысак дыша.

Сонейка ступіла крок
І пайшло ўсё вышай, вышай.

Вось смяецца з неба нам,
Шле ласкавыя праменні,
А сябрам сваім — буслам —
З пакалення ў пакаленне

Кожнай раніцай яно
Дзякуе за дапамогу —
Не забыла, як вясной
Апалілі птушкі ногі,

А не кінулі ў бядзе
Аднаго з балотам біцца.
Болей сонца ўжо нідзе
Спаць у багну не лажыцца.

Знае, што яму рабіць,
Калі загадзя прачнецца.
Пастуху не варт трубіць —
Раніца ў свой час пачнецца.

Ведайце, сябры мае:
Добрую прывычку мае
Той, хто рана устае,—
Сонейку дапамагае.

Вавёрчына гора

Казка

*Пра Веру-вавёрачку,
Пра яе гора-горачка,
Пра яе маленькіх дочак,
Пра вавёрчын малаточак,
Пра птушынага пасла —
Даўганосага бусла,
Пра жыццё-быццё лясное
І яшчэ пра тое-сёе.*

Забалелі ў вавёрачкі зубкі —
Не можа раскусіць арэхавай шкарлупкі.
Плача Вера-вавёрачка:
— Ой, гора маё,
Горачка...

Сабралася ўся вавёрчына радня.
Думаюць, гадаюць усю ноч да дня:
Як тут быць,
Што рабіць?
Прыкладаюць дочкі
Мамачцы прымочкі,
Грэюць унучкі
Бабульцы анучкі.
Яшчэ болей баляць вавёрчыны зубкі —
Не можа крануць арэхавай шкарлупкі.
Вестку паслалі старэйшаму сыну,
Той адразу ўсе справы пакінуў,
І праведаць хворую маці прыехаў,
І прывёз поўны мех ёй арэхаў.

Ён не знаў, што баляць у вавёрачкі зубкі,
Што не можа крануць яна імі шкарлупкі.
Госцю маці гаворыць:

— Сыночак,
Ты прывёз бы мне малаточак.
Не трудзіла б я зубкі,
Не верадзіла,
Малатком бы шкарлупкі
Біла.

— Што ж,— кажа сын,—
У маёй старане
Ёсць каваль — лепшы мой друг,
Ён можа скаваць для мяне,
Што я захачу,— нават плуг.

— Мне плуг не патрэбен, сыночак,
Хай зробіць ён мне малаточак.

— Мама,—
Гаворыць ёй сын у адказ,—
Я дам тэлеграму,
Ён зробіць ураз.—
Сарваў сыноч
Дубовы лісток —
Тэлеграма гатова:
«Я жывы і здаровы.
Толькі баляць у мамачкі зубкі —
Не можа кусаць арэхавай шкарлупкі.
Прашу, дружок,
Зрабі малаток».

Сказалі сёстры брату:
— Навошта

Табе самому хадзіць
На пошту?
Мы самі знаем, дзе стары граб.

Даўно мы хацелі
Збегаць на тэле...
Даўно мы хацелі
На тэле-
Граф.

— Ну, што ж, імчыце,—
Сказаў браток,—
Занясіце лісток,
Вазьміце квіток.

— Нясіце,— сказала мама,—
Каб сёння ж
Дайшла тэлеграма,
Няхай сам начальнік на бланку
Паставіць пячатку,
Што гэта «маланка».

Імчацца шустрыя сёстры,
Мільгаюць дрэвы
І вёрсты.
Прымчаліся
Ў самы гушчар.
Што тут такое?
Пажар!
Усё у агні — і лісцё і галіны,
Але здагадаліся сёстры,
Што гэта —
Прыбеглі

На самы разгар лета,
І палаюць агнём
Не галіны,
А спеюць
Чырвоныя арабіны.

Імчацца далей сёстры няспешна,
Мінаюць гушчар
І пажар арабінны.
І вось перад імі
Новая пацеха:
Дрэва,
А на дрэве — арэхаў, арэхаў!
А спеленеча-ча-ча-чкія,
А жоўценеча-ча-ча-чкія,
А поўненеча-ча-ча-чкія,
А на вяршэча-ча-ча-чку,—
Шкада,
Не ўзялі з сабою
Мяшэчачка.

І тут яны ўспомнілі,
Што баляць ў матулі зубкі,
Што не можа яна раскусіць арэхавай
Шкарлупкі.
Хутчэй жа,
Хутчэй,
Хутчэй туды,
Туды,
Дзе растуць
Старыя дубы!

Лістамі сцежку
Сцеле

Граб,
Прыбеглі сёстры
На тэле-
Граф.

Шматпавярховы дом —
Высознае дрэва
З акном-дуплом,
Уваход налева.
Калі ўмееш — чытай сам,
Што напісана над аконцам:
«Прыём тэлеграм
Да заходу сонца».

Вавёркі ў дупло
Лапкамі: стук, стук,
А ім у адказ:
— Хто тут?
Не лезьце ў дупло —
Ужо сонца зайшло.

Сталі сёстры прасіць:
— Дзядзюхна начальнік,
Тэлеграму трэ адбіць,
Гэтак мы імчалі,
Гэтак беглі
Праз гушчар,
Праз агонь,
Праз пажар...
Хворая ў нас маці,
Дзядзюхна дзяцел...

Падабрэў начальнік,
Непрыступны маўчальнік,

Акуляры надзеў,
На лісток паглядзеў.
— Добра,— кажа,— пашлю
Заўтра ўранку кавалю.

— Як гэта заўтра ўранку?
Нам загадала мама,
Каб вы паслалі з маланкай
Нашу тэлеграму.

— З маланкай? — здзівіўся дзяцел.—
А дзе ж яе ўзяці?
Не працуе бесперастанку
У мяне на пасылках маланка.
Бывае
І яна выхадная.

— Хай тады кавалю на дом
Заімчыць тэлеграму гром.
— Гром? — усміхнуўся начальнік.—
Гром?
Ён толькі з работы
І спіць
Непрабудным сном.

— Хто ж перадасць тэлеграму,
Хто ж?
— Дождж,— сказаў начальнік,—
Дождж!

І застукаў
Начальнік —

Непрыступны
Маўчальнік,
Дзюбаю тук-тук!
Тоўстаю ток-ток!
І з лістка
На лісток
Пацёк
Ручаёк...

Бягуць вавёркі дадому
І чуюць,
Як іх тэлеграму
Кроплі друкуюць:
«Тук-ток,
Кавалёк,
Прышлі маме
Малаток.
Разбалеліся ў мамачкі зубкі,
Не можа раскусіць арэхавай шкарлупкі».

Паплыў паток,
Пагнаў лісток,
Панёс удаль,
Дзе жыў каваль,—
Стары воран,
Як вугаль, чоран.

Прыйшла тэлеграма якраз у час,
Кавалю не дае спакою заказ.
Сон яго не бярэ,
Яда не лезе:
Як зрабіць малаток —
Няма жалеза.

— Знайсці жалеза я бяруся,—
Сказаў кавалю даўганосы бусел.
Ён абуў чырвоныя боты
І палез
У балота.

А праз гадзіну ўжо бусел
Вярнуўся:
— Так і так.
Ляжыць у канаве «тыгра» —
Нямецкі танк.

Прыйшоў каваль
З прыладамі,—
Чоран воран,—
Паставіў кавадла,
Распаліў горан,
Скінуў кажух,
Надзеў хвартух,
Узяў абцугі,
Прайшоў раз-другі.
Жалеза не відаць —
Гара іржы.
— З чаго мне каваць,
Скажы?

Падумаў бусел:
«Прыйдзеца, мусіць,
Самых дужых звяроў склікаць,
Каб забітага «тыгра»
Па костачках разабраць».

Прыйшоў мядзведзь,
Злуецца, равець,

Прыйшоў воўк —
Зубамі шчоўк, шчоўк,
Прыйшоў бабёр —
Хвастом пацёр.
Доўга так раўлі і вылі
І нічога не зрабілі.

Беглі ў гэты самы час
Маленькія зайкі,
Узяліся і — ураз
Развінцілі гайкі.
Тады гусі і сініцы
Знялі вежу,
Гусеніцы.
Наскублі яны сям-так
З паганага «тыгра» шэрсці шматок.
Вось табе і хвалёны танк —
Ледзь хапіла вавёрыцы
На малаток.

Добра сказаць —
Заказ гатовы,
А як паслаць
Яго ў бор сасновы?

Другі дзень вавёрка малатка чакае,
Можа, яна, бедная, з голаду канае.
Гэтак моцна баляць у вавёрачкі зубкі,
Што не можа крануць арэхавай

шкарлупкі.

Апусціліся галовы ніц
І ў зайцоў,
І ў сініц.

Сядзяць у скрусе
Бусел
І гусі.
Стаў ад гора
Воран
Яшчэ болей
Чоран.

Паўзе крот,
Зямлі повен рот:
— Ду-ду-ду, ду-ду-ду,
Я вашу бяду
Адной лапай
Развяду.

Сталі ўсе яго прасіць:
— Краточак,
Крот,
Браточак
Фядот,
Ты можаш зрабіць
Самалёт?

— Угу,
Я магу.

— Нам трэба, браточак,
Паслаць малаточак...
— Добра,— кажа ім крот,—
Я зраблю самалёт.
Скідай, каваль,
Свой чорны хвартух,
Прынясі мне
Шырокі лапух,
А вы, зайкі, травы нарвіце,
Вяровачкі звіце,
Малаток
У вузялок
Завяжыце.
А цяпер,—
Кажа крот,—
Я буду галоўны пілот.
Мяне вы прасілі.
Падымай, бусел, крыллі,
Бяры ў дзюбу лапух —
Павязём малаток мы
Удвух:
Вярхом сяду ў цябе на шыі,

Паляцім мы пад хмары густыя,
Будзеш ты
Крыламі махаць,
А я
Буду табой кіраваць.

— Дзякуй,— бусел яму ў адказ.—
Гэта раз.
Памагла нам твая галава —
Гэта два.
Ну, а болей не гавары —
Гэта тры.
Памагатых такіх мне
Не трэба.
Калі ж хочаш
Пабачыць ты неба
І зайздросціш адно нам,
Буслам,—
Паспрабуй
Узніміся
Сам.

Цвёрдае слова —
Слова буслова.

Узяў лапух у дзюбу ён.
Варухнуў крыламі —
І ляціць наш паштальён
Лугамі,
Лясамі.

А куды ён ляціць?
Можа, боты шыць,

Можа, ніткі віць? —
Адкажыце
Самі.

Ну, вядома,
Ляціць да вавёркі-галубкі,
Вельмі ж моцна баляць яе зубачкі-зубкі.

Ён нясе ёй вузялок,
Там завязан малаток,
Каб вавёрка зубоў не трудзіла,
Каб арэхі малаточкам біла...

У вавёрчынай жа хаце
Поўна шуму, весялосці,
Перадаў ім вестку дзяцел,
Што ляціць сам бусел ў госці.
Вось унучкі
Сталы засцілаюць,
А дачушкі
Пачостку стаўляюць,
Сын
Пясочкам ля самага дома
Высыпае пляцоўку
Аэрадрома,
Каб птушыны пасол мог спусціцца,
Паміж соснаў густых
Прызымліцца.
Госця сустракаці
Выходзіць маці:
— Што на белым свеце чуваці —
На балоце,
На сенажаці?

— Ат, якія ў нас навіны,—
Ёй адказвае бусел,—
Вы ж самі ведаць павінны,
Што ўсе мы ў самоце і скрусе.
Як прыйшла тэлеграма,
Што баляць у вас зубкі,
Не спалі мы цэлыя суткі,
Не зналі шчаслівай хвілінкі.
Цяпер я спакойны
За ваш раток —
Вось вам бранябойны
Малаток.

— Ай-ай-ай! — дзівяцца сёстры.—
Які ён цяжкі.
Які ён востры...
Мы хацелі другую адбіць
Тэлеграму,
Што даўно не баліць
Раток у мамы...
І няхай будзе сказана толькі між намі —
Лепей грызці арэхі сваімі зубамі.
Мы хацелі,
Мы вельмі хацелі,
Зноў збегаць
На тэле...
На тэле...
— Перастаньце! — на дочак
Прытупнула маці.
— Малаточак
Спатрэбіцца ў хаце...

Доўга ў іх ішла
Бяседа-гаворка.

Ўсе суседзі
Былі
У вавёркі.

Стары дзяцел
Са сваім зяцем,
Тры сініцы-сястрыцы,
Цётка Гануля —
Шэрая зязюля,
Пяць зайцоў-малайцоў,
Удод-удавец —
Слаўны на дудзе ігрэц,
Два глухія глухары
Білі ў бубен
Да зары.
І я там быў
За тым сталом
І еў і піў
Разам з буслом.
Што там было весялосці
І смеху.
Папаелі гасці
Грыбоў і арэхаў.
Былі мёд і квас там,
Бульба, селядзец.
Хто праслухаў казку —
Той маладзец.

Слова «жывапіс» азначае пісаць, маляваць фарбамі. **Мастакі, падбіраючы колеры, маляюць карціны.** Пісьменнікі перадаюць фарбы і колеры словамі. Пры дапамозе слова можна не толькі ўбачыць характэрнае вобразнае, карцінае, але і пачуць сыхам, як гучаць фарбы, колеры і сам настрой слоўнага жывапісу. Адчуванне слова на слых называецца гуканіс.

Па казцы «Вавёрчына гора» прасачыце, як мяняецца яе гукавы, рытмічны настрой, пачынаючы ад павольнага, апавядальнага, і канчаючы хуткім, імгненным, там, дзе ўзнікае дзеянне, імкненне ўсяго наваколя хутчэй памагчы вавёрачы ў бядзе. Але ж малыя вавёрчыны дочки, якія бягуць да дзятла-тэлеграфіста, убачыўшы ў лесе столькі дзівосаў, не могуць не прыпыніцца, бо

Вось перад імі новая пацеха:
Дрэва, а на дрэве — арэхаў, арэхаў!
А спеленеча-ча-ча-чкія,
А поўненеча-ча-ча-чкія,
А на вяршэча-ча-ча-чку,—
Шкада, не ўзялі з сабою
Мяшэчачка.

Дзеля чаго спатрэбіліся гэтыя «ча-ча-ча»? Каб перадаць здзіўленне і захапленне вавёрачак. Гэта мова дзяцей, якой зараз вельмі ўласцівы гуканіс. Да таго ж гэта і гук, які мы чуем, калі вавёрачкі лушчаць арэхі.

Спаханіўшыся, сёстры бягуць далей. І нават сам лес памагае ім:

Лістамі сцежку
Сцэле
Граб,
Прыбеглі сёстры
На тэле-
Граф.

Падзеі разгортваюцца адпаведна характару кожнага іх удзельніка, але ўсё завяршаецца, як і належыць усякай казцы,— шчаслівым канцом: дабро перамагае.

Нанава перачытваючы казку, звярніце ўвагу, пры дапамозе якіх слоў і фарбаў перадаецца яе змест.

Кашчэевы харчы

Залучыў Кашчэй
Чараду чарцей
Паначы за харчы
Карчаваць карчы.

— Я, мужчынкі, сам пашчу,
Але шчодро заплачу
Вам за карчаванне:
Прыкачу кацёл баршчу,
Цэлы чан мачання.
На пачостку абяцаю
Вам чатыры чаны чаю,
Ну а хто захоча кавы —
Проша, проша, пан ласкавы!

Што вучонага вучыць,
Як варочаць карчы!
Хто каго перакарчуе —
Смачны дух баршчу пачуе.
А шчасліўчыку за ўдачу
Я прадбачу і прыдачу:
Прыімчыць мой пасланец
Першы з прыпечка блінец
Грачаны,
Мой пане,
Мачаны
Ў смятане.

Не шкадуючы аддзячу
І таго нячысціка,
Хто ачысціць ад ламачча
Лядзішча да лісціка.

Сённячы ж па адвячорку
Пачынайце раскарчоўку...

Нашча чэрці шчыравалі
І кашчавага чакалі.
Ноч не харчаваліся —
Перакарчаваліся.

Дзень чакалі і яшчэ
Ноч і дзве — не йдзе Кашчэй,
Не імчаць пасланцы
З печы, з жару блінцы,
Не чуваць мачанікаў,
Гарачых грачанікаў.

Кончылася карчаванне
Без баршчу і без мачання,
І без чаю, і без кавы —
Ашукаў шайтан кашчавы!

Ад нішчымніцы чарты
Падкурчылі жываты,
Ачмурэўшы ад карчэўя,
Учарнеўшы з бесхарчэўя.

На Кашчэевых харчах
Валачашчы чорт зачах.
Не таўчэцца на вачах,
Не батрачыць па начах.

Чарцяняты не лайдачаць.
Гледзячы на нас, растуць.
А Кашчэя як убачаць —
Абмінаюць за вярсту.

Кашчэй — казачная асоба, створаная народнай фантазіяй. Гэта — чорт, які ведае тайну даўгавечнасці, таму завецца яшчэ Кашчэй Бяссмертны. Яго імя ўтварылася ад слова «кашчавы» — худы, скупы, пражны да грошай, які дрыжыць над кожнай капейкай, стараючыся ашукаць кожнага, каб самому нажыцца.

«Кашчэевы харчы» — яшчэ пра адно яго махлярства: ён наймае сваіх жа чарцей «за харчы карчаваць карчы» — вырабляць ляда пад ворную зямлю. Чым канчаецца яго абяцанка накарміць галодных парабкаў — вы ўжо ведаеце.

Аднак мяне, калі я ўзяўся складаць гэту казачку, вельмі вабіла яе гукавое напauненне: пераклічка слоў і гукаў — ш, шч, ч. «Залучыў Кашчэй чараду чарцей паначы за харчы карчаваць карчы». Я свядома стараўся вытрымаць увесь верш ад пачатку да канца ў гэтых перагуках, каб перадаць, як мне здавалася, хітраванне і пражнасць кашчавага Кашчэя. Нездарма ж пра яго і ў народнай прымаўцы гаворыцца: «Сам з ногаць, барада з локаць, а пугаў сем сажняў».

Слова яднае людзей

Адзіная на зямлі істота, якая не можа жыць без слова, — гэта чалавек. Гэта мы з вамі. Каб не было слоў, з якіх складаецца мова, мы не змаглі б вучыцца, мы нічога не ведалі б аб свеце, аб прыродзе, якія акружаюць нас, мы нічога б не ведалі аб іншых людзях, іншых краінах. Мы не маглі б нават самым блізкім людзям сказаць, пра што мы думаем, што мы адчуваем. Слова! О слова — гэта самая магутная сіла, якая яднае людзей. Пры дапамозе слова чалавек адкрывае таямніцы жыцця, спазнае ўвесь свет і самога сябе.

Словам, як чарадзейным ключыкам, мы адкрываем самыя складаныя загадкі невядомага, словам мы адкры-

ваем прыгажосць прыроды і прыгажосць душы чалавека, словам мы адкрываем і хараство самога слова.

Кожнае слова тоіць у сабе не толькі назву рэчы або з'явы, у ім яшчэ гучыць і наша пачуццё. У кожным слове ёсць музыка. Калі мы скажам — гром, хіба не пачуем, як над зямлёй коціцца водгулле грому — гр-р-ом! А вось вам — ці-шы-ня. І мы, сапраўды, чуем, як ціха становіцца вакол нас і ў нас на душы. А вось словы — *шэпт, шаптанне, шолах*, — і мы чуем, як у цішыні нешта ледзь-ледзь чутна шапоча — дрэвы, або ветрык у лісці, або тоненькі струменьчык вады ў лясной ручаіне. А калі мы скажам — *шо-рах, шоргат*, дык нам чуецца, што ў той жа цішыні ўжо больш гучна, больш моцна і ўпарта нехта шаргаціць, парушае наш спакой і наш ціхі настрой. А ўслухайцеся, як лагодна, як прыемна гучаць словы, калі нас называюць: мілы, любы, ласкавы, родны, дарагі, і як непрыемна, як крыўдна і горка слухаць: дурны, упарты, грубы, нязграбны, няўважлівы, нячулы, неспагадлівы. Ой, ой, нікому не жадаю пачуць пра сябе такія словы! Гэта — непрыемныя словы.

А ёсць словы — радасныя, вясёлыя. І ёсць словы хітрыя, вельмі хітрыя. У загадках усе словы хітрыя. І каб разгадаць іх сэнс, трэба думаць і нават, бывае, трэба добра паварушыць мазгамі і пафантазіраваць, каб уцяміць, што яны значаць. Думаеш, што гавораць яны тое, што самі азначаюць, ажно — не. У іх ужо зусім іншы сэнс. Так словы вучаць нас кемлівасці, здагадлівасці. Словы вучаць нас думаць вобразамі, цэлымі карцінамі.

Мы вучымся разумець словы не толькі ў іх простым значэнні, але і ў вобразным.

Загадкі памагаюць нам, вучаць думаць вобразамі:

У дзвюх матак
Па пяцёра дзіцятак,
І ўсе аднагодкі:
Трое доўгіх,
Двое кароткіх.
Назваў бы вам я
Кожнага імя,
Ды вы самі знаеце,
Самі адгадаеце.

(Рукі і пальцы)

Малайцы, што так хутка адгадалі. А хто назаве імя кожнага «дзіцятка»? (Вялікі, указальны, сярэдні, безыменны і мезены.)

Самая дарагая рэч у нашым доме

— Якая самая дарагая рэч у вашым доме? — спытаўся я на ўроку. Некаторыя вучні пераглянуліся. Некаторыя паціснулі плячыма. Паўлік падняў руку.

— Матацыкл! — радасна выгукнуў ён і задаволены сеў.

— «Жыгулі»!

— «Масквіч»!

— Тэлевізар!

— Радыёпрыёмнік!

— Халадзільнік!

— Піяніна!

Дарагіх рэчаў, сапраўды, было многа. Але я заўважыў, што ёсць хлопчыкі і дзяўчынкі, якія не падымаюць рук. І не таму, што ў іх дома няма дарагіх рэчаў. Яны здзіўлена паглядалі то на сваіх сяброў, то на мяне і, відаць,

не згаджаліся ні з імі, ні са мною. І я ў душы вельмі абрадаваўся і сказаў:

— Малайцы!

Тыя, што паспяшаліся з адказамі, палічылі, што гэта я пра іх сказаў. Але цяпер і тыя, што маўчалі, пачалі далучацца да гаворкі. Падняў руку Валодзя.

— Самая дарагая рэч у нашай сям’і,— сказаў ён,— дасталася нам ад дзеда...

Усім не цяпелася дазнацца: якая?

— Медаль «За адвагу»,— сказаў Валодзя.— Дзед заўсёды ў Дзень Перамогі расказваў, якая цяжкая і страшная была вайна. Мой дзед быў храбры салдат. Ён пад агнём фашыстаў пераплыў Дняпро...

Заварушыліся ўсе вучні. Яны зразумелі, што ёсць рэчы даражэйшыя. Гэта асаблівыя рэчы, самыя дарагія для кожнага з нас.

Цяпер якраз і пачалася гаворка пра галоўнае, што ўзвышае чалавека.

Аказалася, што ў Паўлікавага бацькі, калгаснага брыгадзіра, ёсць ордэн, якім ён узнагароджаны за вялікія ўраджаі. Паўлік ганарыцца сваім бацькам і прызнаўся, што будзе вучыцца на агранома.

Многа цікавага казалі вучні на гэтым уроку. Леначка хаця і не помніць сваёй бабулі, але ведае ўсё пра яе. Партрэт Настасі Іванаўны вісіць у іх доме на самым відным месцы. Бабка Насця была настаўніца. Многія памятаюць, як цікава было на яе ўроках.

Петрык расказваў пра свайго брата-трактарыста, які выйшаў на першае месца ў раёне. Яго сфатаграфавалі на трактары і змясцілі ў газеце. Здымак брату не спадабаўся: там ён увесь мурзаты, у шапцы, ссунутай на адно вуха. Але Петрык схаваў газету і беражэ. «Гэта ж мой брат»,— сказаў ён.

Так гаварылі мы на тым уроку пра дарагое і заветнае, што ёсць у кожнага з нас. І я рад, што наша размова на гэтым не скончылася, а неўзабаве да яе далучылася вялікая зацікаўленая аўдыторыя.

Калі я раскажаў пра гэты ўрок на старонках часопіса «Вясёлка», у рэдакцыю пасыпаліся пісьмы. Дзесяткі, сотні пісем. Дзеці вельмі дакладна зразумелі сэнс размовы: каштоўнасць рэчы, часта самай дарагой для нас, ёсць тая, што ўзвышае нашы пачуцці, узбагачае душу чалавека. І чым большыя падзеі, узрушэнні, выпрабаванні нашага жыцця, жыцця нашай сям'і, жыцця ўсёй краіны, тым даражэй яна і служыць многім пакаленням, перадаецца з роду ў род.

Для Святланы Дубовік, вучаніцы Селішчанскай школы Слуцкага раёна, як і для ўсёй яе сям'і, такой памяццю стала дзедава салдацкая гімнасцёрка. Яе з шасцю медалямі дзед заўсёды надзяваў у Дзень Перамогі. І цяпер, калі ўжо дзядулі няма, штогод 9 Мая яго гімнасцёрка з пашанай дастаецца з шафы і вешаецца на крэсла, у якім ён, бывала, сядзеў і расказваў пра вогненныя гады вайны. У гэты дзень сям'я нясе першыя вясновыя кветкі на магілу салдата.

А шчаслівыя, радасныя пачуцці сяброўства! Як дорага кожнае пісьмо, кожная вестачка ад твайго друга! Валя Балдыкова і Наташа Цішкова з в. Уць Добрушкага раёна расказваюць: «Мы перапісваемся з дзяўчынкай, якая жыве ў братняй Чэхіі. Яе завуць Магда. Пісьмы, якія яна нам прысылае, мы беражліва захоўваем. У іх Магда расказвае пра сябе і сваю родную краіну. З таго часу як мы сталі перапісвацца з Магдай, нас вельмі цікавіць Чэхія, яе гісторыя, прырода, музыка...»

Дзеці вельмі хораша, з павагай і захапленнем расказваюць аб прыладах працы, якія шануюцца ў многіх

сем'ях: пра старую працавітую пілу, што шмат гадоў служыць добрым людзям (апавяданне Валі Кавалёвай з в. Сава Магілёўскай вобласці), пра цудоўную скрыначку слесара-вадаправодчыка, у якой столькі дзівосных інструментаў, што ўсіх не пералічыш (апавяданне Сярожы Хомчанкі, вучня мінскай школы).

А вось для Колі Белага, вучня Зоркаўскай школы Барысаўскага раёна, самая дарагая рэч у хаце — стол. Атрымаўшы Колева апавяданне, мы нават трохі сумеліся: чым жа можа быць дарагім звычайны дашчаны стол? Аказваецца, вельмі многім, калі добра падумаць. І Коля пра гэта цудоўна раскажаў: за сталом збіраецца ўся сям'я. Снедаюць, абедуюць, вячэраюць. Дзеці чытаюць, малююць, вучаць урокі. На стале мама кроіць і шые абновы. Тата, прыйшоўшы з майстэрні, у якой ён рамантуе трактары і камбайны, за сталом расказвае столькі новага і цікавага! А колькі радасці ў святы, калі прыходзяць госці, і як прыгожа, калі на стол ставяць букеты кветак! Так хлопчык раскажаў нам пра еднасць і шчасце ў сваёй сям'і.

Вось так рэчы, здавалася б, зусім звычайныя, становяцца дарагімі і заветнымі, з самых малых гадоў выхоўваюць нас, узбагачаюць нашы душы на ўсё жыццё.

Новы год

Кажуць, выйшаў кагадзе
Ён з дзетсадаўскіх варот
І па вуліцы ідзе
Новы год, Новы год!

Пэўна, зойдзе ў кожны дом.
А які ён, як назваць?
Разгарнуў я свой альбом
І рашыў намаляваць.

Як малююць мастакі.
Паглядзі, малы які.
Як жа сябраваць з такім?
Горкае ж дзіця зусім.
І старому траха
Дастае край кажуха.

Паспрабуй пасябруй!
Я сказаў: — Браток, даруй,
Што я ў гэтай замалёўцы
Пасадзіў цябе ў нулёўцы.

Хоч патрапіць ты да нас —
Нулявы прайдзі ўвесь клас.
Сам я сёлета — у першым
І ўжо вось складаю вершы.

Што такое? Новы год
Раптам адкрывае рот,
І пасмешка ўсё шырэй,
Аж да самых да вушэй,

І гаворыць: — Слухай, Вася,
Ты не вельмі зазнавайся.
Дай сюды альбом, алоўкі.
Ты зусім забыў пра ёлкі,

Што я дзецям прынёс,
А вось гэта — Дзед Мароз,

Бач, вітаецца з табой,
Во — з вусамі, з барадой.

Але ты маўчы, сакрэт —
Гэта ж мой... аўтапартрэт.
Сам я роўна цераз год
Буду гэткім — цот у цот,

Потым зноў памаладзею,
Паступлю ў дзіцячы сад.
Вось якія, брат, падзеі...
Ну, дык рад ты ці не рад,

Будзеш сябраваць са мной
Ці вось з гэтым, з барадой?
Толькі сябраваць няпроста
Па законах майго росту:

Ты закончыш клас другі,
А я, дружа дарагі,
Спраўлюся за гэты год
Новы збудаваць завод.

Сябраваць табе са мною
Летам, восенню, зімою
І вясною — назаўжды —
На ўсе нашыя гады.

Столькі ў нас работы, Вася,
Клопату, турбот, прыгод,
Не патраціць марна б часу,—
Заспяшаўся Новы год.

Змаляваўшы ўвесь альбом,
Ён руку паціснуў мне
І сярэбраным пяром
Распісаўся на акне.

Выйшаў і пайшоў па свеце
У бясконцы свой абход.
Скрозь яго вітаюць дзеці:
— Добры дзень, Новы год!

СТАРОНКІ КАЛЕНДАРА

Усход сонца

Спытша схіл неба заружавеў вузкай палоскай. Раптам імклівы прамень шугануў з-пад небакраю і рассыпаўся на дробныя пырскі. Чырвань згусцілася і ахапіла паўнеба. Але трывала нядоўга і адразу ж сцьмела. Тады спакваля выкацілася яно, вялікае, рахманае, яшчэ соннае і бездапаможнае. І пакуль раскатурхалася, я доўга глядзеў на яго, не зводзячы вачэй. Але тут яно прачнулася, ажыло, разварушылася і набрала такой сілы, што цяпер ужо ўвесь свет здзівіўся яго хараству.

Сонца іграла! Гэта бывае рэдка — у першыя дні ранняй вясны. Заўважце, што кожны раз яно ўсходзіць піншаму — і вясною, і летам. І, мабыць, самы шчаслівы той, хто найболей бачыў такіх усходаў і заходаў.

А ці бачылі вы, як усходзіць і заходзіць сонца?

А ці бачылі начное неба і Млечны Шлях на ім?

Якія сузор'і і планеты вы ўжо можаце паказаць на начным небе?

Зацвіла арэшына

Кожная вясна заўсёды адметная нейкай сваёй асаблівай сонечнасцю. І гэтая была такой. Высокае бясхмарнае неба цэлы дзень, што стварае радаснае, невыказнае адчуванне бясконцасці прасторы.

Месячныя, звонкія, замаразкам прыхопленыя ночы, і сонечныя, бясконца сонечныя дні.

Неўзабаве быў сведкам адразу некалькіх радасных прыкмет прыходу вясны. Ідучы ў знаёмы мне бор над рэчкаю Іслаччу, па дарозе пачуў і ўбачыў над полем жаваранка, шпакоў у садках прыдарожных вёсак, жоўтых і цёмна-чырвоных матылёў. На дарожных пясчаных адхонах зацвілі сонечныя кветкі маці-і-мачыхі, і даўняя мая асаблівая радасць — на арэхамым кустоўі першыя, ледзь прыкметныя агеньчыкі.

Зацвіла арэшына! Гэта заўсёды як вялікае дзіва, бо рэдка хто бачыць, як яна цвіце. Быццам нявеста ў залатых завушніцах, стаіць яна ўскрай лесу. Ледзь дакранешся — і густы жоўты пылок лёгкім воблачкам узляціць над галавою. Лісця яшчэ няма, і толькі на пупышках, там, дзе павінен быць арэх, гараць і гараць барвовыя агеньчыкі.

Белы сон

Нечаканасць, якую прынесла вясна, — снег. Так свяціла сонца, так прыгравала зямлю, што ўжо зазеленелася на пагорках трава, пупышкі на дрэвах і кустах набухлі, гатовыя разгарнуцца лістамі. Не хапала аднаго і самага галоўнага, што вясну робіць вясной, дае ёй жывое дыханне — не хапала дажджу.

Густы брудны пыл ляжыць на абочынах дарог, на полі і асабліва ў лесе. Перапрэлае лісце, леташняя трава, іржэўнік так пасохлі, што падаткні іскру — і выкаціць усё наўкола. Вясна, рэдкая для Беларусі, не прынесла нашым рэкам вады, не заліла паводкай прырэчных лугоў і палёў. На балотах, дзе заставаўся стары бальнік і леташняя асака, пачалі курэць тарфянікі і заняўся перасохлы хмыз. І хоць штормавыя паказвалі на змену надвор'я, а на заходзе сонца павейвала блізкай вільгацю, дажджу ўсё не было. Пад вечар рэзка пахаладала. Раніцай не выглянула нават і сонца. З хмарнага неба зацёрсілася дробная імжа.

Апоўдні кволя дажджынкі на вачах пачалі ператварацца ў рэдкія белыя мухі. Пасыпаўся снег — няпэўны, недарэчны і нейкі вінаваты. Гадзіны праз дзве дрэвы і кусты ўжо стаялі, заварожаныя белым сном зімовай казкі. Але іх летуценны ўспамін аб зіме ўжо не мог быць доўгім.

Мінулася гадзіна, і з жалезных латакоў, з дахаў дамоў зацурчэла, палілася, весела перазвоньваючы струменямі, талая вада. А дрэвы маўкліва ў казачнай цішыні ўсё яшчэ дзівіліся свайму кароткаму беламу сну.

Дожджык, дожджык, секані!

Пад полудзень з асмужанай прыціхлай прасторы павейла яго блізкасцю. Нарэшце, можа, прыйдзе ён, доўгачаканы, першы за гэтую вясну.

Але ён не прыйшоў, як прыходзяць вясновыя дажджы — гарэзліва, весела, імкліва, з першай маланкай і громам, а неяк нябачна, спакваля і няўпэўнена, заскробся, як малое кацяня, па бляшаных дахах гарадскіх дамоў.

Сонны, ляны і скупы, вось ужо каторую гадзіну ледзь варушыцца ён у прыціхлым паветры, і толькі мокрая казыркі стрэх ды пасвяжэлая зеляніна дрэў ведаюць, што прайшоў ён недзе далёкай стараною або проста пацвяліўся з намі, страсянуўшы з сябе лішнія кроплі. Толькі назаўтра пераддзень пачаўся, ён, ціхі і спорны, раніцай памацнеў.

Я так ссох душою па добрым вясновым дажджы, што знарок пайшоў на вуліцу, каб на самім сабе адчуць яго свежасць, пах мокрае вопраткі. Хадзіў, пакуль не вымак. Вальней стала дыхаць.

Змяніўшы адзежу, яшчэ доўга цешыўся, як прыемна было пад цёплымі пырскамі не толькі зверху, але і з-пад колаў машын, што абдавалі вадою з лужын і каляін.

Лёгка зразумець урачыстую радасць дзяцей, для якіх вясновы або летні дождж — заўсёды жаданы друг у гульні, з якім весела бегаць навывперадкі — хто каго абгоніць — і пацвельвацца: «Дожджык, дожджык, секані, дожджык, дожджык, дагані!»

Прыляцелі ластаўкі

Ранак прынёс доўгачаканую навіну: прыляцелі жаданыя госці! Яшчэ не ўбачыўшы, пачуў іх урачысты ўскрык. Мабыць, ніхто з птушак, сустрэўшыся адна з другой, гэтак радасна не вітаецца, як яны.

Доўга я чакаў іх прылёту. Нешта ўсё рупіла майму спакою — чаму сёлета іх так позна няма? Спазнiліся яны, сапраўды, на добрых два тыдні. Значыць, не было ў іх упэўненасці, што ў нашай старане цёпла. Хаця цвітуць ужо вішні, грушы. Нясмела прабуюць развінуць свае ружова-белыя пялёсткі яблыні, а жаданых гасцей з

выраю ўсё няма. А сапраўдную ж вясну прыносяць яны. На абсягу прасторнага неба лаўлю знаёмыя маршруты і звыклія трасы ранніх варон, галак, шпакоў, што спяшаюцца на сняданак. Раз-пораз кідаюцца з дахаў і надваконных казыркоў дадолу галубы. Задзірыста і настырна ўвіхаюцца ў сваім шумным клопаце вераб'і. А дзе ж мае доўгачаканыя госці?

Я іх яшчэ не бачу, але ўжо ведаю — яны ёсць, прыляцелі. Радасны вокліч іх прывітання ўрачыста гучыць у паднябессі. Ластаўкі прыляцелі!

Гарадскі канцэрт дзятла

Вясною асабліва прыкметна, як лясныя птушкі пачалі разведваць і абжываць у гарадах нават невялічкія куткі, дзе ёсць зараснікі, кусты, дрэвы. У Мінску, у Купалаўскім парку разам са шпакамі па траве пахаджаюць дразды. Усё часцей чуюцца іх галасы сярод галасоў ранніх берасцянак. Нярэдкая госця — сарока. Дзе кватуе — не ведаю, але дастаткова ёй нават на паўгадзіны завітаць сюды, як заціхаюць двое сівых мудрых варон, якія не могуць цягнуць сарочага ляманту. Дзікія качкі ўжо даўно прыжыліся ў горадзе. На рацэ Свіслачы яны і зімуюць.

Нядаўна быў сведкам яшчэ аднаго дзіва. Спытаны не мог уцяміць — адкуль тут ужо каторы вечар стаіць такія дробны бесперапынны грукат — зусім блізка, над самай галавой. Прыглядаюся да кожнага дрэва. Дзяцел? Непадобна. Ён для вясновай песні выбірае ў лесе сухі тонкі сучок і, як на туга нацятай струне, пачынае свой канцэрт. А гэта ўсё адно як ляскае металічнай талеркі.

З дрэва пераводжу погляд на электрычны ліхтар. Так і ёсць! Лясны барабаншчык аблюбаваў сабе бляшаны каптур над лямпачкай і так заўзята б'е ў яе дзюбай, што пошчак разлягаецца па ўсім парку: дзе ты, дзятліха, ляці хутчэй сюды!

Чорная акацыя

Як ні дзіўна, белая акацыя аж да пачатку лета застаецца чорнай. Паміж усіх дрэў, што паспелі ўбрацца ў густую зеляніну і ўжо даўно адцвілі, яна ўсё яшчэ вылучаецца чарнатою перасохлых леташніх струкоў, зярняткамі якіх усю зіму харчаваліся многія птушкі, ды яшчэ нават і цяпер, у чэрвеньскія дні, любяць зрэдку паласавацца дзікія галубы. І хоць на ёй, на яе галінах даўно зелянеюць лісці, густыя чорныя струкі засланяюць іх.

Доўга здаецца, што дрэва яшчэ не прагнулася, а можа, і зусім засохла. Але надыходзіць усё ж хвіліна, пасля якой яно раптам скідае з сябе ўвесь груз, увесь цяжар і лёгка, і радасна ўздыхае, што аддало зямлі тое, самае дарагое, дзеля чаго расце і красуе, — плён жыцця, плён для будучыні.

Дрэва доўга чакае гэтай урачыстай хвіліны — магутнага парыву ветру, навальніцы, якія б, сарваўшы з яго ўсе крылатыя стручкі, як смелых дэсантнікаў у сваіх караблях, падхапілі, раскружылі і як мага далей разнеслі ў навакольныя прасторы.

Дзьмухне з навальнічнай хмары вецер, і разляціцца ва ўсе бакі чорная віхура насення. Дрэва аддае яго шчодро — у тысячы, у мільёны разоў болей, каб быць пэўным, што род яго не звыдзецца, хоць каштавала яму гэтая ўпэўненасць бясконцай упартасці і зацятага цярапення.

Белавежскі госць

На маю бязлесую радзіму прыйшоў незвычайны госць. Раённая газета сфатаграфавала яго і надрукавала здымак: цар пушчы, не зважаючы на натоўпы цікаўных, на хлапчукоў, што суправаджалі яго на веласіпедах, важна і горда ішоў па вуліцах горада.

У Слуцку ён прабываў амаль цэлы дзень, пабываў на беразе Случы, яго бачылі ў навакольных вёсках. Што яго прымусіла пакінуць спрадвечную пушчу? Небывалыя таго лета ліўні, а ў дадатак яшчэ і жаклівыя бураны-смерчы, што двойчы — у ліпені і жніўні — пракаціліся па Беларусі з поўдня на поўнач. Першая бура нямала нарабіла бяды. У маёй вёсцы ўся вуліца была завалена павыварочванымі дрэвамі. Напэўна ж, было страху і ў залітай паводкай Белавежы. Куды далей пойдзе цар пушчы? Болей няма куды, як да людзей.

Але не толькі паводка была прычынай прыходу зубра да нас. За год перад гэтым і таксама ўлетку ён ужо быў нашым госцем. І абышоў некалькі паселішчаў. Сама што на садах паспелі яблыкі, грушы, слівы, дык ён заходзіў, трос рагамі дрэвы і з асалодай частаваўся гатункамі, якія яму былі болей да смаку. Ідучы па вуліцы, спыніўся ля кінатэатра, і людзі, кінуўшы глядзець фільм, павыбегалі на двор, а дзеці і падлеткі — тыя хадзілі за ім ухваста, браліся нават за рогі. Заманілі яблыкамі на цэнтральную сядзібу, каб ён узышоў і стаў на калгасную вагу: цікава, колькі пацягне. Пацягнуў цэлую тону. Міліцыя ўзяла яго пад свой нагляд, і, каб не доўга ваджацца, кожны раён стараўся хутчэй справядзіць валацугу далей. А ён не хацеў. Пэўна, прыгадаў па старой памяці, што і тут жа калісьці былі вялікія лясы і што яго далёкія продкі родам якраз адгэтуль, з гэтай мясцовасці. Чаму ж не праведаць сваю радзіму?

Мята

Калі б мяне спыталіся, якая твая самая любімая кветка, мабыць, я адказаў бы: мята. Хоць і не зусім яна кветка, а болей — расліна, але ж цвіце яна не меней шчодра, чым любая з кветак, нават самых славутых. Не цяжка заўважыць, што, дасягнуўшы свае пары, красуе яе кожнае каліва, кожны парастак дробнымі ружова-блакітнымі вочкамі густых суквеццяў. Незвычайна актыўная натура па сваёй жыццёвасці. У яе дзве гарантыі бясмерця: здольнасць усё вакол сябе засеяць зярняткамі, а другая, яшчэ болей надзейная здольнасць — бясстрашна і як мага з усяе сілы трымацца карэннямі за зямлю. На што ўжо крапіва жывучая — не адбіцца, не ўратавацца: ірвеш, выкопваеш, а яна яшчэ гусцей буяе. Але пасадзіце каліва мяты каля таго ж зарослага крапіваю плота — і цераз год-два дзе тая жгучка падзелася! Ані звання, ні знаку!

Змалку люблю мяту. Яна першаю выбіваецца на свет, як толькі сыходзіць снег, і лапушыцца да позніх замаразкаў. Аднаго разу паставіў у вазу з вадой. Мінае тыдзень, другі — хоць бы лісток завяў: зелянеецца, цвіце мая мята! Потым бачу: эге, дык яна ж карэньчыкі ў вадку папускала — танюсенькія, белыя, як валасінкі. Пасля я прабаваў ставіць да яе іншыя, нават самыя далікатныя кветкі — і яны ў кампаніі з мятай мацней стаяць.

Пасля вайны мы жылі на ўскраіне Мінска, у драўляным дамку. Там вялікім маім багаццем быў агародчык, поўны мяты. Раніцай, ідучы на работу, я вырываў каліўца і клаў у кішэню. Пакуль ішоў нацянькі цераз усю Камароўку да Дома друку, мята паспявала прывянуць і, тручыся ў кішэні, у рэдакцыйных пакоях дава-

ла пах ужо на поўную сілу. Тады я адвучваўся курыць і, зненавідзеўшы тытунёвы пах, ратаваўся мятным. І так я ўвык да гэтага паху, што ён стаў маёй неабходнай патрэбай. Мне, даўняму сардэчніку, ён прыдаўся і палюбіўся, як калісьці ў старасветчыну дзядам і бабулям нюхальны тытунь з табакеркі, каб «мазгі прасвятляла». Не ведаю, не заўважаў, каб мая мята мазгі мне прасвятляла, але, мабыць, па шматгадовай звычцы, сарваўшы яе лісток і пакамячыўшы ў пальцах, я заўсёды адчуваю прасвятленне ў пачуццях: як бы павее нечым прыемным, дарагім, што было ў жыцці і вось на імгненне зноў вяртаецца. Я варушу мятку, як свае ўспаміны. Ды і назву гэтай расліне — такой сціплай і жывучай — вельмі ўдала і дакладна прыдумалі людзі: мята. Сама па сабе яна не пахне, а дакраніся, пава-рушы, пакамяч лісток — і забруіўся тонкі струменьчык цёплага водару.

Яшчэ не сказаў пра адну дзівосную ўласцівасць гэтай расліны: яна ахоўвае чысціню вады. І раней заўважаў гэта, а цяпер яшчэ болей упэўніўся. Сарваныя некалькі каліў мяткі паставіў у глянчок з вадой, і стаяць яны ўжо болей месяца. Кожная галінка паспела за гэты час адцвісці, паасыпаліся драбнюткія пялёстачкі, а лісці свежыя, зялёныя. Зрэдку адзін-два зжаўцеюць і ападуць. А вада чыстая, як шкло! Пэўна ж, мудрая прырода ведала, якія расліны павінны ахоўваць рэкі, азёры, калі так шчодро засеивала берагі гэтымі ахоўнікамі вады — лугавой і прырэчнай мятай.

Восеньскія весткі

Здаецца, яшчэ лета ў самай пары сваёй спеласці. Аднак, досвіткам прачнуўшыся і зірнуўшы ў чыстае неба, я адчуў, што нешта такое адбылося, што раптам змяніла і настрой паднябеснай прасторы, і ціхі пошум яшчэ густых і зялёных дрэў. І ўсё ніяк не мог уцяміць — доўга і пакутліва: што ж адбылося, што змянілася?

І толькі калі на маладой арабінцы, ужо зачырванелай гронкамі ягад, убачыў увішнюю, гарэзлівую сінічку, пачуў яе звонкі сярэбраны залівісты галасок, зразумеў, чаго не хапае гэтай раніцы — урачыстых, радасных воклічаў маладых ластавак, што заўсёды першымі сустракалі досвітак. Значыць, маладыя ўжо дасканалы навучыліся лятаць і старыя ўпэўнены разам з імі выправіліся ў далёкую дарогу.

Ластаўкі зніклі. І глыбока ў душы варухнулася трывога. Чаму ж так рана, яшчэ ў зусім цёплую пару, калі ў самай сіле шчодрае лета, калі яшчэ так многа блакітнага прастору і спелага сонца?

Мабыць, яны ўсё ж болей прадбачлівыя, чым людзі, і ўжо загадзя, за многія сотні і тысячы вёрст адчулі, што ідзе восень, можа, нават з блізкімі халадамі, вестку пра якія першай прынесла ім зімовая сінічка.

Перад зімою

Пачынаючы з паловы верасня, першаю з усіх дрэў пажаўцела ліпа, што глядзіць у маё акно.

Цяпер яна сярод сваіх суседак, яшчэ зялёных, як пасланец восені. Не ведаю якой — сонечнай, залатой ці шчымліва-журботнай, калі густое павуцінне засерабрыц-

ца на пасохлым кустоўі дзядоўніку, на які з першымі замаразкамі зляцяцца звонкія шчыглы і пачнуць на сваіх флейтах высвітваць песню, якую я памятаю з маленства і пазнаю ў старасці: засвіталі шчыглы — неўзабаве зіма.

Мая зіма пачалася, але чамусьці з асаблівым урушэннем я заўсёды сустракаю перадзім'е. Заўсёды чакаеш нечага новага, нібыта ўзышоў на рубаж, адкуль адкрываецца незнаёмы далягляд.

Калісьці нашы далёкія продкі, пачынаючы новы год якраз гэтай парою, мабыць, кіраваліся не толькі мераю часу, але і настроем, адчуваючы душэўную залежнасць чалавека ад прыроды.

Жаўталістая ліпа, як ліхтар, гарыць перад маім акном.

Зірнеш — і нешта радаснае і трывожнае адначасова поўніць настрой.

Добра, калі перад вачыма — святло.

Пытанні да апавяданняў «Старонкі календара»:

1. Калі падаюць кроплі са стрэх удзень, а ўночы звісаюць вострымі ледзянымі пікамі?

2. «Жаваранак прылятае на праталіну, шпак на прагаліну, журавель з цяплом, ластаўка з лістом» — растлумачце сэнс гэтай народнай прыказкі.

3. Кропля расы на травінцы. Зіхаціць, пераліваецца ўсімі колерамі. Не расінка, а цэлае сонца!

Ці бачылі вы гэтае дзіва дзіўнае? Раскажыце, дзе бачылі, калі, якою парою дня?

4. Гром і маланка. Раней грыміць гром ці бліскае маланка?

5. Як лятае ластаўка? Калі высока, а калі нізка?

6. Калі гавораць: «Жыта ідзе ў трубку»? Колькі часу яно каласуе, красуе, наліваецца, спее?

7. Сярэбраныя павуцінкі на траве, на кустах у светлы сонечны дзень. Якая гэта пара года?

8. «Свеціць, ды не грэе». Пра якую пару гаворыць прыказка?

Якія ў гэты час работы ідуць у полі, на агародзе, у садзе?

9. Птушкі збіраюцца ў вырай. Чаму, якія птушкі? Адлятаюць усе разам ці ў кожнай свой час?

«Жураўліны ключ у небе» — чаму ён так называецца?

Які настрой чуюцца ў галасах птушак, што адлятаюць у вырай?

Слоўнік да апавяданняў «Старонкі календара»

С п а к в а л я — паступова, не спяшаючыся.

Р а х м а н а е — спакойнае, лагоднае.

Р а с к а т у р х а л а с я — ачомалася пасля сну.

Н е ў з а б а в е — у хуткім часе.

Б а р в о в ы я — густа-чырвоныя.

Х м ы з — зараснік, кустоўе.

І м ж а — імгла, дробныя кроплі дажджу.

Л е т у ц е н н ы — ад слова «летуець», «марыць».

А с м у ж а н ы — туманны, імлісты.

Г а р э з л і в ы — вясёлы, непаседлівы.

П а ц в е л ь в а ц ь — дражніцца.

Р у п і л а — непакоіла, трывожыла; р у п і ц ц а — клапаціцца, старацца.

П я л ё с т к і — лісцікі на кветцы.

В ы р а й — цёплы край.

А б с я г — прастора, далягляд.

У ц я м і ц ь — зразумець.

К а п т у р — верх, накрыўка, дзіцячы або жаночы галаўны ўбор.

П о ш ч а к — рэха, водгулле.

П л ё н — ураджай, вынік стараннай працы.

З а ц я т ы — упарты, настойлівы.

Досвітак — світанне, пара перад усходам сонца.
Загадзя — зараней, наперад прызначанага часу.
Узрушэнне — узбуджэнне, хваляванне, устрывожанасць.
Гатунак — сорт.
Суквецце — спалучэнне кветак.
Сузор'е — зоркі, аб'яднаныя адной назвай.
Забруіўся — заструменіў.
Каліва — расліна, сцябліна.

Трывога ў Ельнічах

Бываюць от жа рызыканы: ты яму кол на галаве чашы, а ён адно выскаляецца. З такім гаварыць — што на вей-вечер.

Якраз пра гэтакага джыгуна расказалі мне сёлета ў Ельнічах, адкуль я родам.

Яўстрата Скачыляса, чалавека ціхмянага, мала калі хто ўдзень і бачыць. Мужчына немаладога веку, ён працуе ўжо каторы год калгасным вартаўніком. Нават у цёплыя летнія ночы Яўстрат надзяе кажух і зімовую шапку, адно вуха якой звісае на каўнер, а другое вытыркае наперад, быццам насцярожана ўслухоўваецца ў цішыню, і са стрэльбаю на рамяні прыцемкам выходзіць з хаты. Хоць і негаваркі чалавек, а пачуўшы гурт, ён заўсёды падыдзе, пастаіць, паслухае, а то, бывае, і словы ўставіць і знікне ў цемры гэтак жа непрыкметна, як і паявіўся.

Пра Яўстрата ў Ельнічах ніхто слова благога не скажа. І пра самога, і пра трох яго сыноў. Праўда, толькі пра трох, бо чацвёрты, самы меншы, Юзік,— такі ж крутасвет, што проста дзіва, у каго ён і ўдаўся. Можа, таму, што меншых заўсёды болей песцяць і пялеваюць, Юзік з самага малку ўзяў над усімі такую патоллю, што нікога не прызнаваў.

Колькі там было таго Юзіка, а як пайшоў у школу, дык дзецям жыцця не стала ад яго. То грымакоў у плечы надае, то выхапіць з чужога партфеля кніжку і пашматае, то якога кепства ў школе наробіць. Ну, проста вока не спускай з гэтага вісуса! Ні просьбы, ні грозьбы не памагаюць. Пачаў настаўнік бацьку скардзіцца, а Яўстрат усё далікаціцца. Колькі разоў хадзіў перапрошваць за сына, а ўшчуваць шкадаваў, абыходзіўся гаворкаю. А той нібыта і слухае, а выскачыў за парог — і зноў за сваё.

Немаведама, дакуль бы гэта ішлося, каб не здарэнне, якое ўзрушыла ўсю вёску.

Дзяцей якраз распусцілі на лета. Пачыналася самая радасная пара, калі ўсё наўкола аж кіпіць жыццём. Дрэвы так раскупчасціліся атожылкамі з шырокімі лапушнымі лістамі, што цяжка было знізу разгледзець, што робіцца на верхавіне. А якраз на верхавіне таполі, што расла цераз вуліцу, напроці Яўстратавай хаты, адбываліся важныя падзеі.

Яшчэ напрудвесні Яўстратаў сусед Адам Патрубейка з сынам Толікам усцягнулі на таполю старое кола. Вельмі ж Толіку хацелася, каб на таполі пасяліліся буслы. І яны не падвялі хлопца. Прыляцелі, зрабілі сабе дамоўку і атайбаваліся жыць. Даверлівыя да людзей, яны кружылі зусім нізка над хатай, а часам спускаліся і на падворак. З вуліцы можна было бачыць, як спаважна яны пахаджаюць сабе між курэй, скоса пазіраючы на задзірыстага рыжага пеўня, які чамусьці не любіў буслінага панібрацтва.

Калі разумныя, добрыя напасельцы рабілі гняздо, калі выседжвалі малых, а потым, занятыя клопатам з ранку да позняга змяркання, нястомна насілі ім спажыву — у тыя дні якраз паміж Юзікам і Толікам пачалося сяброўства. На першы погляд, гэта было неспадзяван-

кай, бо яшчэ зусім нядаўна Юзік не раз хапаўся з Толем за грудкі. Не раз качаліся яны на пераменках сярод школьнага дзядзінца і ўваходзілі пасля званка ў клас з павырыванымі гузікамі, а то і з расквашанымі насамі, і от жа цяпер яны не маглі ўжо адзін без аднаго і дня перабыць. А здружылі іх буслы. Хлопцы вельмі ж упадабалі цікавых і дасціпных птушак і дзень у дзень наглядалі за імі.

Спярша, калі птушаняты былі яшчэ малыя, бусел з бусліхай па адным выляталі з дому, а як дзеці падраслі, адлучаліся ўжо разам і то ледзьве ўпраўляліся, каб удосталь накарміць сямейку.

Хлопцы аж заліваліся ад смеху, як чацвёрта цыбатых буслянят прабавалі станавіцца на край гнязда і, спалохаўшыся высачыні, туліліся да маці. А тая сярдзіта клекатала, відаць, сварылася на малых гарэзнікаў.

Аднаго разу Юзік сказаў:

— Ведаеш, Толік, давай узлезем на гняздо і возьмем па бусляняці: я — сабе і ты.

Толік не згадзіўся:

— Што ты! Яны ж з голаду памруць.

— А мы будзем карміць.

— Як гэта ты будзеш карміць? — пачаў рагатаць Толік. — Хіба будзеш на балоце жаб лавіць ды ім насіць?

Юзік не мог трымаць, калі з яго хто смяяўся. Тады ён нахмурваў бровы і адно кідаў злосныя позіркi.

— Ведаю, чаму ты не хочаш!.. — ускіпеў ён. — Ты думаеш, што гэта твае буслы? Твае, га?.. А я вось вазьму і скіну к чорту ўсё гэтае кола!.. — і Юзік, ухапіўшыся абэруч за ніжні сук, спрытна падцягнуўся і палез па шурпатым камлі ўгару.

— Не дам! — закрычаў Толік.

Ён падбег і з усяе сілы тузануў Юзіка за кашулю. Той шаргануўся тварам аб кару і аб'ехаў уніз. Усхапіўшыся на ногі і адчуўшы, як балюча шчыміць падрапаны твар, Юзік гатоў быў рынуцца з кулакамі на свайго нядаўняга сябра. Але Толік паспеў ужо ўскочыць у сенцы. Юзік пачуў, як бразнула клямка, а перад самым яго носам шчоўкнула і засаўка.

— Папомніш ты мяне, Патрубейчык! — памахаў кулаком перад дзвярыма раз'ятраны Юзік.

— Юзік — адарваны гузік! — смела абазваўся з-за дзвярэй Толік і палез на вышкі. А там, стаўшы ля круглага акенца, якое з-пад лабка выходзіла на вуліцу, пачаў цікаваць, што ж будзе рабіць Юзік.

Чакаць доўга не прыйшлося. З Патрубейкавага двара Юзік кінуўся ў свой. З малога акенца Толію добра было відно, як ён ускочыў у свае сенцы і, не бавячыся там, выбег назад. У руках у Юзіка была стрэльба. Не сама-робная, не выструганая з палена, а сапраўдная, тая, з якой Яўстрат Скачыляс хадзіў на начную варту.

Толік ад нечаканасці аж сумеўся: што ён надумаў, гэты шаленец? А Юзік, выйшаўшы з варот, стаў, падняў стрэльбу і наўеў яе... Куды б вы думалі? У самы лабок Патрубейкавай хаты, у самае акенца, за якім стаіўся Толік.

— А-а-а! — немым голасам закрычаў Толік і грэйма кінуўся з вышак у хату.— Татачка, міленькі! Юзік хоча мяне застрэліць! — ледзь паспеў вымавіць ён.

І ў гэты час грымнуў стрэл. Пачуўся спалоханы крык Яўстраціхі, Юзікавай маці:

— А за што ж ты яго, Юзічак? А ці ж ён табе замінаў? А ці ж ён табе свет заступіў? Гэта ж такое няшчасце на маю галаву — у-у!..

Толей бацька, не цямячы, што здарылася, здзіўлена ўтаропіўся ў сына. А Толік, з палёгкай уздыхнуўшы, весела закрываў:

— Ён у мяне не пацэліў! — і кінуўся з хаты на двор.— Ён мяне не забіў, цётка Настуся! — крыкнуў Толік Юзікавай маці і ў гэтую ж хвіліну ўбачыў самога Юзіка.

Той, увесь спалатнелы, з апушчанай галавой стаяў каля свайго агародчыка. Стрэльба ляжала каля яго ног. Толіку так шкада зрабілася свайго сябра, што ён не вытрываў.

— Юзік...— паціху паклікаў ён.

Юзік нават не паварушыўся.

— А-а, дык ты яшчэ і шкадуеш гада такога! — па-чуў Толя дакор сваёй другой суседкі і толькі цяпер убачыў, што каля вулічных акон іх хаты сабраўся цэлы натоўп. Паміж людскіх галасоў Толік чуў устрыжаныя пытанні і гнёўныя адказы:

— Хто гэта яго?

— Яўстратаў, хто ж яшчэ можа.

— А родненькія мае! І як у яго рука паднялася?

— У яго спытай. Бачыш, вунь ён стаіць ля падварот-ні і зыркае спадылба, як ваўчаня...

Услухваючыся ў людскую гаману, Толік яшчэ раз паглядзеў на Юзіка. Сэрца яго сціснулася ад жалю. Ён ніяк не мог уцяміць, чаму людзі з такім гневам гавораць пра хлопца. «Ну, можа, у злосці ён і падумаў быў, каб забіць мяне. Але ж як ён, небарака, цяпер мучыцца, як ён перажывае...»

І Толік павярнуўся да натоўпу. Ён хацеў закрываць людзям: «Глядзіце, вось жа я! Жывы!», але словы так і захлынуліся ў горле. Тое, што ўбачыў ён у гэтую кароткую хвіліну, было самым страшным. Страшнейшым за тое, што ён думаў.

Людзі расступіліся. Пасярод вуліцы ляжаў бусел. Падкурчыўшы пад сябе пасінелыя ногі і выцягнуўшы доўгую дзюбу, ён шырока распластаў свае крылы, быццам намагаўся яшчэ падняцца. Але падняцца не мог. Ён быў мёртвы.

Толік адчуў, як хістанулася вуліца. Вялізныя цёмныя абручы паплылі перад ім. Каб не ўпасці, ён стуліўся ўвесь і здаўся сабе зусім маленькім і бездапаможным. Але з усяго цяжару, які зваліўся на яго, Толік выразна адчуў толькі, што ў гэты спякотлівы дзень раптам зрабілася холадна, як зімою.

Ён не памятаў, як бацька завёў яго ў хату, не чуў, як гаварылі, што Юзік, выскачыўшы са стрэльбаю, сам яшчэ не ведаў, што будзе рабіць. Ён ірваўся адпомсціць сябру. І ўбачыўшы бусла, які ляцеў над самай хатай Патрубейкавых, злажыўся і ўсадзіў у яго цэлы набой шроту.

Вуліца гула, як устрыжованы вулей. Калгаснікі сарамацілі і дакаралі Яўстрата і Настусю Скачылясаў, а каторыя дык адкрыта казалі, што такому шыбеніку, як іх сын, не можа быць месца ў Ельнічах, што ад такога немаладу якой можна бяды дачакацца. І каб Юзік не ўцёк, то невядома, як бы ўся гэта гаворка і павярнулася.

За сваімі трывогамі людзі і не заўважылі адразу, якая трывога ахапіла чыстае летняе неба. Над вуліцаю, над старою таполяю Патрубейкавых у адчаі і распачы клеткавала ўжо не адна асірацелая бусліха, а цэлая чарада буслоў, што дазналася пра няшчасце. Малыя бусляняты стаялі галодныя ў гняздзе і палахліва туліліся адно да аднаго. Растрыжованыя буслы лёталі ўжо траха не над самымі галовамі людзей. Пэўна, з усіх паселішчаў, з усіх

вёсак зляцеліся яны сюды. І як толькі людзі разышліся, буслы адразу апусціліся на вуліцу. Яны абступілі нябожчыка, і доўга не сціхаў іх бусліны клёкат.

Людзі, прыпаўшы да шыбаў, глядзелі на вуліцу. Патрубейчыха, пад вокнамі якой адбывалася гэтае сумнае развітанне, не вытрывала, выбегла і загаласіла:

— А людцы, а суседзейкі, а нешта ж трэба рабіць...

Яўстрат Скачыляс выйшаў са свайго двара з рыдлёўкаю. А за ім на тым жа часе высыпалі з хат і старыя і малыя. Буслы залапаталі крыламі, падняліся і зноў пачалі кружыць у паветры.

Скачыляс падышоў да забітае птушкі, уткнуў рыдлёўку ў задзірванелую вулічную абочыну і стаў капаць яму. Усе бачылі, што маўклівы Яўстрат пакутліва перажываў няшчасце і невыказную крыўду на сына. І гатоў быў хоць гэтым цяжкім абавязкам павініцца перад людзьмі і перад горкім сумленнем.

— А Яўстратачка ж ты мой! — пляснула рукамі Патрубейчыха.— А што ж ты надумаў... А не па-суседску ж ты, галубок, робіш...

Скачыляс кінуў капаць. Ён не зразумеў, чым яшчэ мог пакрыўдзіць суседку.

— Гэтак жа на век вечны перад самымі нашымі вокнамі такі цяжкі дакор будзе. А за што? Хіба мы вінаватыя? — заплакала Патрубейчыха.

І ўсе згадзіліся, сапраўды, гэта было б чорнай несправядлівасцю.

Яўстрат пастаяў, падумаў, абвёў вачамі натоўп, нагнуўся над буслам, падняў яго, прыхапіў рыдлёўку і выправіўся ў самы канец свайго агарода. Людзі цераз Скачылясаў двор рушылі ўслед за гаспадаром.

Каля густога вішняку, дзе толькі што пачыналі на пробу капаць маладую бульбу, Яўстрат пахаваў бусла.

Доўга маркотныя, прыціхлыя птушкі сноўдаліся па Яўстратавым агародзе, не баючыся людзей, і ў распачы лапамі грэблі свежае бульбянішча.

Надвечар з гнязда скінулася двое буслянят. Яны яшчэ не паспелі ўвабрацца ў пер'е. Цяжка было сказаць, ці то не вытрывалі яны вялікага гора, ці то зацякліся за цэлы дзень з голаду. Хутчэй за ўсё бусліха, ведаючы, што цяпер адна не выкарміць сям'ю, сама асудзіла іх на пагібель. Але бусляняты былі жывыя. Калі Толік, узрушаны гэтым новым няшчасцем, унёс малых у хату і накарміў прасяною кашаю, а потым пасадзіў у запечку і накрыў кажушком, яны павесялелі і дзюблікамі пачалі скубці яго за рукавы...

Пасярод ночы, калі ў Патрубейкавых спалі, у акно пастукалася Юзікава маці.

— Толік! — трывожна паклікала яна.

Толік усхапіўся з ложка і выбег на двор.

— А мой жа ты Толічак, мой залаценькі. Няма ж нашага Юзічка, і не ведаем, дзе шукаць. Бацька з ног збіўся...

І хоць на вуліцы было не так і цёмна, Толік вярнуўся ў хату і запаліў ліхтар «лятучая мыш». А Яўстраціха як апантаная зноў кінулася да свае хаты. Не знаходзячы прыстанку, яна тупала босымі нагамі вакол круглага каменя, што ляжаў ля сенечных дзвярэй, плачучы і прыказваючы сабе:

— А як жа ж таго дня дачакацца... А я ж ужо ўсіх сваіх абабегла... А хлопчык жа ты мой, а любенечкі,— заплакала яна яшчэ галасней, убачыўшы Толіка з ліхтаром.— А каб жа ж ён хаця чаго не надумаў... А прабягу ж я яшчэ па людзях, а мо што прачую...— і вуліцаю падалася ў цемру ночы.

Толік завярнуў у Яўстратаў двор. Не на жарт устры-
можаны, куды мог знікнуць Юзік, ён успомніў, з якім
вінаватым выглядам стаяў яго бяздумны сябрук удзень
перад людзьмі. Абавязак сяброўства, няхай сабе нялёг-
кага і крыўднага, вымушаў Толіка зараз жа, не бавячыся
ні хвіліны, ісці на гэтыя начныя пошукі.

Перш за ўсё Толік палез на гарышча Яўстратавай
хаты. Каля акенца ў лабку ён пераканаўся, што Юзік
доўга стаяў тут. Абярэмак леташняй саломы быў на-
шчэнт перацёрты нагамі. Значыць, Юзік да самых пры-
цемак чуў і бачыў адгэтуль усё, што адбывалася на вулі-
цы і на двары.

Спусціўшыся па лесках з вышак і высвечваючы пе-
рад сабою ліхтаром дарогу, Толік выйшаў на падворак.
У палахлівай нерашучасці ён спыніўся ля калодзежа,
пастаяў, можа, з хвіліну, потым, так і не зазірнуўшы ў
яго цёмную прорву, адкінуў лёгкія плеченыя веснічкі і
разораю падаўся ў канец агарода. Збіваючы каленьмі ха-
лодную расу з бульбяніку, ён неўзабаве дайшоў да таго
месца, дзе Яўстрат пахаваў бусла.

Зырккі круг ліхтара ўпаў на невялічкі прагалак каля
вішняку. Так, Юзік быў тут. Угнуўшы плечы, ён ся-
дзеў на вытаптаным учарнелым грудку, а непадалёк ад
яго ў разоры на адной назе стаяла бусліха. З высокага
бульбяніку выткнулася яе галава. І Толік убачыў, як ад
рэзкага святла бусліха на момант заплюшчыла вочы і
адразу ж зноў расплюшчыла іх — самотныя і дакор-
лівыя.

Юзік не паварухнуўся. Нахіліўшыся з ліхтаром, Толік
убачыў, што хлопец як бы застыў у зняменні. А можа,
ён спаў? Праўда, Толя яшчэ ніколі не бачыў, каб спалі
з шырока расплюшчанымі вачамі. Гэта была тая цяжкая

гадзіна ў жыцці сябра, калі ён упершыню сам заглянуў у сваю яшчэ не зразумелую, збітую з тропу душу, якая цяпер ужо не магла так лёгка супакоіцца і бесклапотна знябыцца.

Толік крануў сябра за плячо. Юзік маўчаў. Тады Толік схпіў яго за локаць і з усяе сілы пацягнуў яго за сабою.

Юзік падняўся. Як малое дзіця, што толькі-толькі намагаецца рабіць першыя крокі, няўпэўнена перастаўляючы ногі, ён паслухмяна пайшоў за Толікам. Так ішлі яны моўчкі адзін за адным разораю, потым дваром аж да самае хаты Скачылясаў. Ля сенечнага парога Юзік ледзь чутна вымавіў:

— Што ж цяпер будзе, Толік?

— Не ведаю.

Яны абодва змоўклі і доўга не абзываліся. Потым Толік падняў шклянны каўпак ліхтара і патушыў святло. З вішнёвага зарасніку выбіваўся ранні досвітак.

— Так яна там і прастаяла ўсю ноч?

— Усю ноч,— вінавата ўнурыўся Юзік.

— А двое малых сядзяць у мяне ў запечку. Упалі з гнязда,— сказаў Толік.— Прыдзецца гадаваць.

— Прыдзецца,— згадзіўся Юзік.

ДАРОГІ ПЕСНЯРА

Апавяданні з жыцця Янкі Купалы

Казка

Як любіў ён летнія ночы ў лесе! Толькі ляжа на зямлю вячэрні прыцемак, і малы Янка пачынае ўпрошваць бацьку:

— Татачка, вазьмі мяне з сабою.

Пры начлежным вогнішчы столькі цікавага расказваў бацька. Звычайна маўклівы ўдзень, ноччу пры агні ён ажываў душою, рабіўся такі гаваркі, што, здаецца, слухаў бы і слухаў.

Сёння незвычайная ноч — купальская, у якую хлопчык нарадзіўся. Таму і назвалі Янкам. Сёння ён не засне. А што, калі праўда гэтай ноччу зацвітае лясная параць?

У лес яны прыехалі, калі ўжо дагарала вогнішча, а вакол яго, напрацаваўшыся за дзень, спалі моцным сном начлежнікі.

Толькі спуталі коней і пусцілі на пашу, Янка падбег да вогнішча і па сухой галінцы пачаў падкідаць у агонь. Вогнішча радасна ажыло. Успыхнулі вясёлыя выбліскі полымя, і ўсё навокал заварушылася ў таямнічым святле.

Зашумелі ў верхавінні высокія сосны. Затрапяталі лісцем палахлівыя асіны. І цяжка, на ўсе грудзі, уздыхнуў стары адзінокі дуб.

Янка ведае, што бацька разгаворыцца не адразу. Няхай адпачне, пасядзіць, памаўчыць, падумае. Сын не хоча быць назолаю.

Дамінік Луцэвіч, услухаўшыся ў начную таямнічасць лесу, сам пачынае здалёк і няўпэўнена:

— Хто яго ведае, можа, і праўда...

Янка здагадваецца, якія думкі трывожаць бацькаву душу, і каб патрапіць у іх плынь, паціху пытаецца:

— А ці шукаў хто, татачка?

— Дзіва што, шукалі,— уздыхае бацька.

— І не знайшлі? — нецярпліва пытаецца Янка.

— О ты, Ясю, яшчэ не ведаеш пушчы. Яна можа нагнаць на чалавека такога страху, што калі хто і знойдзе тую кветку, дык пакіне і ўцячэ...

Янка ўсхопліваецца з месца. Ён выпростваецца на ўвесь свой дзіцячы рост. У голасе пачулася няўрымслівая адвага.

Бацька, сумеўшыся, паглядзеў на сына і ласкава сказаў:

— Рана табе, Ясю... Паглядзі коней ды кладзіся спаць. Заўтра нацямочку павязем збожжа ў млын...

Захінуўшыся ў доўгі кажух, Дамінік Луцэвіч адварочваецца ад агню. Янка адышоўся ад вогнішча. І адразу ж цемра асляпіла яго. Але паступова вочы пачалі прывыкаць да ляснога мораку. Вось ён памацаў нагамі сцежку, стаў заўважаць і дробны зараснік паміж дрэў. Але чым далей у лес, тым вусцішней і трывожней. Невядомая сіла ўжо запаланіла ўсю істоту. Так і вабіць, так і цягне ісці далей і далей.

Расхінаючы рукамі голле, Янка ўваходзіць у самую глыб пушчы. Вакол насцярожаная цішыня. Толькі чуваць, як патрэсквае сухое ламачча. Сонная спалоханая птушка ўспырхвае з-пад самых ног. Хістанула цяжкай лапай замшэлая яліна. Сцежка канчаецца. Трэба пералазіць цераз паваленае старое дрэва. Хлопчык хапаецца за яго сухія сукі. Яны трашчаць і ломяцца ў руках. Чым далей у лясныя нетры, тым гусцей папараць. Цэлыя лясы густой высокай папараці. Цяжка прабівацца праз яе гушчыню. Буйнымі халоднымі кроплямі сыплецца

раса. Янка не заўважае, што вопратка на ім прамокла. Ён прадзіраецца праз нетры папараці. Знянацку мільгануў агеньчык. Але што за дзіва: ён не гарыць, а блішчыць кволым, халодным святлом.

Янка нагінаецца, разграбае прэлае лісце, падымае крохкі круглячок, сціскае яго, і збукцвая пацяруха сыплецца паміж пальцаў. Над галавой, над цёмнымі ялінамі пачынае займацца золак...

Начлежнікі яшчэ спалі, калі ён вярнуўся да агню. Не спаў толькі ўстрыжованы Луцэвіч. Ubачыўшы вымаклага, прадроглага і зняможанага Янку, ён здагадаўся, чаго сын блукаў па лесе ў гэтую ноч. Ён зняў з Янкі мокрую світку, разапнуў яе на галіне, падкінуў у агонь сушняку і ўхутаў хлопчыка ў свой кажух.

— Грэйся.

— Тату, а ты верыш? — няўпэўнена спытаўся сын.

— Без веры, Ясю, нельга жыць.

— Толькі ты не кажы нікому, татачка... — паціху папрасіў Янка і, памаўчаўшы, дадаў: — Засмяюць...

— А навошта казаць, — супакоіў бацька. — Не ты адзін...

— І ты шукаў, татачка? — у здзіўленым узрушэнні падняў галаву Янка.

— Я ўсё жыццё шукаю, сыночак...

Хлопчык дапытліва паглядзеў на бацьку. І толькі цяпер ён зразумеў, што не папараць-кветка займае душу старога. У жыцці ёсць больш цяжкі клопат.

Жалейка

Разбітая калясьмі гразкая дарога. Паўзуць дзве фурманкі, нагружаныя хатнім скарбам: Луцэвічава сям'я едзе на новае прыстанішча. На першым возе — бацька з сынам, на другім — маці з дочкамі.

Восень. Голыя палі. На прыдарожных дрэвах трымціць зжоўклае лісце. Чырванеюць арабіны.

Дзень хмурны, імжыць дождж. Па ржэўніку разбрылася чарада кароў. Каля іх снуе малы пастушок, склікае статак.

Янка доўга ўглядаецца ў падпаска, тулячыся да бацькі.

— Тата, куды мы едзем?

— На чужую зямлю, сынку.

— А сваёй мы ніколі не мелі?

— Мелі некалі, даўно, калі я быў вось такім, як ты. Але князь Радзівіл сагнаў з зямлі майго бацьку. Сагнаў і хату, гняздо наша, раскідаў, каб і зачапіцца душою не было за што...

— Як жа гэта? І ніхто не заступіўся? — падняў на бацьку здзіўленыя вочы Янка.

— Хто заступіцца,— махнуў рукою Луцэвіч.— Іх сіла, іх і права. У суд быў падаў бацька. Ды хіба багатаму з бедным судзіцца? Пакуль з багатага пух, то з беднага дух. З таго часу і бадзяемся, шчасця шукаем,— дадаў ён з горкай усмешкай у голасе і паварушыў лейцамі: — Н-но, весялей, браток! Хутка прыедзем.

Душа хлопчыка поўніцца няяснай трывогай. Што іх чакае на чужым хутары? У горадзе бацька купіў бы свайго каня і ездзіў рамізнікам. Янка навучыўся грамаце. Ён так любіць чытаць, што кожнай кнізе радуецца, як вялікаму шчасцю. Ці давядзецца яму зноў пабачыць кнігу?

Плача, галосіць берасцяная жалейка. Янка ўслухоўваецца ў яе самотныя гукі. Малы падпасак падбегам спяшаецца да дарогі. За ўвесь доўгі і нудны дзень гэта ўсё ж падзея — едуць у свет людзі, усёй сям’ёй. Дзіцячая дапытлівасць і цікаўнасць так і свецяцца ў вачах пастушка. Ён стаіць пры самай дарозе, басанож, на жытнім іржышчы. Вопратка на ім — лата на лаце, вышмарганая шапка-стаўбун ссунулася на самыя вушы.

Захутаны ў стары кажух, Янка не зводзіць вачэй з падпасака.

— Цяжка яму, малому, — гаворыць ён бацьку.

— Гора, сынку, не пытаецца — цяжка ці лёгка, — адказвае Луцэвіч і глыбока ўздыхае.

На руках у маці плача малое дзіця.

Паўзуць адна за другой фурманкі. Далёка ўжо астаўся пастушок, але Янка ўсё яшчэ глядзіць у той бок: лёс малага парабка не дае спакою яго думкам.

Бязлітасны вецер, налятаючы на прысады, зрывае лісце і кідае яго на дарогу, у глеістыя каляіны, пад самыя калёсы.

Амаль да зямлі прыгінае віхар і малады дубок, што стаіць на адзіноце. Але той упарта не паддаецца, і як толькі мінае навала, адразу ж выпростаецца і стаіць — гнуткі і стромы — і, радуючыся перамозе, зноў паціху шуміць над дарогай.

Лірнік

Карчма на дарожным скрыжаванні. Тут заўсёды поўна людзей, што шукаюць работу: парабкі, цесляры, грабары, фурманшчыкі.

— Ці ёсць хто з-пад Барысава? — пытаецца ў гурце мужчын Дамінік Луцэвіч.

— Я з-пад Барысава,— адказвае селянін з сякерай за поясам.

— Чуў, лясы ў вас пад поле карчуюць. То як там зямля родзіць?

Селянін махае рукой:

— Ты лепш спытай — на што яна нас саміх на свет нарадзіла... А ў цябе, чалавеча, які клопат?

— Ат, браце,— толькі свайму ворагу пажадаць.

— Бяда, мабыць, якая.

— А такая, што хоць ты жыўцом у пятлю лезь,— горка ўздыхае Луцэвіч.— Учора пазваў мяне пан і загадаў выбірацца. Не сплаціў, кажа, арэнды — вон з хаты. Вон і вон, як на сабаку валацужнага... Такі, брат, іх закон і праўда...

Стары Дамінік змаўкае. Маўчыць і яго субяседнік, які, відаць, таксама нямала зазнаў у жыцці, таму і ведае, што бядзе словам не вельмі паможаш.

— А сям'іска вялікае маеш?

— Сямёра, а гэта — самы большы, памочнік мой,— паказвае Луцэвіч на Янку, што стаіць воддаль у кутку.— Да навукі горнецца, без кнігі жыць не можа, такі цікаўны і здатны. Вучыцца б яму. А я яго з дзіцячых гадоў у ярмо ўпрог... І спосабу іншага няма... Няўжо ж і дзесям нашым такая, братка, доля, як і нам?..

Невыказная крыўда і адчай сціснулі горла. Луцэвіч ужо не можа вымавіць слова...

Ля сцяны, у цёмным куце, прытуліўся жабрак, абвешаны торбамі. На каленях у яго ліра. Ён круціць корбу і не то спявае, не то расказвае:

А той слаўны Кастусь,
Той адважны Каліноўскі:
— Жыві, кажа, народзе,
Жыві ў шчасці, свабодзе,

І часам успомні пра Яську свайго,
Што загінуў для добра твайго,
А калі слова праройдзе ў дзела,
Тады за праўду станавіся смела...

Падлетак Янка прагна ўслухоўваецца ў апавяданне лірніка, потым нахіляецца і пытае:

— А каб цяпер, дзеду, усе людзі сабраліся ды на паноў?..

Лірнік спалохана перапыняе:

— Што ты, што ты, хлопча...

— А Каліноўскі не збаяўся,— стаіць на сваім Янка.
І ў голасе яго чуецца горды выклік.

Лірнік ласкава бярэ хлопца за руку, садзіць каля сябе.
І паціху, ужо толькі яму аднаму расказвае далей:

— Не збаяўся, голубе. Не збаяўся. І на вісельню ішоў з паднятай галавой. Пасярод горада вешалі, у Вільні. Народу збеглася. Што там рабілася! Жандары, як звяры — так і шныраць вачамі. Пад шаблямі вывелі яго на памост, а ён глянуў на нас — малады, прыгожы,— пакланіўся ўсім і кажа:

— Стойце, людзі, за праўду, праўда заўсёды верх возьме!

Гора

Задзірванелае ляда ледзьве паддаецца сашніку. Па разоры за плугам ідзе Янка — босы, у палатнянай, на-росхліст, сарочцы. Вецер блытае валасы. Араты з усяе сілы налягае на плуг, каб памагчы зняможанаму каню.

— Но, мой браце, но, мой мілы...

Твар залівае пот, сохнуць, смягнуць губы. З канца палетка, насустрач аратаму, у павязанай па самыя вочы белай хусціне, спяшаецца дзяўчынка. Нядобрае прадчу-

ванне сціскае сэрца Янкі. «Няўжо?» — выбліскае, як маланка, думка.

Янка ўжо даўно ўбачыў, што бяжыць да яго сястра Лёдзя. Перад сабой яна трымае цяжкую дубовую біклагу. Добра глынуць халоднай вады, асвятляецца. Янка аблізнуў засмяглыя губы. Але тая трывога, што кранула сэрца, раптам сціснула вострым болем усю істоту, калі ён зблізку ўбачыў твар сястры. Араты спыніў каня. Хоць дзяўчынка і адводзіла вочы і, не могучы аддыхацца ад хуткае бягі, яшчэ не вымавіла ніводнага слова, брат ужо здагадаўся, што ізноў жахлівы госць. Зусім нядаўна памёр бацька — без пары, без часу. Надарваўся на гэтым вась панскім полі, карчуючы расцяробы і варочаючы каменне. А неўзабаве зноў няшчасце — увалілася шкарлятына. Злеглі ўсе дзеці. Заўчора памёр Казік. Ледзь падняліся Маня, Анця і вась Лёдзя. Сабіна і Гэля ляжаць плазам. Раніцай, калі ён выязджаў у поле, сёстры былі ў непрытомнасці.

— Чаму ты маўчыш? — у трывозе пытаецца Янка.

Малая, усё яшчэ цяжка дыхаючы, падае яму біклагу.

Араты, адкінуўшы назад галаву, прагна п'е ваду, якая льецца па змарнелым твары, па грудзіне, па чорнай ад поту сарочцы.

— Чаму ты маўчыш? — перапытвае ён і падымае на сястру насцярожаныя вочы.

Лёдзя раптам заходзіцца плачам.

— Няма ўжо, братка, іх. Памерлі Сабіна і Гэля...

Калі Янка прыбег дадому, малыя нябожчыцы ляжалі ўжо на сталё, накрытыя белым паркалём. Над імі стаялі заплаканыя сёстры, слабыя, знясіленыя хваробай. Ломячы ў распачы рукі, галасіла маці:

А вочанькі ж мае ясныя,
Як рана вы закрыліся;

А ножанькі ж мае лёгкія,
Як рана вы стаміліся;
А ручанькі ж мае белыя,
Як рана вы счапіліся...

— Нех бэндзе пахвалёны...— пачулася з парога.

У хату ўвайшоў ксёндз. Ніхто яго не зваў. Ён сам не мог мінуць такога здарэння. Па нудным абавязку ён хрысціць нябожчыц, потым Янку, сясцёр, гаспадыню.

— За што нам такая кара? — пытаецца маці. — За што?

Слуга Божы не асабліва зважае на гора і адчай маці. Сам ён далёкі ад чужое бяды. Робячы засмучаны выгляд, ён моршчыць лоб, намагаючыся нешта разлічыць і ўзважыць, потым падыходзіць да Янкі:

— Пахаванне вам абыдзеца ўдвая даражэй...

Да маці яшчэ не дайшоў сэнс гэтых жахлівых слоў. Яна чакае спагады, спачування ў сваім невыказным горы, але ксёндз спакойна тлумачыць:

— Адна плата за адну галаву, а за дзве...

Янка ўвесь аж скалануўся.

— Тут не кірмаш! — ледзь стрымаўся ён ад абурэння.

— Нех бэндзе пахвалёны...— прамармытаў ксёндз, адступаючы да дзвярэй, і па той бок парога пагразіў пальцам: — Пабойся Бога!

Бровар

Зноў дарога. З клункам за плячыма, з арэхавым кійком ідзе Янка. Лета ў самай сваёй гарачай пары. Цяжкі, глухі стогн разлягаецца над сенажаццю. Звон мянташак, посвіст кос — і нацятая, як струна, цішыня спякотнага поўдня: усё зліваецца ў адвечнай песні, сэнс і лад якой зразумелы толькі таму, хто з малых гадоў зазнаў гаркоту і радасць, пакуту і асалоду працы.

Ад дарогі разбегваюцца вузкія палосы вяскоўцаў. Стрыміць на жытнім палетку без пары збялелы колас. Сям-там ужо стаяць першыя снапы. Па каліву ловіць сярпом свой вузкі загон жанчына. Пры ёй на козлах у начоўках заходзіцца з плачу дзіця. Двое мурзатых малых сядзяць у прыдарожным пяску і дапытліва глядзяць на вандроўніка.

Янка здымае шапку і вітаецца з жанчынай.

Усё знаходзіць сваё месца ў яго душы: і самотная жняя, і гурт касцоў на лузе, і палявая дзічка на мяжы, і тужлівая калыханка, якую спявае маці.

Высокім комінам дыміць панскі бровар. Увайшоўшы ў вароты, па дзядзінцы, зарослым густым трыпутнікам, Янка паварочвае ў кантору. Не сустрэўшы прыказчыка, пастукаў у дзверы. Па грозных выкрыках, якія чуліся адтуль, ён зразумеў, што крычыць, пэўна, той, хто распараджаецца. Яму ж якраз і патрэбен распарадчык.

Але, адчыніўшы дзверы, Янка сумеўся ад неспадзяванасці. За сталом стаяў сам гаспадар маёнтка, а перад ім у зашмальцаванай, закапцелай тужурцы — броварны качагар. У гнеўным узрушэнні памешчык нават не звярнуў увагі на старонняга, а можа, палічыў за канторшчыка.

Раз'юшаны ад злосці, памешчык размахваў лістком паперы, час ад часу падносячы яго да твару качагара.

— Чыя работа? — ужо не валодаючы сабой, закрычаў ён.

Узяўшы лісток, качагар доўга разглядаў, доўга чытаў па словах рэвалюцыйныя заклікі, паварочваў лісток у розныя бакі, нават падняў і праверыў на святло.

— Чыя? — нецярпліва перапытаў гаспадар.

— Ваша, — спакойна сказаў качагар.

Памешчык падхапіўся і грукнуў кулаком па стале:

— Ты людзей бунтуеш?

— Голад бунтуе, — сказаў качагар. І на твары яго не скранулася ні адна жылка.

Памешчык выбег з-за стала. Ён ужо страціў уладу над сабой.

— Дык што, — закрычаў ён прарэзліва на ўсю кантору, — я павінен садраць з сябе апошнюю кашулю і аддаць табе?! Н-на! — і ў ашалелай злосці ўхапіўся за каўнер, які трэснуў і астаўся ў руцэ.

Качагар весела зарагатаў. Не вытрымаў і Янка. Убачыўшы нарэшце, што гэта не канторшчык, памешчык шпурнуў дадолу свой белы каўнерык і ўтаропіўся вачамі ў Янку:

— Табе чаго?

— Чуў, работа ёсць.

— Адкуль? Чый?

— Іван Луцэвіч завуся. А адкуль — і сам не ведаю, — горка ўсміхнуўся ён.

Памешчык на хвіліну задумаўся, нешта ўспамінаў:

— Луцэвіч? Можа, сын таго, што ў мяне на арэндзе жыў?

— Сын.

На твары пана паявілася не то цікаўнасць, не то здзіўленне. Можна падумаць, што яму прыемна бачыць сына свайго колішняга арандатары.

— Ай, яй, яй, як час ляціць,— дзівіцца памешчык.— Ну, а сам Луцэвіч?

— Памёр бацька.

— Добра,— пераходзіць ён адразу ж на гаспадарскі тон.— Ёсць работа. Я пастаўлю цябе прыказчыкам. Будзеш глядзець, каб парадак быў...— і кідае гнеўны пагляд на качагара.

— Не,— рашуча гаворыць Янка.

— На чорную работу! — злосна крыкнуў памешчык і павярнуўся да дзвярэй.

— Ну, што ж,— сказаў Янка.— Дзякуй і за чорную. Толькі б сумленне было чыстае.

Мужык

У цеснай бакоўцы трымціць агенчык газойкі. Пры яе цьмяным святле Янка схіліўся над спісаным лістком паперы.

Ноч. Усе даўно спяць. Добра ў цішыні. Думкі бягуць адна за адной — лёгка і вольна.

Незаўважна ў пакойчык уваходзіць маці.

— Ты не спіш, мама? — здзіўлена пытаецца Янка.

— Кагадзе ўстала, сыноч. Світае ўжо.

— А я і не згледзеў, як ноч мінула.

— Усё кнігі чытаеш?

— Кнігі, мама, вучаць, як жыць. Паны і падпанкі нас за людзей не лічаць, але яны яшчэ ўбачаць — хто мы. Ты паслухай, мама:

Што я мужык, усе тут знаюць,
І як ёсць гэты свет вялік,

З мяне смяюцца, пагарджаюць,—
Бо я мужык, дурны мужык...

У цеснай баковачцы звiніць малады, смелы і горды
голас:

Але хоць колькі жыць тут буду,
Як будзе век тут мой вялік,
Ніколі, браткі, не забуду,
Што чалавек я, хоць мужык.

Маці, падпёршы рукой твар, ловіць кожнае слова —
такое блізкае і зразумелае. На вачах яе выступаюць слёзы.

І кожны, хто мяне спытае,
Пачуе толькі адзін крык:
Што хоць мной кожны пагарджае,
Я буду жыць — бо я мужык!

— Хто гэтак напісаў пра нас, сынку?

Сумеўшыся ад нечаканага запытання, Янка пераводзіць пагляд на подпіс, які пастаўлены пад вершам, і паціху гаворыць:

— Янка Купала, мама.

— Харошы чалавек,— сказала маці.— Яму можна верыць.

У людзі

Гэту карчму на гасцінцы Янка памятае з дзіцячых год. З бацькам яны спыняліся тут, каб перабыць ноч. Сюды сыходзіцца розны люд, каб напытаць работу, пачуць, што робіцца на свеце. Суботнім вечарам, ідучы да маці, Янка не мог мінуць даўняга прытулку.

Яшчэ з парога ён убачыў постаць сівога жабрака, што сядзеў з ліраю на каленях. Па тым, як стары белымі

застылымі вачамі глядзеў перад сабою, Янка зразумеў, што лірнік аслеп. Пры ім сядзеў малы хлопчык. Ён быў дзеду за павадыра. Але сляпы меў, відаць, чуйны слых. На кожны скрып дзвярэй паварочваў галаву і пра нешта пытаўся ў хлопчыка. Старому цікавы быў кожны прышлы чалавек.

— Добры вечар, дзеду,— падыходзячы да лірніка, прывітаўся Янка.— Даўно-даўно вас тут не было...

— Дзіва што, свет вялікі...— няпэўна адказаў стары.

— Я ж вас яшчэ малым хлопчыкам слухаў,— сказаў Янка. І, нахіліўшыся, дадаў: — Пра Каліноўскага расказвалі...

— Што ты, голубе?.. Што ты?..— спалохана зашаптаў сляпы жабрак.— Ніякага Каліноўскага я не бачыў і не знаў.

Пачуўшы Янкаву размову з жабраком, з лавы падняўся пажылы, трапяткой натуры чалавек.

— А я ж чуў, браткі...— і, сумеўшыся, спыніўся.— Не ведаю, ці казаць...— і, пачухаўшы патыліцу, дапытліва паглядзеў на Янку.

— Кажыце, дзядзька Раман...— сказаў Янка.

— Чуў я, браткі, што зноў павяленне было ад самога гасудара-імператара — маніхвест. Ты, Іван,— граматны, то ці праўда?

— Быў маніфест,— сказаў Янка.

— А Божа ж мой! — пляснуў рукамі Раман і аж закалаціўся ўвесь.

— То гэта зноў будуць страляць?

— Каго? — падаў з кутка спалоханы голас гаспадар.

— За што? — абступілі Рамана спалоханыя падарожнікі.

— А жыцця б яны не ведалі, за што...— сказаў Раман.— Гэта ж яшчэ як той першы маніхвест выйшаў, дык колькі людзей у Мінску палажылі...

Загаварыў, нарэшце, і лірнік, які ўвесь час маўчаў.

— Чуў і я, людцы пра гэта,— вымавіў ён і, крануўшы корбу, паціху заспяваў:

Чуў, як у Мінску было бліз вакзала:
Крыві нямала зямля папівала;
Трупаў, калекаў няшчасных без ліку
К зямлі прыпала, а з энку і крыку
Вокал гудзела, як дзе на пажары,
Аж нават сонца схавалася ў хмары.
Вось тут пазнай, ці свабоду нам далі,
Ці ашуканствам у бойню загналі...
Цяпер жа ўсякі па-свойму тут судзе:
Адны талкуюць, што горш яшчэ будзе,
Што цяпер стрэльбы грымяць каля хатаў.
Будуць жа потым паліць і з гарматаў,
А іншы кажа, што цар нацарыўся,
Што досыць крыві ён нявіннай напіўся...

Янка ўжо не можа схаваць свайго ўзрушэння.

— Ну вось,— гаворыць ён паціху самому сабе,— ну вось і я пайшоў па сваёй зямлі... Дзе вы ўзялі гэтыя словы, дзядуля?

— Між людзей наслухаўся, дзеткі. Семдзесят гадоў хаджу па свеце. Што чую, пра тое і расказваю.

— «Досыць крыві ён нявіннай напіўся...» — шэпча нечаканя, страшныя словы дзядзька Раман, але ранейшага страху ўжо няма ў яго вачах. Давер за давер, шчырасць за шчырасць — і ён ужо ўсёй істотай горнецца да людзей, каб выказаць усё, што не дае спакою.

— А я ж і яшчэ чуў... — пошпакам вымаўляе ён і азіраецца наўкола.

Цікаўныя абступаюць Рамана.

— Што ты чуў? — нецярпліва перапытвае барадаты мужык, трымаючы перад сабою ў лубках пілу.

— Яно мо і няпраўда,— не адважваецца Раман.—
Боязна і казаць.

— Тут усе свае людзі,— падбадзёрвае Янка.

Пераходзячы зусім на шэпт, Раман нарэшце давярае сваю тайну.

— Чуў я, мужчынкі, што законнага цара ўжо няма...

Збіты з панталыку такой неспадзяванкай, карчомны люд на нейкую хвіліну няе. Чуецца невыразнае мармытанне, здзіўленыя перамовы, потым нецярплівыя галасы:

— Як няма?

— А дзе ж ён?

— Здырдіўся! — упэўнена адрэзаў Раман, горды, што адным махам унёс поўную яснасць...

— Айца і Сына і Святога Духа,— зашаптаў спалоханы барадаты пільшчык.

— Ты пачакай хрысціцца,— перапыніў раптам пасмялелы Раман, — пачакай. Ён яшчэ не гэтае... не зусім, але ўжо недалёка ад гэтага. Кажуць, як пачалося ў Пецярбурзе і па ўсёй Расіі, як запалалі ўсюды панскія маёнткі, дык ён галавою памуціўся і адно па-сабачы дзень і ноч брэша: гаў-гаў-гаў!.. а той, што цяпер Мікалай, цар усяе Русі, дык ніякі ён не Мікалай...

— А хто? — пачуўся дзіцячы голас хлопчыка-павадыра.

— Ніякі не Мікалай, а Кузьма, адстаўны хведхвель, ды і таго міністры ледзь угаварылі, каб ён на прастоле сеў,— выклаў нарэшце сваю навіну Раман і яшчэ раз акінуў паглядам людзей, многія з якіх убачылі ўжо, што вясёлы гаварун проста рашыў пацешыць іх.

— Мікалай ці Кузьма, а жыцця нам няма,— уздыхнуў лірнік.

— Марочыш галаву, аж моташна слухаць,— сказаў пільшчык.

— А ты чаго хацеў? — накінуўся на яго Раман. — Каб я дзень і ноч плакаў? Трасцы! Няхай ворагі мае плачуць. А яны яшчэ паплачуць, ой як паплачуць. Цярпеў, цяргеў, браткі, мужык, ды цярпенне лопнула. Усе думаюць — дурны мужык, нічога не цяміць, а ён дурны, дурны, ды як скажа такое, што вочы на лоб павылазяць. «І кожны, хто мяне спытае, пачуе толькі адзін крык, што хоць мной кожны пагарджае, я буду жыць — бо я мужык!» Чулі? Во гэта — мужык! Янка Купала завецца.

Шырока адкрытымі вачыма, поўнымі радаснага здзіўлення, Янка глядзіць на дзядзьку Рамана, потым устае з лавы, бярэ яго цяжкую, нязвыклую да шчырага сяброўскага поціску руку.

— Дзякуй вам, дзядзька Раман, дзякуй. За харошыя душэўныя пачуцці... Каб вы ведалі, як гэта дорага для мяне...

Цяпер ужо сам Раман сумеўся ад нечаканасці. Адразу ён ніяк не можа ўцяміць, што адбылося. Калі сэнс падзеі нарэшце даходзіць да свядомасці, ён у здзіўленні доўга глядзіць на Янку. Не рашаючыся наблізіцца, ён, наадварот, — яшчэ далей адыходзіць і здалёк зноў, як бы па-іншаму ўжо глядзіць на хлопца:

— Ты?

— Я, — паціху адказвае з вінаватай усмешкай Янка.

— Купала? — перапытвае Раман.

— Ціха, дзядзька, ціха, — разгубіўшыся і пачырванеўшы ад сораму, просіць Янка.

Але людзі пачулі ўжо дарагое імя мужыка, які сказаў пра іх такія смелыя словы.

Заварушылася ўся карчма, здзіўленая нечаканай навіною.

— Янка Купала! — пачуліся радасныя выклікі.

— Дзе?

— Каторы?

— Во гэты?

— А братачка!..

— А я ж думаў ён далёка, аж ён тут...

— Гэткі, які мы...

— Такі пра нас усю праўду скажа! — з гордасцю вымавіў пільшчык.

Цяпер ужо і дзядзька Раман упэўнена падышоў да Янкі, моцна ляпнуў па плячы і шчасліва засмяяўся.

— Янка Купала! — горда сказаў ён, потым хітравата з дакорам дадаў: — А казаў нам, што Іванам завешся. Дальбог, мне даўно ў галаву цюкнула, што ты не Іван...

Апавяданне з жыцця Якуба Коласа

Волат слова народнага

— Паслухай, тата, верш. Называецца «Вясна»...

У вершыку было ўсяго шэсць радкоў — аб тым, як ідзе вясна, растае снег, як сонца прыпякае, як трашчыць на рэчцы лёд, як першы бусел прыляцеў, потым шпак, а за ім услед — жураўлі.

І зіма, як дым, прапала!

Зелянее луг, ралля.

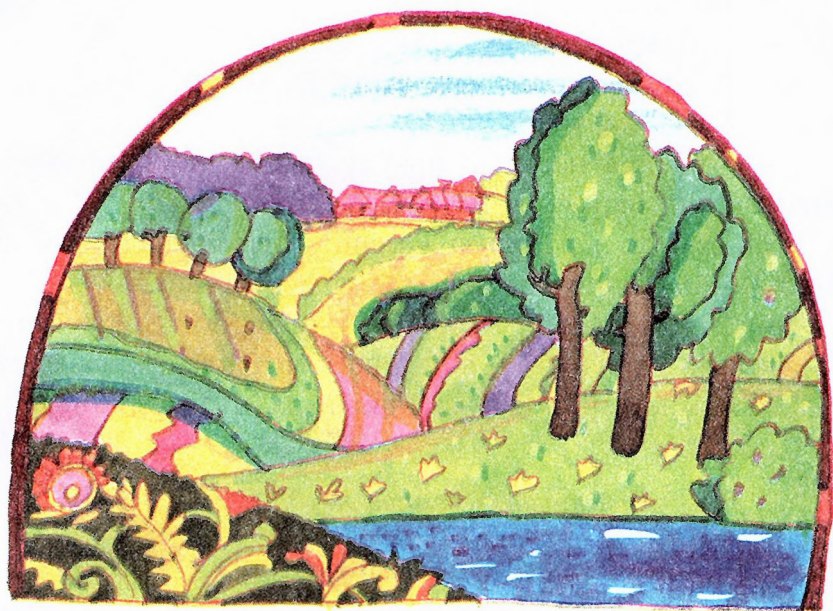
Як ад болю ачуняла

Наша родная зямля.

Бацька ўважліва праслухаў і сказаў толькі адно слова: «Добра». А калі даведаўся, што верш склаў сын, абняў яго, пацалаваў і даў сярэбраны рубель.

Гэта быў першы ганарар за першы твор, калі будучаму паэту было ўсяго дванаццаць гадоў.

Калыска яго маленства — Нёман. Паблізу гэтай песенна-казачнай ракі ў сям'і лесніка ён нарадзіўся. Можа

быць, Нёман і даў такі шырокі размах яго творчасці, такую светлую плынь ранняй лірыцы паэта.

Тут праходзілі яго дзіцячыя і юнацкія гады. Засценак Акінчыцы, хутар Ласток, сядзіба Альбуць, урочышча Смалярня, вёска Мікалаеўшчына — гэтыя змалку любяыя яго слыху назвы гучалі і бачыліся яму ўсё жыццё, як водгулле любімых песень, як самыя дарагія і заповітныя вобразы.

Вобразы мілыя роднага краю,
Смутац і радасць мая!
Што мае сэрца да вас парывае?
Чым так прыкованы я

К вам, мае ўзгорачкі роднага поля,
Рэчкі, курганы, лясы,
Поўныя смутку і жальбы нядолі,
Поўныя сумнай красы?

Так не раз звяртаўся ў думках і ў сваіх вершах да гэтых мясцін, да характава прыроды наднёманскага краю Якуб Колас. А хто не помніць, якімі словамі, поўнымі душэўнага замілавання, пачынаецца яго паэма «Новая зямля»?

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны маёй убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю.

Цяпер гэту паэму ведаюць, любяць чытаць не толькі ў Беларусі, але шырока ў свеце на мовах іншых народаў, якія па гэтым творы адкрываюць, спазнаюць нашу зямлю, характар нашага народа, яго жыццё, гісторыю, побыт, звычаі.

Аб чым гэты, незвычайнай мастацкай праўды, твор?

Усе, хто яго чытаў, вывучаў у школе, ведаюць, што Якуб Колас у паэме паказаў жыццё сваёй сям'і, яе беды, няшчасці, прыгоды, радасці, уцехі, клопаты і трывогі, імкненні і надзеі такімі, якімі жылі ў той час сотні і тысячы сем'яў, што марылі аб свабодзе, аб кавалачку зямлі. Блізкія і родныя паэта пазнавалі ў паэме саміх сябе і да драбніц знаёмыя падзеі, апісаныя ў творы. Каму пашчасціла пабываць на радзіме Коласа ўжо ў наш час, напэўна, памятаюць, якім незабыўна выдатным экскурсаводам па ўсіх заповітных мясцінах быў родны брат паэта Іосіф Міхайлавіч, дзядзька Юзік, як усе ласкава і проста звалі яго. Ён радаваўся кожнаму, хто прыходзіў, прыязджаў сюды, асабліва дзецям, школьнікам. Водзячы жаданых дзяцей па сцежках, змалку знаёмых яму, паказваючы лясныя паляны, дзе калісьці з братам збіралі суніцы, сасновыя дзялянкі, шчодрыя на грыбы баравікі, і старыя

асіннікі, дзе аж чырвона было ад асавікоў, дзядзька Юзік усё гэта суправаджаў вершамі Коласа. Любая кладачка цераз ручай, лясная крынічка, стогадовыя велічныя і самотныя ў сваім задуменні дубы на беразе Нёмана — усяму ў апавяданнях Іосіфа Міхайлавіча знаходзілася дакладная адпаведнасць у братавай паэме. Ён так яе любіў, што ведаў амаль усю на памяць.

«Новая зямля» ва ўдзячнай памяці ўжо некалькі пакаленняў беларусаў. Касманаўт Пётр Клімук, вярнуўшыся з працяглага палёту вакол планеты, з захапленнем расказваў, як з касмічных зорных вышынь ён спасцігаў не толькі веліч Радзімы, але і чарадзеяства паэзіі, хараство гучання роднага слова, чытаючы па памяці раздзелы з «Новай зямлі», што запалі яму ў душу са школьнай парты.

Я ўспамінаю, як любіў «Новую зямлю» Кузьма Чорны. На дарогах нашых нялёгкіх вандровак у гады вайны, у прыфрантавой Маскве ў яе самыя трывожныя дні ён як вялікую ўцеху для сябе, для падтрымкі нашага настрою часцей за ўсё ўспамінаў найбольш вясёлыя здарэнні і прыгоды, апісаныя Коласам у паэме, асабліва тыя, дзе дзядзька Антось першы раз трапляе ў горад. Кузьма Чорны рыхтаваўся да грунтоўнага даследавання коласаўскай эпапеі і горка шкадаваў, што значная частка зробленай работы засталася ў Мінску разам з усімі рукапісамі. Высока цаніў «Новую зямлю» выдатны рускі паэт Аляксандр Твардоўскі, неаднойчы выказваючы сваё захапленне жыццёвай сілай гэтага твора, шырокім ахопам падзей, яркай мастацкай праўдай характараў.

Нават калі не разглядаць усю біяграфію, увесь творчы шлях Якуба Коласа, а толькі акінуць вокам, якія падзеі адбыліся ў яго жыцці, калі стваралася гэтая энцыклапедыя народнага жыцця беларусаў, дык і тады мы ўбачым, што трэба было быць сапраўдным волатам

духу, чалавекам вялікай волі і нязломнага характару, валодаць мужным і самаахвярным талентам, каб слова за словам, радок за радком скласці гэты найвялікшы твор нашай паэзіі, якім заўсёды будзе ганарыцца беларуская літаратура...

Успомніце: пасля заканчэння Нясвіжскай семінарыі дваццацігадовы настаўнік едзе на Палессе, у Люсіна і Пінкавічы, вучыць дзяцей.

Якія тады былі вучні? Дзеці бедных сялян, у лапцях, зрэбных кашулях, у даматканых святках, з палатнянымі торбачкамі, у якіх насілі за плячамі кніжкі-чытанкі, сшыткі, бутэлечкі з чарнілам ды яшчэ і полудзень: скібку хлеба, дзве-тры вараныя бульбіны, скрылікі сала, калі ў каго было. Усе яны вельмі любілі свайго настаўніка, прагна ўслухоўваліся ў кожнае яго слова. Хутка па ўсім наваколлі пайшла пагалоска пра чулага і спагадлівага чалавека, які «ўсё ведае і вучыць толькі дабру». І пачалі да яго хадзіць сяляне, як да свайго дарадчыка і заступніка, з усімі крыўдамі і скаргамі. Вядома, што гэта не спадабалася папу, валасному пісару і ўрадніку. І сталі яны дамагацца, каб выжыць настаўніка. Царскія чыноўнікі перавялі яго на Міншчыну, у вёску Верхмень, бліжэй да паліцэйскага вока з самай губерні, а неўзабаве і зусім звольнілі з працы. Гэта быў 1906 год, калі ў першым нумары газеты «Наша доля» паэт апублікаваў свой першы верш «Наш родны край». Хутка газета была закрыта. Царскі ўрад не дазваляў беларусам гаварыць на сваёй мове.

Якуб Колас прыязджае дадому, але не сядзіць без працы. Удзень вучыць дзяцей па хатах, а ночамі піша новыя творы. Усё часцей і часцей прыходзяць да яго настаўнікі з навакольных вёсак. Гэтак патаемна рыхтаваўся настаўніцкі з'езд, месцам якога быў абраны лясны хутар Лядзіны на беразе Нёмана. Паліцыя высачыла

дзень і збор з'езду. Усіх яго ўдзельнікаў пазвальнялі з настаўніцкай працы і пачалі весці следства. А пакуль рыхтаваўся суд, Якуб Колас, жывучы ва ўрочышчы Смалярня, напісаў свой славуты школьны падручнік «Другое чытанне для дзетак беларусаў».

Для нашых чытачоў цікава будзе ведаць, што сярод удзельнікаў падпольнага з'езду быў яшчэ адзін настаўнік, які потым стаў вядомым і любімым дзіцячым пісьменнікам,— Янка Маўр. Сустрэўшыся з Якубам Коласам, ён стаў яго верным і бліжнім другам на ўсё жыццё.

Асуджаны на турэмнае зняволенне, Колас тры гады мусіў адседзець у мінскім астразе. Аднак і тут ён не змарнаваў ніводнай хвіліны. У турме пачаў «Новую зямлю». Тут было напісана адзінаццаць раздзелаў — амаль палова ўсёй паэмы. Далейшыя часткі твора складаліся ў не менш цікавых умовах, звязаных з падзеямі гісторыі і жыцця самага паэта: пачалася імперыялістычная вайна, і яго прызываюць у войска, дзе ён нямала выцерпеў пакут і нягод.

Вярнуўшыся ў Мінск, Якуб Колас нарэшце завяршае «Новую зямлю», якая пісалася ажно на працягу трынаццаці гадоў. Адначасова з ёю складаўся і другі выдатны, цяпер шырока вядомы і любімы ўсімі твор «Сымон-музыка».

Немагчыма засаб пералічыць усё, што стварыў наш вялікі пісьменнік у паэзіі, прозе, драматургіі, колькі цудоўных і любімых казак, апавяданняў і вершаў напісаў ён для моладзі, для нашых юных чытачоў. Гэта быў сапраўдны нястомны сейбіт на ніве беларускай літаратуры, асветы, навукі, культуры. І нездарма яго імя з такой пашанай і любоўю вымаўляецца намі разам з імем яго слаўнага аднагодка, паплечніка і сябра Янкі Купалы.

Янка Купала і Якуб Колас... Чыё сэрца не адгукнецца пачуццём захаплення творчым подзвігам гэтых двух

слаўных сыноў беларускай зямлі, якія навечна ўвайшлі ў народную памяць, як казачныя браты-волаты, што разам узняліся на змаганне за народнае шчасце і гэтаму змаганню аддалі ўсе сілы, жыццё і талент!

Яны ўпершыню ўбачыліся ва ўзросце, калі ім было па трыццаць гадоў. Знаючыся па творчасці, з прагнай цікаўнасцю сачылі яны за з'яўленнем у «Нашай ніве» кожнага верша, кожнай карэспандэнцыі адзін аднаго, за выхадам у Вільні і Пецярбургу кожнай новай кніжкі. Пра іх, аднаго і другога, ужо сказаў у друку сваё важнае слова Максім Горкі, а яны ўсё яшчэ не бачылі адзін аднаго ў твар. І толькі калі Колас вызваліўся з турмы і вярнуўся дадому, Янка Купала прыязджае з Пецярбурга да яго ў Мікалаеўшчыну. Гэта была доўгачаканая і радасная сустрэча, якая паклала пачатак сяброўству, што вытрымала ўсе нягоды і выпрабаванні.

Неацэннае іх значэнне ў гісторыі беларускай літаратуры ў тым, што яны першыя ва ўсёй велічы і праўдзівасці, харакстве і прывабнасці стварылі вобраз чалавека працы. У процілегласць літаратуры, якая імкнулася абсмяяць працоўнага беларуса, прынізіць яго чалавечую годнасць або, наадварот,— намаляваць яго саладжава-чуллівым сярмяжным мужычком, Якуб Колас і Янка Купала паказалі ўсяму свету сапраўды нацыянальны характар народа, раскрылі нязмерныя скарбы народнай душы.

За гэта ім будуць заўсёды ўдзячныя многія-многія пакаленні людзей.

Няцяжка заўважыць, што стыль апавядання пра Якуба Коласа адрозніваецца ад стылю папярэдніх апавяданняў. Таму настаўніку неабавязкова чытаць яго вучням строга па тэксце, можна ў пераказе.

ЗМЕСТ

<i>Ад укладальніка. Тамара Тарасава</i>	5
Хто я?	7
Беларусь	8
Развітанне з букваром	8
Класы на асфальце	
Лічылка-скакалка	9
Компас	9
Паглядзіце вы на нас :	10
Дзень ведаў — свята	10
Мая раніца	11
Першая пяцёрка	11
Мышка	13
П П Ш	14
Дзіцячая мова	22
Страшная казка	24
Бацькава слова	26
Лістапад	29
Два браты, Сярэбраны і Залаты	29
Забіякі	31
Лічылкі	
Раз, два, тры, чатыры	32
Попел, попел... ..	32
Гасцінцы	33
Малыя аленікі	33
Булава	34
Дзень нараджэння	34
Азбука Васі Вяселькіна	36
Твой род, твая Радзіма	60
Добрая навіна	62
Твая памяць	62
Салодкае замарачэнне	63
Свята настаўніцы	65

Ці любіш ты кнігу?	66
Сяброўства	67
Чым чалавек прыгожы?	68
Суседзі	69

Скорагаворкі

Рак	72
Кобра	73
Абыяк	73
Воўк	73
Сорак сарок	73
Тарарам	74
Ці лілі?	74
Скача грак	74
Бабры	76
Крот	76
Тачыляс	77
Пасярод двара	77

Белая Русь	77
Памяць зямлі	79

Загадкі

Музычная азбука	80
Азбука душы	87
	88

Нашы птушкі

Жаваранак	89
Шпак	89
Бусел	90
Пліска	90
Івалга	90
Гарыхвостка	91
Дрозд	91
Ястраб	92
Жаўна	92
Гіль	93
Амялушка	93
Сінічкі	94
Крыжадзюб	94
Сіваваронка	95
Удод	96
Круцігалоўка	96
Сарока	98

Вясёлыя задачкі

Нуль Буль-Буль	99
----------------------	----

Воўк, каза і капуста	108
З вясёлых задачак	108
Крыніца мовы	109
Шляхі-дарогі	111
Казкі і краскі	114
Трыпутнік	120
Блёкат	121
Грыбы	122
Як узнікалі назвы паселішчаў	122
След працы людской	125
Зайчык-вадалаз	127
Жывая душа мовы	131
Чмяліны мёд	134
Сонейку	137
Вясна	138
Салдат з дзяўчынкаю на руках	138
Дзе хаваецца вайна	140
Лідачка і хмара	141
Чатыры пары сутак	145
Чатыры стараны свету	145
Як мы адрозніваем дні і гады па часе	146
Наша родная планета Зямля	146
Тыдзень	147
Загадка пра зярнятка	148
Наш музей	151
Чаму «квас» пішуць разам, а «к вам» асобна?	152
Словы падобныя, а сэнс розны	154
Ліса і лісічкі	155
Цяляткам	155
Са́ва і савá	156
Барабанка	158
Доктар Нос	159
Пра ўколы, колы, дачу і здачу	163
Вобразная мова	164
Піла	165
Тачыльшчык	166
Пажар	166
Лежань, седзень	167
Складаем і чытаем казкі	169
Травінка	172
Каменьчык	173
Генерал верабей	175

Дударык	177
Хто памагае сонцу	180
Вавёрчына гора. <i>Казка</i>	184
Кашчэевы харчы	201
Слова яднае людзей	204
Самая дарагая рэч у нашым доме	206
Новы год	209

Старонкі календара

Усход сонца	213
Зацвіла арэшына	214
Белы сон	214
Дожджык, дожджык, секані!	215
Прыляцелі ластаўкі	216
Гарадскі канцэрт дзятла	217
Чорная акацыя	218
Белавежскі госць	219
Мята	220
Восеньскія весткі	222
Перад зімою	222
<i>Пытанні да апавяданняў «Старонкі календара»</i>	223
<i>Слоўнік да апавяданняў «Старонкі календара»</i>	224
Трывога ў Ельнічах	225

Дарогі Песняра

Апавяданні з жыцця Янкі Купалы

Казка	235
Жалейка	239
Лірнік	240
Гора	242
Бровар	245
Мужык	247
У людзі	248

Апавяданне з жыцця Якуба Коласа

Волат слова народнага	253
-----------------------------	-----

Літаратурна-мастацкае выданне

ВІТКА Васіль

(Крысько Цімох Васільевіч)

УРОКІ РОДНАГА СЛОВА

Вершы, казкі, апавяданні

Укладальнік

Тарасава Тамара Сяргееўна

Рэдактары *П. В. Грынчанка, Н. В. Філіповіч*

Мастацкі рэдактар *Л. М. Рудакоўская*

Тэхнічны рэдактар *Л. І. Астрэйка*

Стылістычныя рэдактары *А. М. Анцытовіч, Л. Г. Ганчарэнка*

Падпісана да друку 07.10.08. Фармат 60×90^{1/16}.

Папера афсетная. Гарнітура Тып Таймс. Афсетны друк.

Умоўн. друк. арк. 16,5. Улік.-выд. арк. 11,21. Тыраж 3000 экз. Заказ 3297.

Выдавецкае рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства

«Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

ЛІ № 02330/0056778 ад 17.02.2004.

Проспект Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.

www.mastlit.by; e-mail: mail@mastlit.by

Адкрытае акцыянернае таварыства

«Баранавіцкая ўзбуйненая друкарня».

ЛП № 02330/0131659 ад 02.02.2006 г.

вул. Савецкая, 80, 225409, Баранавічы.

ISBN 978-985-02-1062-3

9 789850 210623

Василий Билибин • УРОКИ РОЖНАТА СЮБОВА

